

Станіслав ЗМЕРЗЛИЙ

ПАТРІАРХ ПРИРОДИ з посестрами й братами

Книга друга

Вінниця
Видавництво «Вінницька газета»
2013

УДК 582.632.2

ББК 43.821.1

3 69

Книга видана за сприяння славних друзів моїх, серед них і

Кузь Петро Васильович
та **Пшеничний Євген Вікторович**.

Щира подяка також начальнику Вінницького обласного управління
лісового та мисливського господарства

Бондарю Анатолію Омеляновичу
за допомогу в підготовці книги до видання.

3 69

Змерзлий С.І.

Патріарх природи з посестрами й братами. – Вінниця: Вид-во
«Вінницька газета», 2013. – ____ с.

ISBN 978-966-2257-35-9

У новій книзі автора вперше висвітлюються такі важливі природно-рослинні відносини деревних порід, які допомагають набувати науково-практичного досвіду ведення лісового господарства.

Видання буде цікавим та корисним не лише для патріотів-природолюбів, які вболівають за майбутнє наших лісів, а й особливо для тих, хто досі залишається байдужим до ролі лісів в історії України.

УДК 582.632.2

ББК 43.821.1

В оформленні обкладинки використана
світлина **Володимира Чудака**,
на якій рукотворне диво: діброва, насаджена автором книги
у 50-х роках XX ст.

ISBN 978-966-2257-35-9

© С.І. Змерзлий, 2013

A decorative border with a repeating floral and scrollwork pattern, enclosing the central text.

*Славній лісівничій плеяді
середньої ланки інженерно-
технічних працівників, чашу
працелюбності якої я спив
по вінця, присвячую*

Рецензія

на книгу С.І. Змерзлого
«Патріарх природи з посестрами й братами»

Ліс – невід’ємна складова частина навколишнього середовища, історії, побуту і культури народу. Для більшості населення України деревні породи залишаються знайомими незнайомцями. Ліс – захисник землі, рік і водойм, регулятор клімату. Однак більшість населення України не знає, яку екологічну роль відіграють ліси в природі. В поширенні та сприянні екологічних знань серед населення книга С.І. Змерзлого має надзвичайно велике значення.

Найбільша увага в книзі приділена дубу – одній з найцінніших деревних порід України. Недарма його називають царем у лісовому царстві. І, як і у всякого царя, у нього є свита – десятки видів супутніх і чагарникових порід, які зростають разом з ним у дібровах. У лісівників є навіть поговорка: «Дуб любить рости в шубі, але з відкритою головою».

Станіслав Іванович особливу увагу звертає на взаємодію дуба з його головними супутниками. Цінним є і те, що він широко використовує народний фольклор, дає лісівникам цінні поради. Матеріал, викладений у книзі, має пізнавальне і виховне значення. Мета книги – привернути увагу до проблем лісу, викликати інтерес до світу деревних рослин, задуматися про відповідальність, яку люди несуть за їх стан.

Рекомендую видати книгу С.І. Змерзлого масовим тиражем.

П.Г. Вакулюк,
заслужений лісівник України, професор

Відгук

на книги С.І. Змерзлого
«Патріарх природи» і «Патріарх природи
з посестрами й братами»

Станіслав Іванович Змерзлий – лісівник за професією і письменник-історик за покликом душі.

Його книги «Дуб» і «Дуб з посестрами й братами» є патріаршою енциклопедією, де подано цікаві розповіді в численних фотографіях, з низкою історичних довідок і різноманітної інформації, що стосується лісу і лісівництва.

Вражає те, що книги написані знаним фахівцем, який все життя віддав праці в лісі, його збереженню і охороні. І протягом життя автором написано до сотні статей про збереження лісу.

Із книг Станіслава Івановича викарбовується, що не обов'язково бути лісівником, щоб проинятися любов'ю до лісу. Ліс – це не тільки місце праці лісівника, це і природне духовне натхнення, людське моральне формування особистості, її відродження.

В останньому розділі книги «Заключне слово автора» Станіслав Іванович з глибокою шаною пише про наших пращурів, у яких існував культ природи, поклоніння деревам, перед якими вони співали молебні, вірячи в них, як в розумних живих істот.

Книги С.І. Змерзлого бажано було б видати масовим тиражем для працівників лісового господарства і для читачів, які люблять і шанують лісове багатство.

*Рядовий читач його Величності життя,
військовий підполковник
В.І. Ольчедай*

1 вересня 2012 р.

ВСТУП

*А бери-но в руки перо, друже,
та й утнемо, що нам не бай-
дуже, і напишемо розповіді про
дуба із посестрами й братами.
А в природі все так підігнано,
підтасовано, як літери в слові,
випаде одна літера – і вже слово
не те. Випаде одна порода – вже
не та діброва.*

*Дерево – це книга, котру треба
навчитися читати. І щоб воно
не випадало – будь обдарованим
«читачем».*

Народна мудрість говорить: немає такої гори, за якою не було б долини. Такою ж дійовою аксіомою є природний фактор: немає такої діброви, в якій би не росли сотні інших дерев.

Отже, дуб в природі сиротинцем не зростає, а гарну лісову родину має. Він росте гордим і гарним сім'янином, маючи розгалужену гілкову крону, добре захищає своїм шатром лісівничий деревний «гарем», дає притулок під своєю короною всім своїм сородичам.

Дубові лісостани з іншими деревами ростуть трьома ярусами. В першому – дерева, що ріст дуба підганяють, в другому – які стовбур і крону його підчищають, а в третьому – що коріння захищають.

Такі лісостани формувалися природою тисячоліттями, як відлуння епох до нас дійшли і перейшли у спадок, завдячуючи найціннішій породі – цареві Природи – дубу черешковому. Тому наші пращури вшановували й оберігали цього Велета і Оберега, а римляни і греки поклонялись дубу і вважали його священним.

Ось які в ту пору сільські хорові і
музичні капели квітували...
(Фото 1, 2)

Наші славні Боянині, народні співачки пісенного дива:

Явдоня Микитівна Сивак (Зуїха) – 1855 р.н., Софія Віталіївна Тобілевич – 1860 р.н., Настуня Андріївна Присяжнюк – 1894 р.н. (дати відходу у вічність не пишу, бо вони безсмертні за свій подвиг) зібрали й відспівали до тридцяти тисяч диво-пісень, що є своєрідними цілющими джерелами, вистражданими у віковичній долі українського народу.

І ось серед цього розмаїття української народної пісенної творчості існують сотні пісень, де дуб-Патріарх лісів і діброва виступають як

символи сили і незламності народу.

Що ж до інших оспіваних дерев, то деякі несуть смуток і печаль. Ось як співається у пісні Явдоні Сивак:

*Не хилися, сосно,
Бо й так мені тоскно,
Не хилися, вільхо,
Бо й так мені гірко.
Не хилися, яворе,
Бо й так мені горе,
Горе на чужині,
Як на пожарині,
Ніхто не пригорне
При лихій годині...*

Ця пісня виспівується серед сирітських та наймитських

пісень, що є найбагатшим пластом української пісенної творчості.

Так і хочеться згадати, що Україні здавна судилося поневірятися та найматися – аж понині, коли маємо по чужих світах понад п'ять мільйонів наших земляків – рабів та попихачів...

Отже, погляньмо на благородні відносини дружнього єднання Патріарха природи з навколишнім рослинним світом. А також зважимо на те, що кожна деревна порода – унікальне творіння природи і має свою «біографію» й географію, історію виникнення й розселення. А вже про розвиток особистостей в середині кожної рослини наш розум навіть при посиленій уяві не може собі уявити безлічі безкінечно-мікронних і прихованих процесів (як невимірних віддалей в безкінечному просторі, віддаляючи нас від землі до зірок) і залишається йому тільки сподіватися на безмежну премудрість Творця...

Але ж освіченій людині хоч би побіжно, коротенько потрібно знати про розвиток нашої природної рідні й тих процесів, що протікають по судинах, волокнах, річних кільцях, щорічне приростання вгору і в ширину та квітування, що дає потомство.

А те, що річні кільця мають і корені, про це мало хто й знає, тому що вони мало помітні через свою вузькість, велику пористість та рихлість.

Річні кільця добре читаються у дуба, ясена, ялини, сосни, погано у берези, липи, осики...

...Куди б ти не їхав і де б ти не йшов у нашому Поділлі, скрізь натрапиш на мальовничі місця. Особливо захоплюють краєвиди з пагорбів, звідкіль на десятки кілометрів видно долини річок, навколишні (ще подекуди живі!) села, ліси і переліски... І радіє душа від краси навколишнього світу... І згадуються наші предки, які також споглядали ці красоти під врочисті дзвони, коли справляли службу Божу, вінчалися, хрестили своїх дітей і відправляли друзів і рідних в далекий потойбічний світ... І так наша пісня лунає – від краю до краю: і нема тому почину і краю немає.

...У дуба такі ж довгі обвислі чоловічі суцвіття-сережки, наповнені вщерть маленькими тичинковими квіточками-пилкоутворювачами, а поблизу на квітконосах розміщені жіночі пестичкові маленькі й малопомітні квіточки.

Квітування у цих порід за кольором різниться, бо у дуба сережки-бруньочки жовто-зеленого кольору: тоненькі, пухкенькі, майже як тороки якого-небудь килима, вони мають те ж забарвлення, що й листя, а тому – малопомітні.

Квітування дерев – це потаємне дійство продовження своїх родин – гарним перевеслом пов'язується із віковичним значенням Слова, за висловом нашого Генія:

*Ну що б, здавалося, слова...
Слова та голос – більш нічого.
А серце б'ється – ожива,
Як їх почує!*

Чому згадується Слово Тараса? Бо, як прочитаю у творах класиків світового значення добре Слово про Патріарше творіння, яке має те ж віковичне коріння, то й серце радується, що пишеться про щось значиме.

Хто може відмовити собі насолодитися щасливою нагодою долучитися до цього дійства-чтива, напоєного потужною енергетикою і героїкою, яке стелеться рядочками в таких творах:

О.С. Пушкін у поемі «Полтава» в розділі «Мотря Кочубеївна» про найкращий самоцвіт писав:

*Та й правди нічого ховать,
Ніде нема Марусі рівні:
Вона мов квітка та дубрівна,
Що тільки стала розцвітать.*

А за Євгеном Гребінкою:

*Та не єдиною красою
Маруся, звісно, стала всім,
А більше розумом своїм,
Чутливим серцем, чеснотою.*

ДУБ

*Хто тисячолітнього патріарха
Природи вперше зустрічає –
в нього серце завмирає від
могуття, величі й краси!*

В осінню пору патріарше плем'я звітує важкою латунно-панцирною жолудевою повенню. Дуби стрункі, рівні, гордовиті, з чорним литвом гілля велично позують на ясному тлі неба. Вранішні тумани ніжно купають їх по пахви, зігріваючи від холоду, а вечірні лягають на верхівки синюватою завісою – теж, очевидно, гріють, щоб втеплилися вночі...

Найпершу сторінку розповіді розпочнемо про дуб черешковий звичайний, від кельтського – красиве дерево.

Дуб – найкрасивіша лісова порода, яку витворила природа.

Про велич цієї породи говорять і величні назви:

Патріарх природи, дуб-гігант, дуб-велет, патріарх лісів, довгожитель-велет, дуб-красень, дуб славний, дуб тронний, дуб-обеліск, дуб-оберіг, мудрий дуб, дуб-славень...

А скільки мудрих народних порівнянь і назв у навколишньому середовищі – ріки, озера, гаї, урочища, а в народних піснях, розповідях...

А якщо взяти до уваги мудрість народну інших країн світу, то порівнянь, що зір на небі – незліченно.

У своїй книжці «Патріарх Природи» (друкованій двома виданнями 2008 і 2010 років) я намагався зібрати всі назви патріарші, але це виявилось непосильним для мене. Тільки в нашого Генія Тараса Шевченка в поетичних творах, повістях, листах і щоденникових записах дуб і діброви (дубрави) згадуються в порівняннях до сотні разів.

Всім відомі поетичні пісенні рядки поеми «Тополі»:

*...По діброві вітер віє
Гуляє по полю...*

Або з поеми «Мар'яна Чарівниця»:

*...То не вітер, то не буйний
Що дуба ламає...
...Лама дуба, котить полем
Перекотиполем.*

І великий О.С. Пушкін називав дуб Патріархом лісів у своїй поезії, опублікованій в «Літературній газеті» № 2 за 1830 рік:

*Гляжу ль на дуб уединенный,
Я мыслю: Патриарх лесов
Переживет мой век забвенный,
Как пережил он всех отцов.*

Як і для всього рослинного світу, що ж потрібно Патріарху природи: свята земля і зародок – насіння.

Ось за насіння його й називають, окрім літнього, ранньо-розпускаючого, пізньорозпускаючого, – черешковим (бо плоди жолуді-горішки виростають і дозрівають на довгих черешках).

Дуб – «зелене золото» України. І запаси його деревини поряд з передовими лісівничими державами Францією і Німеччиною є тотожними.

Дуб упродовж віків був священним деревом. Його могутністю пишалися боги, вбираючись у листяні вінки слави. До лиця такі шати були й олімпійським чемпіонам. Найдревнішою, найкрасивішою і найбільш довговічною породою зачаровувалися люди духовної культури, вважаючи велич цього дерева незламною, могутньою, стійкою красою природи.

І велич Патріарха буде бачитися не на відстані, а зовсім поруч...

Як в ті далекі-далекі часи сивої давнини (2 ст. до н.е.), в часи друїдів – прошарку кельтських племен Західної Європи. Назву свого племені вони пов'язали з дубом. Римський філософ Пліній Старший називав друїдів магами, що обожнювали дуб і омелу, на якому вона росла. Ось звідкіля потяг сильних світу цього до омели з дуба. Часто і мені таку забаганку замовляло «вище сословіє». Але омелу неможливо розшукати, бо вона «окуповує» ослаблені дерева, а дуб на це не страждає. Пліній пише, що друїди завжди в своїх ритуалах використовували гілку дуба з омелою для обожнювальних церемоній. Гілка зрізалася з дуба золотим серпом (уже був кінець кам'яного віку). Про те, що золоті серпи на той час існували, довели англійські вчені, знайшовши коштовності кельтських племен на суму до 20 млн фунтів стерлінгів.

Та все-таки тисячолітні дуби поодинокі пошкоджувалися омелою, певно, тому шкідник і зрізався з великою обережністю і найдорожчими інструментами.

Символ довголіття є основою вірування в магічні дії дуба. При прямому контакті з ним людина може отримати максимально можливу кількість життєвої енергії. Прогулянки по діброві нормалізують кров'яний тиск, заспокоїливо впливають на роботу серця і нервової системи. У дібровах завжди гуляє свіженький вітерець і збирає вологість, через це тут менше комарів-кровососів. А продуковані листям дуба фітонциди вбивають мікробів, тому повітря чисте, тут легко дихається.

І ось, коли вже конвалія букетує, на дубі з'являються маленькі букетики виразних листочків і ледве примітні квіточки.

Про «взаємопорозуміння», розвиток і ріст Патріарха природи з дорогими йому спілчанами і сусідами в лісостанах розповідатиму в наступних розділах.

Хочеться звернути увагу на ще не вивчені таємниці природних відносин між лісовими породами, про що свідчить і природа альбінозного явища дуба черешкового (фото) та його форм розпускання.

Альбінозність одно- двохлітніх сіянців дуба.
Фото автора. Червень 2011 р.

РОЗПУСКАННЯ ДУБА

Дуб має дві форми розпускання листя: рання і пізня. Це стосується всієї території розповсюдження цієї породи, а не окремо взятої місцевості.

Було б цікаво, якби вчені-лісівники (і не тільки) розгадали таку складну таємницю природи. Це було б відкриттям світового значення. Для цього потрібно охопити розвиток цивілізованого світу, його досягнення в науці, провести сотні розкопок (глибинних, з визначенням утворення мінеральних речовин від нафти, вугілля)...

Пригадую, як в недалекі часи хвалебно рапортували про огородження вікових дубів. Можна тільки поспівчувати тим «городильникам», бо там де мало дійства і розумної мови, завжди багато половин (сокиру язиком не нагостриш).

Потрібно пам'ятати: для того, щоб зберегти дуби поважного віку, потрібно людям бути на сторожі. А огородження лісостанів залізобетонними плитами – не вихід, а злочин.

Не менш значна шкода завдається лісостанам при створенні чистих дубових насаджень. Тут уже потрібно відокремити природне від неприродного. Коли вагітна жінка-мати несе попереду себе живіт – це природно, а от коли амбітний чиновник несе попереду своє Я – то це шкідництво і невігластво, а щоб зрозумілішим було, то “в городі бузина, а в Києві – дядько”. Змішані ліси – це творіння природи, справа рук Всевишнього. Наші пра-пра-пралісівники заповідали нам створювати змішані діброви. Адже без своїх супутників, з якими ріс тисячоліттями, дуб сиротіє. Втрачається окраса змішаних лісів – настає одноманітність. Тому і потрібно деревам рости там, де для них Природа створює сприятливі умови життя і розвитку.

Реальний приклад – Холодноярська місцина (на Черкащині) – велетенський масштабний комплекс гігантської системи яруго-балкових схилів і пагорбів, заліснений рослинністю з домішками рослин-ендемів (дольодовикового періоду).

І в наші дні це лісове царство навіває таємничі сили, енергію боротьби проти скверни та душогубів нашого народу. Ця місцина відома Холодноярською Республікою (1917–1922), повстанням Коліївщини (1767–1768). Холодноярське лісове царство стало місцем останнього спочинку героя нашої України Богдана Хмельницького.

Але найзагадковішим у цій місцині є Мотронинський монастир з таємницею його заснування (чи то до XII століття, а чи після), біля якого в чудовому яблуневому саду росте легендарний тисячолітній Дуб Максима Залізняка, оспіваний народом у пісні «Ой чого ти, дубе, на яр похилився?». Біля нього відчувається невідомий трепет, немов це і є те саме миртове дерево, яке з'єднує землю і небо.

Ось які сили приховує Патріарх Природи. Зелений же, Патріарше, у віках!

ЛІС САДЯТЬ ГОЛОВОЮ

*Від добротного насіння
очікуй здорового покоління.*

Цю пораду лісівникам потрібно знати і шанувати, як свою рідну мати.

Щоб створювати здорові, цінні і високопродуктивні насадження, потрібно за основу брати вчення про лісогосподарське насіння.

Найперша заповідь: збирай насіння зі здорових дерев своєчасно і зберігай від зараження хворобами.

А чи ж виконуються ці застереження? Також не завжди. Часто трапляється або низька врожайність, або й зовсім безврожайність. А буває й так (чи не в більшості випадків), що насінневі ділянки існують лише на папері, а насіння збирається там, де воно вродило і де можна його заготовити. Це особливо стосується жолудя. Недопустимо заготовляти жолуді в дубових насадженнях зовсім з іншими ґрунтовими і

кліматичними лісорослинними умовами. Дуже важливо збирати жолудь у тих же лісорослинних умовах, де будуть проводитися лісокультурні посадки.

Працюючи майстром лісу в 60-х роках і захищаючи проекти створення лісових культур із посадкового матеріалу, вирощеного власними силами, я власноруч збирав насіння дуба черешкового (жолуді), білої акації і сосни звичайної (шишки).

Збір проводився в різних лісорослинних умовах. Жолудь і насіння білої акації сортувалися на великі, середні й дрібні, шишки – відповідно до їхніх розмірів. Насіння з великих шишок сортувалося на великі, середні й дрібні, а з середніх і дрібних шишок – відповідно. В подальшому насіння цих порід розподілялося за вагою. Така методика дещо ускладнювала роботу контрольно-насінневим станціям. Але вона потрібна!

Відібране насіння висівалось в окремі грядки індивідуального лісорозсадника – і результати були вражаючими.

Сіянці від середніх жолудів і насіння білої акації та сосни по висоті і товщині стовбурця якраз наполовину були меншими і тоншими проти сіянців від великої фракції насіння. Цікаво, що й коренева система по своїй силі також істотно відрізнялася.

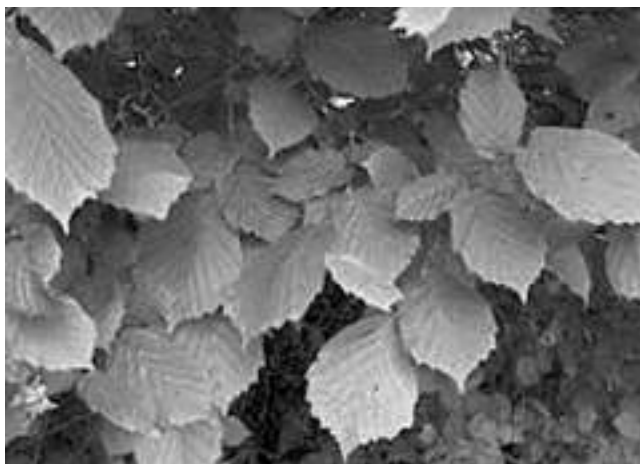
Окремо висаджені сіянці на постійні ділянки лісових культур в одних і тих же ґрунтових умовах і вологості в подальшому розвивалися і давали приріст по-різному. Великі та гарно розвинуті саджанці були основою лісонасаджень, а середні та дрібні – були карликами.

Висновок один: для того, щоб отримати в подальшому здорові, стійкі та продуктивні насадження, в лісорозсадниках необхідно висівати лише відібране насіння. І найголовніше для лісівника: як засадиш зруб, який пеньками грає в шашки, і глянеш на молодий дубовий ліс, то й душа радіє. Справа зроблена на століття!

Ось ряд причин, які змусили мене взятися за перо і написати розповідь про ріст і розвиток лісової родини – дуба з посестрами й братами.

ДУБ І ЛІЩИНА

*Споконвіку відомо:
людина – вінець Творця,
цар землі, а ось Патрі-
арше творіння дуб – цар
природи. Ліщину з сивої
давнини вважають сим-
волом безсмертя...*

*А там, на узліссі, пасуться куці розрослої
старої ліщини з білими щічками горішків під зе-
леними шапочками і ніжно-ніжно купаються в
польовому вітерці, аж їхня душа п'є мелодійну
музику літа.*

Співдружність цих порід у природі є символом однієї природної родини. Долі цих дерев переплітаються. Слово «переплітаються» вжито дуже вдало, бо їхні кореневі системи настільки уживаються між собою, що важко їх відокремити, а стовбурці ліщини так любовно горнуться до дуба, що змійкою обвивають його. Певно, через те ліщина й стала найліпшим матеріалом для плетіння знаменитих українських тинів.

Споконвіку відомо: людина – вінець Творця, цар землі, а ось Патріарше творіння дуб – цар природи, а ліщину з сивої давнини вважають символом безсмертя.

Ліщина. Хто не знає цю рослину-лакїтку з широким шерехуватим листям, увішану взимку на кінцях гілок бурими сережками?..

Первоцвіт весняний. Адже ще сніг навесні не зійде, ще морозцем повіває, ще задовго до розпускання листя, а сережки тичинкові уже подовжуються, а відтак розтріскуються, жовтіють і при маленькім їх торканні сіють-розсівають від себе хмарки пудрового жовтого пилку-плодотворного. А навколо на гілках сидять плідні квіточки, які виглядають з вершинки кожної збільшеної кулеподібної бруньочки, вилискують по декілька пурпурово-червоних вусиків-пестичків з клейким рильцем, які поглинають цими вусиками-язичками сережковий пилок, і відбувається таємне дійство продовження свого виду.

І коли ліщина відкриває своїм первоцвітом ворота природи для бенкету весни, то дуб ще міцно дрімає, і мине немало весняних днів (не менше місяця), коли холодні ночі й ранки потепліють, і він прогріється гарно сонечком, то й зачне квітувати. Точнісінько, як і його внучата супутниця (бо в третьому ярусі-поколінні). Квітують дуб і ліщина поки ще не мають листя, щоб вітер вільно переносив пилок з квіточки на квіточку, від одного дерева до іншого.

Великий лорд Байрон в однойменній поемі «Мазепа», оспівуючи подвиг Гетьмана в боротьбі за незалежну Україну. Оспівав також діброви й Патріарха природи:

- II Такий від долі жереб впав:
 І Карло день і ніч тікав
 Через поля, річки, діброви
 В чужих і власних краплях крові.
- III ... А поруч в лицарській юрі,
 Де звисів дуб гілля дебеле,
 Мазепа стомлений собі
 В траві тверду постелю стеле.
 Гетьман – похмурий і старий
 І сам, як дуб той віковий...
- XII ...Вже о до ліса ми добрались...
 Це був безкрай, дикий праліс
 Кремезних вікових дерев,
 Що вже не гнув їх вітру рев.
 Лиш хмиз обламивав з дубів,
 З сибірських вибігши степів.
 Старі дуби росли там рідко,
 Та буйно слався поміж них
 Густий, зелений чагарник.
 ...Хащем покрита рівнина,
 Там де-не-де росла ліщина,
 Могутній дуб, міцна сосна.
 Але ж росли вони не вкупі.
 І гетьман під дубом, що розвісив стелю,
 Простерся на тверду постелю...
 І сон стулив йому вже очі.

(1818 р.)

І Віктор Гюго в своїй поемі «Мазепа» теж згадує старі дуби:

Злітає все на ці відкриті похорони,
Все кидає гніздо: старих дубів корони...
– Хто там простяг велике
Це віяло вгорі?

(1828 р.)

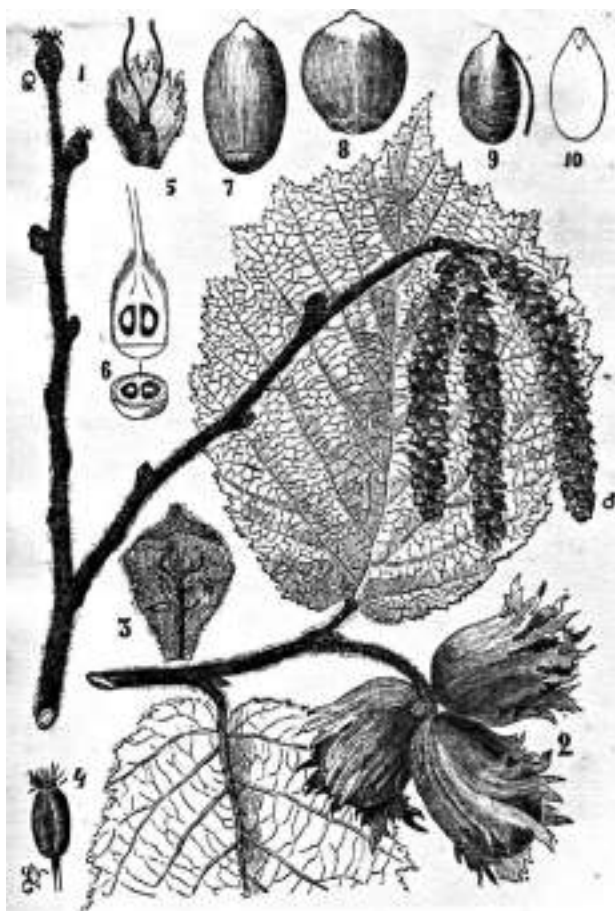
Інші відомі автори, такі як Верне, Булянже, Ліст, Едгар Кіне, скористалися легендою і звеличили її героя (Мазепу), що зріс до величини символу Патріаршого.

Так квітує ліщина

Трирічна ліщина дала врожай...
Світлина автора 2009 р.

Ліщина звичайна

- 1 квітуча гілка
- 2 гілка з листям і плодами
- 3 лусочка тичинкової сережки
- 4 пильник тичинки
- 5 плідна квітка
- 6 поздовжній і поперековий розрізи плодника
- 7–8 плоди-горіхи
- 9 ядро горіха
- 10 поздовжній розріз ядра

Дуб і ліщина, як господар й господиня, не тільки зовні у дружбі, вони і під землею як рідні ростуть, поєднавшись симбіозом через сукупність мікроорганізмів і, насамперед, бактерій і грибків. Їхня кількість залежить від багатства лісового гумосного шару. В одному грамі такого ґрунту налічується найпростіших часток понад мільйон, водоростей – до 150 тисяч, грибків – до мільйона, бактерій – до 100 мільйонів.

Якщо цю армаду мікроорганізмів своєчасно підживлювати речовинами, що легко розкладаються, то й утворюватиметься багатий ґрунт для сприятливого росту дерев. Ось ця роль і відводиться гілковому і листяному відпаду ліщини в деревостоях дібров. Тож ліщина вважається однією з найкращих ґрунтопокрашувальних порід, а тому й найкращим супутником дуба.

Дерево не тільки деревиною цінне, а й плодами також. Плоди цих дерев їстівні: жолуді менше, а горіхи, як у народі кажуть, – за милу душу.

Жолуді – це кавування (аж до кайфування). Особливо для людей літнього віку, які мають сердечні проблеми, яким проти-показаний навіть міцний чай. Чому? Тому що такий природно-благородний напій не має кофеїну.

Рецепт приготування простий: жолуді (великі), розрізані на кілька дольок, вимочують у воді впродовж двох-трьох днів, періодично (3–4 рази на день) зливаючи настояну воду. Потім жолуді підсмажують до почервоніння і подрібнюють. Далі готується як звичайна кава. В настояний кілька хвилин напій додається цукор і вершки. Смак – неперевершений.

Такий напій допомагає і при кашлі, покращує травлення. Для цього чайну ложечку перемелених жолудів заливають склянкою окропу і настояний до охолодженого стану напій вживають по третині склянки тричі на день, особливо коли є відчуття важкості у шлунку.

Горіхи ліщини дозрівають на місяць раніше, ніж жолуді.

Дозрівання останніх співпадає з пожовтінням листя восени. Горіхи й жолуді мають однакові характеристики за таких показників (ознак):

- плід – однонасінний горіх (зрідка 2–4 насінини);
- плюска (її форма) різноманітна, покриває від $1/3$ до $2/3$ плоду, у горіха вона оточена листяною обгорткою, а в жолудя має твердішу основу;
- колір плодів майже однаковий: у жолудя – буровато-жовтий з поздовжніми зеленуватими смужечками, в горіха – коричневато-жовтий з темно-коричневою основою (чорнобривчик-луштанчик);
- за формою плоду, за їхньою вагою, за вмістом крохмалю також близькі між собою.

А щодо вугілля, так тут різниця суттєва. У ліщини, як і в липи, вугілля краще, м'якше й еластичніше для малювання.

ДУБ І ОСИКА

*Сусідство дуба з осикою
потребує від лісівників
завжди бути насторожі і
в напрузі: тримати сухий
порох у порохівницях.*

Дуб і осика

(в ботанічній літературі – тополя тремтлива)

Якщо у попередній розповіді про дуб і ліщину йшлося як про «друзів не розлий вода», то тут піде мова про «друзів», що як протилежні береги річки, розмежовані водою.

Щоб собі уявити масштабність зеленої пожежі на суцільних вирубках деревостоїв з участю осики хоч би до двох одиниць в їхньому складі (тобто – п'ятої частини), то відновлення лісу складе суцільні зарослі (джунглі) цієї породи на довгі роки малопродуктивного лісу. І дубові врятуватися в таких умовах майже неможливо. А якщо і можливе сяке-таке виживання – то затрати будуть величезні. Тому лісівники не рекомендують рубати осика у зрілому віці разом з іншими породами.

За кілька років до суцільної рубки осика повністю вирізають або ж проводять дійство, що нагадує кастрацію: навколо стовбура знімається смужка (пролиск) кори. Мета одна – не дати розвинутиись кореневій порослі. Адже коренева система одного дерева сягає 50–60 м і дає більше десятка корневих пагінців на 1 кв. м.

Не менші клопоти дуб має і при опаданні листя та щорічного відпаду кронового гілля (гілкопаду). Оскільки дуб має твердошкірясте листя з домішками майже такої листяної маси осики, це і є причиною уповільненого процесу і збіднення ґрунту, що впливає на ріст і приріст деревини головної породи (дуба).

Мало того, осика тягнеться в небо, і дуб за нею не встигає. Висотою першого ярусу вона сягає до 33 м, через те лісівникам доводиться завжди бути в напрузі: тримати сухий порошок в порошоківницях, і коли господар про це забуває, то й недобрі результати має (головна порода випадає, це робота на вітер і найбільш «урожайна» порода буде прогресувати).

А тепер глянемо в стовбур. На поперековому зрізі дуба видно темне забарвлення деревини (ядро), яка не бере участі в житті дерева і на сотні років насичується спеціальними речовинами (танідами), які консервують її від гниття та інших пошкоджень. А що ж можна побачити в деревині осики? Уже після 12–15-літнього віку її серцевина вражається гниллю і має таку трухлявість на значну висоту, що вкорочує їй життя до 40–60 років. Тому осика «заздирить» дубові, а лісівники з давніх-давен знають, якою чорною хмарою є осика для дуба. Вона його так «любить», що й губить.

Чому природою їй відпущено так мало років? Тому що дай їй волю – вона не тільки дуба, а й інші породи знищила б.

За заздрість до життя своїх сусідів осика в народі недолюблювали. Та й за інші «провини» її вважали проклятим деревом. Коли Йосип і Марія сховалися під осика від Ірода, всі дерева позамовкали, лише осика шелестіла-тріпотіла своїм листям і тим виказала їх. Ще одна причина нелюбові до осики: зрадник Іуда повісився на осиці, звідси й чимало забобонів.

Чому ж осика труситься-трясється і без вітру тремтить? Бо злякана з часу свого народження.

Осика має широке листя з хвилясто-зубчастим краєм. Щільне, жорстке, відносно важке (майже кругле) з подвійним забарвленням (зверху темно-зелене, а знизу – світло-зелене) воно вертикально висить вниз на черешках, довгих за листову пластинку (черешок довжиною 6–9 см, а листова пластинка – 5–6 см). Ось у черешках і вся причина. На довгих черешках в середній частині є не дуже помітна сплюснутість, в якій утворені вроджені хвильові волокна (судини), яким при маленькому подиху, а тим більше пориву вітерцю властиво коливатись. А сама листова пластинка має мембранне коливання, тому і вгинається або стає опуклою навіть при найменшому вітрові.

А оскільки в лісі в будь-яку пору доби є перепад прогрітого повітря від вершини дерев до землі, то і в такт його хвильового поступу коливається листя осики.

Вона й латинську назву має *P. tremula* (тремула – близьке до слова тремтіти).

Деревину осики застосовують у будівництві, в сірниковій промисловості, виробництві целюлози і паперу, аж до фармакології. Однією з особливостей осики є те, що вона дає прихисток звірам і птицям. Дятли навесні видовбують 3–4 дупла в осиках, але поселяються в одному, а решту віддають у користування іншим (за що частенько мають «сварку» зі шпаками).

Дятел і поповзень
у парадних літніх сюртуках

До чого пригадалась така користь осики? В шістдесятих роках минулого століття, працюючи об'їждчиком в одному із обходів, я мав випадок, про який не можу не розповісти. До речі, об'їждчик (від слова об'їздити віддалені ділянки, обходи лісу), а обхід – ділянка лісу, яку потрібно тільки обходити, бажано щоденно, що й тепер рекомендується.

Вже глибоко пізньої осені з ранковими приморозками мені довелося побувати в одному із обходів. Поміж старих дерев почув галасливе цвірінчання пташенят. Остовпів. Це в таку пору! Піднявши голову, не повірив своїм

очам: доросла пташка принесла корм пташенятam. І пташенятam не простим, а замурованим. І ось з якої причини: це через ту долю осикову. Дятли в її стовбурі майструють дупла – це сигнал, що серцевина стовбура пошкоджена несправжнім трутовиком, і стовбур не забезпечує силову структуру крони – вона стає крихкою, а при швидкості вітру в 3–4 бали ламається, як свічка гасне на вітрі.

У такий вітряний день, певно, зламана вершина попозла по стовбуру і своїм заламаним кінцем заповзла в дупло, в якому і були пташенята, залишивши маленьку щілину. Пташки були звичайними лісовими малопримітними повзиками – часті гості у наших високостовбурних дібровах. Вони поселяються у дуплах з широким льотком, при потребі отвір зменшують, обмазуючи його глиною. Я тоді не мав часу оцінювати природну велич і майстерність пташки-матері. Була лише одна думка – врятувати! З лісником змайстрували лінку і шесток, закинули її у вершину зламаної осики і разом з конячкою дружно вивільнили кінець зламу з дупла. Нашій і пташиній радості не було меж! Вони хором цвірінчали, вилетівши з гнізда, пересякавали з гілки на гілку. Тільки крильцями махали і, маючи від природи тільки їм властиву будову гострих, круто загнутих кігтів, утримувалися в кроні дерев, бо ж літати не вміли. Їх було трійко і мати – четверта. І як в такій ситуації не дивуватися з материнської турботи і вірності та Божої заповіді: зрости собі подібне?

...Дуже рідко осика беруть на будівництво житла. Кажуть, що від хвороб вся родина тремтить день і ніч, як це дерево. А хто будівлі зводив, то йому свати на весіллі виспівували:

*А в нашого свата
Сволоки з осики,
У нього дівчата
Одні лиш засики...*

А ще радили біля хати садити черемху, яка відганяє біду.

Ось таку «чудасію» має «брат» осики осокір,
зростаючись стовбурами...
Фото автора. Грудень 2009 р.

Люди бажають хоч на якусь мить злитися з чудом природи, хоча часто таке «злиття» закінчується безглуздими написами-автографами, обдиранням кори, зрізанням гілок, через що дерево завчасно всихає.

Та все ж таки за «чаклунку» замовлю добре слово.

В далекі-далекі часи народні лікарі вміло використовували осика для лікування багатьох захворювань, рецепти їхні не втратили свого значення і сьогодні. Настоями з кори лікували застуду і лихоманку, проноси, нетримання сечі, поліпшували апетит і травлення, «загмовляли» зуби (осиковою корою натирали ясна). Таким чином зубний біль тамувався танідами, алкалоїдами, глюкозидами та іншими біологічно активними речовинами, що містяться в корі осики.

Певним способом в осиковому поліні насичували осиковим соком сіль і клали на хворий зуб.*

*** Усмішка:**

Чи не через те дятли селяться в осичі – щоб у них «зуби» не боліли?

До речі, натрієва сіль саліцилової кислоти понад століття відома як ефективний протизапальний засіб.

Протягом тривалого часу з кори осики одержували саліцилові кислоти і застосовували для зниження температури тіла, лікували ревматизм. А ще дідівськими методами головні болі гамували, поклавши голову на осикове поліно, а ломоту в ногах також лікували поліном осики.

Поздовжній
розріз бруньки

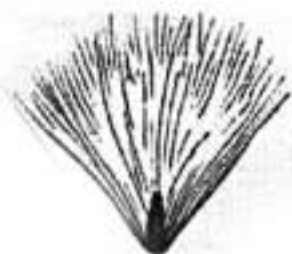

Добротну якість осики, випробувану віками, оцінили будівельники: м'яка, крихка її деревина з роками стає міцнішою. Покриті осиковими пластинами бані церков не потребують заміни, а стають міцнішими і стійкішими.

Гілка з бруньками.

Зірочкою позначено квіткові бруньки

верби

осики

Насіння:

Сучасні тополіні гібриди (на наступній світлині) є набагато ціннішими від осики. Мають якіснішу деревину і швидкорослість (на плантації саджанці (черенки) закладки 2009 року мають висоту до 8 м і діаметр до 6 см).

Насамкінець нагадаю заповідь: у дорослих дерев осики, які ростуть у скверах, парках, алеях уздовж проїжджих доріг і пішохідних тротуарів не потрібно обрізати нижні скелетні гілки. В місцях обрізу через рік-два утворюються дупла, й осика від вітру ламається.

Тополя Тронко *Populus nigra* Хр. *deltoides*
Тополя канадська бальзамічна *Populus Canadensis* Хр.
Balsamifera. Фото автора 2011 р.

На світлині – вул. Космонавтів у м. Вінниці, на якій зображена осика, зламана вершина якої, впавши, сплюснула автомобіль, при цьому ледь не загинула людина.

Фото автора. Липень 2012 р.

ДУБ І ЛИПА

«Дуб з липою,
як брат із сестрою»

За нашим містом вздовж траси пливе знаменита липова алея. Влітку вона гуде бджолами, як орган, а взимку це – парадний коридор тиші. В цей час з них можна писати образи класичної німоти. В повітрі висить непомітна вуаль туману, падає на стовбури й гілля, робить їх сивими та тлустими, нереально мовчазними, здатними поглинати всі звуки.

Дуб і липа

Гарну в народі мають мову, ставлячи наголос на останньому складі: «дуб з липою, як брат із сестрою».

Так-так! І як же про їхні родинні відносини розповісти?! Частіше ми назви корінних порід порівнюємо і прилаштовуємо до їхнього походження та тлумачення народами інших теренів. Так, назва ДУБ походить від кельтського (дуже міцне дерево), а ЛИПА – від грецького слова «ptilon» (тому що насінина з крилоподібним листочком). Які ж правдиві слова Генія:

*...А ви претесея на чужину
Шукать доброго добра.
...Якби ви вчилися так, як треба,
То й мудрість би була своя.*

Народе мій! У тебе ж є своя така прекрасна історія і на твоїй землі зародилась найдревніша культура. Ми вже знаємо, що називали її Трипільською, яка базувалась на таких компонентах, які зробили нашу державу самодостатньою – розлогі поля з найродючішими в світі ґрунтами; поклади глини (глієвих і каолінових), а це посуд, побут; найбільші у світі родовища залізної руди (з поверхневим її добуванням), а це знаряддя праці і все – від наконечника стріли, ножа і аж до іншого побутового устаткування, а працьовитості людей тієї епохи можна і сьогодні позаздрити, бо коли в європейських лісах вили вовки, у нас ходили приручені стада, квітували сади та будувались двоповерхові будинки.

Історію і культуру України – найбільшої за територією європейської держави – ігнорували й замовчували за імперських часів. Тільки мову забороняли 300 циркулярами, а так і віками приховували наше коріння. Тож назви не тільки дерев, а й навколишнього світу потрібно черпати з глибин історії нашого народу.

Чому зерно-жито в нас отримало таку назву? Тому що давало життя (і аж ніяк – не «рожь»!). Так і найголовніша лісова порода ДУБ постійно була у вжитку між людьми – бо це

дерево дуже важко до-бу-ва-лося (дуб-ували). Все ж таки в ті часи росли тисячолітні гіганти. Або з цього дерева дубували (а з нього було що добувати), а також ним будували як знаряддям, можливо, й дубили собі одіж, насамперед шкіру. Таке ж потаємне народження і слова ЛИПА. Спочатку на це дерево показували пальцем, очима, мімікою, а оскільки ж на сотні дерев так неможливо кожен раз показувати – то і надавали такому дереву назву за властивими йому ознаками. Можливо, на ті часи дерево виділяло надзвичайні липучі речовини, якими й до сьогодні плаче, що до нас дійшли. А найперше – сік, як у молодих листочках, так і в дозрілих (яким ласують комахи). Можливо, липучі бджолині продукти прилучались до цієї гармонії слова – ЛИПА та інших похідних слів – лико, личаки тощо.

В 60-х роках минулого століття, вивчаючи хід росту головної породи в дубово-ясенево-грабово-кленово-липових лісостанах різних за віком і місцем зростання, мені довелося разом з ученим-лісівником професором М.І. Гордієнком проводити розкопки кореневих систем дуба і липи на 16 пробних площах (про що описано в моїй книжці «Патріарх природи»). Розкопки проводились з археологічною акуратністю, з міліметровою градацією горизонтів, з подальшим оглядом найдрібніших корінчиків-мікоріз через мікроскоп.

Висновки вражаючі. Графіки спостереження додаються.

Липа, як і дуб, має потужну глибоку кореневу систему з добре вираженим стержневим коренем і чималими боковими коренями – це, так би мовити, артерії. А ось про розгалуженість мільйонів волоскових корінців мало хто знає. Така розгалуженість не йде у порівняння з павутинними провідками телефонних кабелів, їм ближчою буде розгалуженість невидимих електромагнітних хвиль мільйонів апаратів мобільного зв'язку.

Ось там, у глибинах ґрунту, й відбуваються найважливіші дієства функціонування життя дерев. Мікронні корінців цих

порід, переплітаючись між собою, зріднюються, маючи одну мету – якомога більше й оперативніше подати воду й мікроелементи до стовбура та крони.

Народна мудрість навчає: для того, щоб взяти, потрібно і щось дати; і добре тоді, коли маєш свої поклади незліченого добра.

Посестра-супутниця дуба липа – ґрунтополіпшувальна порода, вона утворює м'який гумус, завдячуючи тому, що опалі гілки та листя, маючи багато кальцію, швидко розкладаються, покращують фізичні властивості ґрунту і прискорюють швидкий ріст головної породи – дуба.

Виконуючи ці найважливіші функції, корінці перев'язуються між собою так, що складається враження, ніби вони одночасно надають поживні речовини материнським деревам.

Дуб своєю могутністю, особливо розлогою кроною, утворює сприятливі умови для росту липи, яка є тіньовитривалою і до першого ярусу рідко доростає. Дуб цвіте до розпускання або й одночасно з розпусканням листя, тоді як липа значно пізніше, коли цьогорічні пагінці відросли, здерев'яніли й сформувалися листові пластинки.

Ці розбіжності в порі цвітіння пов'язані якраз із настанням найбільшого розкладу лісової підстилки і максимальної подачі поживних речовин для продовження свого роду – цвітіння, формування і ріст насіння. Як цій породі до «лиця»: цвіте і пахне...

Та й у цей час споживачів липового аромату і нектару – тисячі комах: від бджіл до метеликів бражника. Гарно розвинута крона одного дерева липи в зрілому віці (75–85 років) дає стільки меду, як з одного гектару гречки. А один гектар липняка дає більше тонни нектару. Якщо нектар дає кормопоживу комахам і метеликам, то ароматичні речовини використовують для виробництва парфумів, вин, коньяків, лікерів, кави.

За рахунок чого липа підтримує живучий вік дубовий? Окре-

мі дерева липи доживають до 1000–1300 років (найстаріша в Україні – свідок будівництва Десятинної церкви у Києві). Більшість людей мають задоволення від квіткового аромату і смакування липовим чаєм, а на стовбур мало хто звертає увагу, бо переважно стовбур липи не стрункий, а в нижній своїй частині, навпаки, має пристовбурні напливи-нарости-покручі, що не милує око (лісівники називають їх ще капами). Ось вони і дають довготривалу життєву стійкість. Деревина липи безядрова і не має такої стійкості проти грибкових хвороб, як у дуба (його ядро просякнуте танідами дубильних речовин), тому в зрілому віці і трухлявіє, і кришиться, і розсипається. Але навіть столітня дуплавистість стовбура не може вкоротити її віку, завдячуючи міцності напливів (подібних капам). Проте деревина – чудовий матеріал для виготовлення ікон, картинзавдяки властивостям століттями зберігати первозданну гаму кольорів.

Хотілося б дати добру пораду молодосвідченим лісівникам: не рубати «з плеча» кругові острівці липи, що нагадують пневу поросль (бо не все те золото, що блищить). Потрібно пригадати, що супліддя з насіниною-горішком легко розносяться вітром і особливо далеко взимку по насту – до декількох сотень метрів, зустрічаючи на своєму шляху горбочки, виямки, пеньочки, своїми крильцями-парашутиками утворюють із десятка насінин острівці (біогрупи), в подальшому маючи схожість з пеньковою порослю.

За дорогу дубову посестру я не раз замовляв слово:

«Суворовські липові алеї». («Вінницька правда». 11.01.1988 р.)

«На захист прекрасного» («Вінницька правда». 21.01.1988 р.)

«Про липи дорожні замовимо слово» («Комсомольське плем'я». 7 липня 1984 р.)

«Дорожні липи – свідки історії» («Вінниччина», 09.06.2010 р.)

«За липи дорожні замовіть слово» («Лісове господарство Вінниччини», 1 жовтня 2010 р.)

Великий Гете, зустрічаючись з друзями в тіні липових алей, казав: «Ми оточені дивами». Але липа – дерево, яке має й чудотворну природу свого розвитку, тільки Творцеві відому: її квіткові бруньки зароджуються на пагінцях літнього викохування-росту, не знаючи перезимовування – це і є загадка природи. А інша загадка: чому так ніжно і міцно вона обіймає дуба?

Господи, як же гілля зачучверіло! Колись стрункі гілки так промовисто тягнулися до сонечка, а тепер пообвисали, мов плачуть за прожитими роками. Та ще й завелися клубки хижої омели, яка «обквітчала» майже всю маківку-верхівку.

От що робить старість (їм уже понад 200 літ) не тільки з людиною, а й з рослиною в природі!

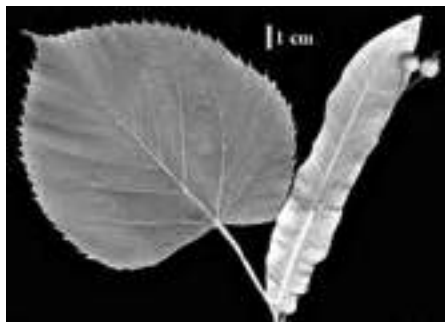

Липові алеї, посаджені А.В. Суворовим.
Фото автора. 2005 р.

Не раз доводилося спостерігати таке явище – уже з десятків років ростуть сумісно 3–4 липки, і створюється враження, що вони проросли від пня і мають порослеве походження, але ж коли розгребти підстилку і уважно роздивитися, то впевнюєшся, що це стовбурці природного походження.

І тоді майнула думка: а як же розповсюджується насіння липи (плід-горішок)?

Лісівники знають, що при кожному суцвітті є особливий довгий плівковий придаток еліптичної форми – так званий парус, який слугує кращому розвіюванню плодів (є випадки, коли крило-парус відсутнє). І тут, коли іде розсіювання плодів, потрібно придивитися. Тоді стає зрозумілим, що горішки опадають з дерева не поодинокі, а цілими кетягами. А кожен цей кетяг має уже власний парус. Відірвавшись від дерева, кетяг завдяки парусу крутиться в повітрі. Падіння при цьому уповільнюється, а віддаль польоту збільшується, і при падінні (за сприятливих умов) проростають кучно, біо-групою – по декілька стовбурців.

За липи дорожні не можу не замовити слова...

...На противагу всіляким вигадкам, легендам чи байкам московського «олігархату». Вони часто забувають і до сьогодні, що не все купується і не все продається.

Тільки зверхністю своєї влади Перший і Друга московські

кровопивці наводили «тень на плетень», мовляв, і «мы пахали».

Тільки недалеко людина може повірити в міфічні дубові насадження під Таганрогом, створені великим узурпатором Петром, так як і в такі ж «липові» посадки на Поділлі.

В 1787 році Катерина II (запорожці називали її курвою II) була в Україні в зимовий період, а навесні «дніпровськими водами підмилася, на Крим подивилася» і до Петербурга подалася. В цій Агальтованій цербистій потворі (її справжнє ім'я Агата Цербст-Дорнбург) зібраний найбільший згусток нелюдської сатанинської бабери. Це вона задушила свого чоловіка Петра III після 6-місячного правління, це вона мала півкопи жеребців-коханців, а хто знає скільки вона народила байстрят. Тих, хто багато знав, – брати Орлови, Потьомкіни та інші головорізи – топили в каналах і зашпортували в сиру землю.

Та найбільшої шкоди ця сатана принесла Україні і її народу.

Це вона в 1763–64 рр. скасувала Гетьманство і завела в Малоросії губернії (замість полків);

у 1765 році розформувала козацькі полки на Слобожанщині;

в 1775 році криваво ліквідувала Запорізьку Січ; приєднавши до Московії Кубань, Причорноморські землі, а заодно й Крим;

у 1782 р. у Гетьманщині ліквідувала полкову та сотенну адміністрацію, запровадивши поділ на три намісництва;

в 1783 р. розформувала козацькі полки на Правобережжі і юридично запровадила кріпацтво.

Українські землі були остаточно загарбані Московською імперією. Для ослаблення українського етносу підла цариця заселила південні українські терени людьми із різних куточків світу (болгарами, сербами, греками, німцями, євреями – з земель Речі Посполитої та ін.).

В 1785 р. видала «Жаловану грамоту», якою законодав-

чо оформила привілеї московського дворянства на Українських землях.

А в 1786 році секуризувала церковні землі на Україні і таким чином українське православ'я підпорядкувала Московії.

І ось сьогоднішні вилупки в «Гадесі» ставлять пам'ятники цій потворі, бо більшої кари для українського народу ці недоноски придумати не могли.

Примітка: про «подвиги» Катерини II читай у:

«Переворотъ 1762 года» (сочинения и переписка участников и современников). Тираж 15 тис. Москва, 1908, в т.ч. із записками французького письменника Рюльєра (1735–1791), які побачили світ у Європі в 1803 році в «Московском книгоиздательском товариществе «Образование».

В.А. Бальбасов. История Екатерины II. Лондон. 1893 г.

С.С. Татищев. Император Александр II. Его жизнь и царствование». В 7 книгах. С.-Петербургъ. Издание А.С. Суворина. 1911.

Дорожні липи – свідки історії

Подoliaни посадили їх 225 років тому на честь полководця О.В. Суворова, а не цариці Катерини.

Кому з вінничан не милує око проведене років три тому омолодження 225-річних лип на масиві Вишенька? Як пишно і велично вони після цього відродились! Стовбури в зелені шата одяглися і набули обрисів колоновидно-пірамідальної форми.

Як створювались липові алеї в ті далекі часи і чому доросли до наших днів?

Щоб увічнити славні походи Суворова, які він розпочинав, виходячи з Тульчинської ставки південної армії і повертався з яскравими перемогами, понад двісті років тому (у 1785 році) наші подоляни посадили липові алеї. Правда, окремі фахівці створення алей пов'язують з подорожжю по Поділлю цариці Катерини II («Україна» №29, 1978 р.) Це хибна думка. І дуже далека від дійсності.

Імператриця побувала в Україні лише один раз, коли зажадалось їй побачити «своє маленьке господарство» – заново приєднану Новоросію. Виїхала вона з Петербурга 7 січня 1787 року в супроводі послів французького, австрійського, англійського. Прибула цариця до Києва 30 січня і два з половиною місяці мешкала в місті, поки скресла крига на Дніпрі. За цей час до її свити приєднався король польський Станіслав Август, який якраз і їхав зі своєю свитою висадженими липовими алеями, зупиняючись в маєтках подільських магнатів – графів Потоцьких і Грохольських. І його дуже дивували багатства і краса нашого краю – прекрасні подільські килими, вишиванки, знамениті немирівські хустки і липові алеї. Про це він писав у Варшаву, висилаючи надаровані йому вироби, щоб бачила і знала Польща і вся Європа.

З історичних джерел відомо, що ця зустріч з немилосердною царицею для короля була фатальною. Його було вбито за її наказом. Подорожувала цариця по Дніпру через Херсон до Криму. Зворотна подорож відбулася тим же шляхом із заїздом до Полтави, на місце Полтавської битви.

Подорожуючи Україною, Катерина в листах дивувалася, що «в Малоросії на 130 верстах дубового та соснового лісу стільки, що зроду не доводилося бачити в один день».

І хіба було до посадок, коли такі ліси (особливо сосново-ялинові) палили для освітлення шляху цариці, для створення пишності та помпезності.

Посадка липових алей була надзвичайно копіткою справою. Шести-семирічні саджанці липи викопувалися з підліску подільських дібров з землею і транспортувалися до призначеного місця довгими возами-фірами. Уявіть собі: у такий спосіб перевезти півтора мільйона лип. Роботи виконували селяни-кріпаки та воїни армії Суворова. Під час висадки алей біля сіл, де вони пролягали, збирали на майдани всіх – від малого до старого – і проголошували наказ про створення алей та подальше їх вирощування і збереження. Велике значення у наказі приділялося збереженню насаджених лип. Пошкоджене дерево потрібно було замінити і протягом двох років періодично поливати, щоб воно не відстало у рості від раніше посаджених. До алей не допускали малих дітей, не випасали близько худобу, недоорювали чималу смугу землі, аби не пошкодити робочим тяглом липи.

Чому їх висаджували на ширину 28 метрів?

Щодо цього можна почути, що, мовляв, передбачливі були наші предки, знали, що не за горами бурхливий розвиток науково-технічного прогресу і наступним поколінням не обійтися без широких доріг. Це безпідставна думка. Алеї висаджувалися на честь славного полководця і його доблесних військ, призначалися для проходження маршових колон по двадцять солдатів, які саме і вміщалися в алеї. Зрозуміло, що воїнам потрібно було чи то в спеку, чи то в непогоду марширувати і загартовуватися на відкритому просторі в пилюці і в болоті, а панство їздило в каретах у тіні лип (віддаль між рядами якраз відповідала ширині фаєтонів-карет).

Проминуло немало літ, тендітні липи з шаровидними верхівками вирости до велетів-красунь. За такий період вони зістарились, і крона вже не має такої молоді еластичності, тобто, ослаблена. Ось тут і нападає на дерева паразитична рослина – омела, яка жирує за рахунок життя і розвитку цих дерев. Немає необхідності нагадувати, що дворядні алеї вікових лип віднесено до державних пам'яток природи. І нам, подолянам, з неабиякою шаного потрібно ставитися до цієї спадщини. І оберігати їх, аби вони досягали віку, як ті липи, що біля Десятинної церкви у Києві, яким уже майже тисяча літ. Природа – надзвичайно крихкий кришталь, і до неї людині потрібно ставитися максимально бережливо.

Тож збережемо липові алеї на віки.

На Поділлі й досі живе така плітка, нібито Катерина II посадила липові алеї, відвідуючи Україну. Мені доводилося двічі спростовувати ці вигадки в обласних газетах «Вінниччина» від 9.06.2010 № 44 (22486) та «Вінницька правда» від 11.01.1988.

Ось ця стаття.

Цариця літа

Відчуваєте, по вулицях нашого міста, в скверах і особливо у Вишенських алеях розливається запаморочливий аромат? Подує вітерцем, помаленьку поворухнуться крони дерев, і відчутний поштовх хвилі п'янить медовою свіжістю.

Настала духмяна пора – квітує липа, нагадуючи нам про непомітно наступаючий розпал раннього літа.

Липи квітують, і все так звичайно та разом з тим дивовижно. Бо квітування лип не схоже зі своїми посестрами й братами. Всі вони давно відквітували. Липа квітує останньою. Квітування йде поважною повільною ходою, тріумфально коронуючи вершину літа. Чому так пізно? Бо це чи не єдина поро-

да в наших лісах, в якій квіткові бруньочки визрівають, зародившись на цьоголітніх пагінцях, не знаючи перезимування. І таке явище є чи не найтаємнішою загадкою природи! Якщо світова родина лип нараховує понад 700 видів, гарно ростучих у тропіках, то в лісостанах в Україні вона росте без «родичів» серед наших дерев. Але ж родинне коріння її спостерігається в геологічно далекі часи, що підтверджується при розкопках «слідами на камені», яким за мільйони років.

Таке листя безпомилково впізнається, хоч воно належить десяткам видів рослин на нашій Землі. За її стародавності наші предки до і в часи Київської Русі вшановували липу як символ миру та спокою.

За її обожнювання вона і стала супутницею первинних поселень, а в подальші часи – сіл і міст. І цілі міста виростали під липами: Липецьк, Липки, Липова Долина, а на Вінниччині – Липовецький район і Липовець.

У найвіддаленіші часи Київської Русі, коли торгували з візантійцями медом і воском, вони називали наш край «медоплинним» (тобто мед рікою плив до Риму). В ті часи мед вважався царською стравою (а в наші часи – хіба ні?). А перше місце, як відомо, за народженням цього продукту належить липі: з неї головний взяток.

У пору квітування липи бджоли геть чисто забувають про другі квітки. Всі переключаються на збір липового нектару. І мед-липець хлюпочеться у вуликах. Якщо одне дерево липи в зрілому віці (під 100 років) заміняє гектар гречки, то гектар липового лісу «дає» понад тонну нектару. По медоносності липа – незрівнянне дерево. Дерево, яке світиться любов'ю для всіх людей і є цілою лісовою аптекою. З далеких часів народна мудрість розпізнала цілі поклади лікувальних таємниць цього дерева. По допомогу до нього звертаються при різноманітних хворобах: ангіні, кашлі, застуді, язвах, ревматизмі, подагрі, болях голови, горла, кровотечах, розладах нервової системи і т. д.

Та, на жаль, ось як цінували нечестиві підробники і хулителі, знаючи про м'якість і податливість деревини в обробці для виготовлення красивих виробів, напису ікон і записів, використовували ці властивості в своїх цілях: підробляли фальшиві іменні печатки. Ось звідкіль і пішла назва-вираз – «липа», тобто підробка, обман.

Тиша і спів живих корабельних щоглових висот у наш час все меншає, бо поменшало вікових лип, а тому їй меншає тональність бджолиного мідного гулу.

А мед – це довголіття, це свіжа голова, бадьорість, робочий настрій, гаряча кров у жилах, пульс прекрасного наповнення...

І наостанок, щодо місяця липня не можу не нагадати мовний «опус» вісімдесятих, характерний і для сьогодення, коли на карту України ставиться цілісність народу і самої держави.

Відвідуючи одну установу (не пишу назви – за державу ж образливо!), зустрів телепня, який заповнював бланк за довідкою, де чітко була прописана дата її видачі – 21 липня 1981 року (що також було рідкістю – адже всі бланки писалися і друкувалися винятково російською мовою). Він з неприхованою люттю вирік: «Пишут всякую ересь, а что это за месяц – липень?»

Таких телепнів українська земля не народжує – це позагалактичні кентаври (типу «Ко-Кі»).

І дещо з призабутого – кадуб.

Що таке кадуб? Ви дещо іронічно посміхнетесь: а хто цього не знає? А от і не зовсім. Із старих-старих дерев в ті давні часи майстри робили ємкості – кадуби. У більшості використовували липові стовбури, але не оминали й інших дерев, в тому числі і дубових. Ця робота була важка і майстровита, бо потребувала багато терпіння.

Кадуби використовували для схову зернового збіжжя (пшениці, гороху, ячменю, а найбільше жита...); для виго-

товлення м'ясних копчень (ковбас, шинки, сала...); обрамляли цебринням витoki джерельних криниць.

Господині в бездонних кадубах випарювали і вилужували одіж і білизну. Через це називали його жлуктом. Не оминали їх і при заготівлі солодкої бджолярної продукції – меду.

Певно, через багатогранне використання цього виробу, з якого, як з рогу достатку, лилися поезії і пісні Лесі Українки, в далеких шістдесятих роках у м. Луцьку виникла літературна студія «Лесин кадуб», яким керував всесвітньо знаний літературознавець Анатолій Пономарьов.

ДУБ І БЕРЕЗА

*Я чую стукіт дятла азбукою Морзе,
Я чую, як в березах солодка кров тече,
Я підставляю плечі молодій дубині,
Вона так мило дякує мені за це.
І... хай для всіх майбутніх поколінь росте.*

ДУБ І БЕРЕЗА

Ще Пліній Старший Гай, римський політичний діяч і природознавець, у своєму творі «Природнича історія» простежував і описував природні процеси протягом 2 тис. років, тоді ж і описав нашу березу під назвою «гальське дерево».

Патріарх природи – дуб черешковий, як і береза, в старослов'янські часи були священними деревами. Тільки дуб був Перуновим, а береза уособлювала головну богиню Берегиню.

Дуб був священним деревом за своєю могутністю, а береза – за красою біло корою як єдине дерево в рослинному світі з такою корою.

Згаданий вік опису Плінієм берези – це надзвичайно короткий час для існування породи на лоні віковічних свідчень про ріст і розвиток такої породи, як дуб черешковий. У своїй статті «Знахідці – мільйони років» («Вінницька правда» за 5 червня 1988 р.) мною описано, як в с. Стіна Томашпільського району в умовах подільської грабової діброви – найдавнішого типу рослинності – були знайдені скам'янілі уламки стовбурів дуба і граба, вік яких сягав за мільйони років (за дослідженнями науковців природничо-дослідного інституту ім. Шмальгаузена). Такі ж експонати скам'янілих стовбурів дуба і ясена є в їхньому музеї.

Навіть і за згаданий відрізок часу – понад 2 тисячі років (а він сягає, певно, десятки-сотні тисячоліть) співіснування цих порід – дуба і берези – є великим природничим феноменом битви за життя. Адже в молодому віці (до 20 років) дуб не може рости разом з березою через її швидкорослість: за три роки дуб зростає 0,5-0,7 м, а береза – до 5 метрів (тобто в 10 разів швидше). Таким чином вона просто поглинає дуб, і без втручання людини – це чисті березняки. В старшому віці береза не може вжитися з дубом через свою світлолюбність. Тут вже дуб верховодить своєю кроною. Маючи інтен-

сивну властивість розмножуватись живою поросллю, вона і після вирубки насіннєвих екземплярів таїть чималу небезпеку задушити дуб у своїх обіймах.

А ще дуб не сприймає сусідства берези через її поверхневу кореневу систему, якою вона вигрібає найцінніші поживні речовини першою.

Через це вона, банкуючи поживними речовинами, і бенкетує своєю кучерявою кроною, стрункістю, білизною стовбура, випромінюючи м'яке світло, а то й хвилюючу мелодійність. Милуватись потрібно уважно – бо це швидкоплинне... Береза хоч і має стійкі таніди бетуліну, але вони не допомагають їй зміцнювати стовбур для довготривалого росту, на відміну від дуба, у якого дубильні таніди законсервовують деревну серцевину на тисячоліття. Тому береза за 50 років, ушкоджуючись серцевинною гниллю (трутовиків), махає нам ручкою – отими тоненькими звисаючими павутинками і відходить на спочинок.

Не допомагають березі і залицання до дуба, коли їхні стовбури зростаються. Таке явище трапляється нечасто. Але час бере своє: кесарю – кесареве...

І тут патріарх Природи має свою вікову константу: його всяка мілкота може образити, затіняючи. Але принизити, пригнути – ніколи. Пригадуються рядки В. Симоненка:

*Скрізь вітер нашумів,
Що дуб сякий-такий:
«Упертий він і
Зовсім не гнучкий.*

*До того вже, нахаба, загордився,
Що, скільки я не дув,
Ні разу не вклонився!»*

*Неважко зрозуміти
Вітрові жалі:
Дуби ні перед ким
Не гнуться до землі!*

А коли до берези «така чарка п'ється», то вона дуже гнеться. І де там її прямизна?..

Фото автора. Літо 2003 р.

А в ті далекі часи Київської Русі береза була і «страшилкою» для всіляких зайд – хазар-«хазарових», печенігів-«печенкіних», половецької саранчі, яким наші поляни, древляни та ін. давали віковичний урок: пригинали дві берези і до вершин прив'язували ноги, а після давали їм «волю» – роздирали. Такої розправи не уникали і свої рідні князьки на манер сучасних бородатих держиморд, які «не токмо бе...»

За непослух кияни забивали насмерть в такий же спосіб навіть князів, серед них – Ігор Ольгович (1146) і говорили за таких князів:

*«Яко не токмо не князь бе,
Но болем яко смерда бе»*

І сучасні недолюдки-барони не меншу мають пиху-бе.

Насіння є основою у збереженні і продовженні життя цих деревних порід. Урожай насінин одного дерева берези в тисячі разів кількісно перевищує найбільші врожаї жолудів одного дуба. Та не все те золото, що блищить. Найперше – вагова категорія не та: вагону – рельса не рівня. Але за способами розповсюдження цього насіння дуб для берези не пара. Жолудь, не маючи крильчаток, тільки за їстівного попиту розповсюджується на недалекі віддалі. А насіння берези, маючи крильця, як НЛО-блюде, турбулентними потоками ураганних вітровіїв може переноситися на тисячокілометрові відстані, а то й на інші континенти. Перелітаючи і проростаючи в умовах Північної Америки в стані пошкодження грибковими хворобами, береза служить прихистком жолудів.

Ось як це відбувається: жовтий дятел у стовбурах берези (і не тільки) надовбує до 60 тисяч ніш для схову жолудів як корму на зиму.

Безумовно, переносячи таку масу жолудів, дятли значну кількість їх втрачають в польоті (так, як і сойки). Пошкоджені дерева часто ламаються, дятли не завжди виживають – ось так і розповсюджується насіння дуба.

Якщо вищими силами природи в жолуді закладена таїна тритисячного гіганта масою понад 30 метрів кубічних, то уявити собі, що таке диво може відтворити крихітна насінина берези 1 x 1 мм, – неможливо.

Маючи дуже міленьке насіння, як і всі швидкоростучі породи, береза плодоносить щорічно. Тоді як дуб таке дійство собі дозволяє раз на 7–8 років. А все – за накопичення поживних речовин, які він щорічно витрачає на ріст, розвиток вікових клітин-тканин. А береза, природно відчуючи швидкоплинність свого життя, про такі дійсва не піклується, щорічно плодоносить для продовження свого роду.

Цікаве фото про таємниці природи зробив американський фотограф Фред Трюслоу, як вище згаданий дятел зі зламаної вітрової берези переносить яйця в запасне дупло.

Хто з нас не буває в осінню пору в лісі? Та всі бувають. А чи ж кожен прислухається до симфонічних звуків вершин дерев? Та ні! У більшості клопоти земні – щось вишукувати...

А от музика крон дуба і берези в цю пору року тотожна – однонотна. Береза, маючи тоненькі гладенькі звисаючі гілочки, як розчесані коси, від коливання вітерцем видає ніжні хвилюючі тональності – «фі-фі-фі, ф'ю-ф'ю...». А ось дуб, маючи міцні рукаті скелетні гілки, не може творити такі мелодії, бо не вистачає сили у вітру так розхитувати гілки, зате такі мелодії виспівуються у чашечках-плюсках, які ще продовжують ще звисати на деревах після опадів жолудів.

Якщо в ранньо-весняний час береза підгодовує своїм соком комах, птахів, і людина також не відмовляється від такої смакоти, то в пізньо-осінню пору, особливо в суху осінь, жолудеві чашечки дуба також відновлюють сили накопиченою вологою і дощовою водою тим же комахам і птицям.

Спорідненість властивостей дуба і берези так переплітається в житті людини:

- про деревину і мови немає – тут все підвласно, аж до тріски і тирси;
- про лікувальні властивості від кори, корінців до бруньки виражено в сотнях найменувань ліків;
- про коньячні напої з дубових бочок немає і мови, а про настоянки з березових бруньок – житомирська реклама аж захлинається;
- а такі делікатеси, як жолудева кава і напої з березового соку – це смакота непорівняна;
- якщо жолудеве борошно дає наснагу життю людини і тварин, то тільки березі властивий витвір – чага для лікування важких недугів;
- про задоволення потреб людини віниками берези і дуба можна писати поеми. В лазнях і банях люди січуться (плещуться) цими витворами до мартенівського палахкотіння, отримуючи задоволення;

- а про покарання за непослух завжди наготові дубець (паличка) або, як у пісні – «виламай березу, виламай березу – бий мене тверезу».

Якщо в осінню пору крони цих дерев горять факелами, то це дає їм великий клич на продовження життя в майбутті.

Тільки березі властивий витвір – чага – для лікування важких недуг.

...І вже з плодами (насінням)

Насінина
з крильцями

Фото автора

Не можу не розповісти про сумний випадок, коли береза хотіла «вкоротити» вік 150-річним дубам. А точніше, треба сказати, як хотіли дуб зробити хворим на березу.

За санітарними правилами, хворі дерева зрізаються в осінньо-зимовий період (мета – запобігти розповсюдженню хворобливих спор з плодових тіл-грибниць у навколишнє середовище). Ось тут і відбулось несумісне в природі явище, коли «горе-лісівники» в одному із лісництв південного краю провели дійство до навпаки – із хворих зрізаних дерев беріз відібрали плодові грибниці-копитці і за допомогою високої драбини понабивали їх на живі й здорові стовбури дуба з метою відбору їх у санітарну рубку як хворих дерев (думалося: «Гра варту свічок...») і збагатитися високосортовою деревиною дуба, але зарано...

Не вийшло, дуби ні перед ким не гнуться до землі.

Цим «горе-дідоводам» довелося шукати ту ж драбину, знімати і збирати у речові мішки плодові грибниці (як сухарики), заплатити великі штрафи за «моральні» збитки, завдані дубам, назавжди розпрощатися з благородною справою лісівника. Виявити таку крамолу мені допомогла властива фахова лісівнича обізнаність про ріст і розвиток дерев дуба, а також пригадалось, як в далекому дитинстві ми загнутими ліщиновими палицями ганяли на льоду такі копитця-трутовики на зразок хокейної шайби.

М'якість деревини використовує ще одна помітна пошесть – омела (паразитична рослина), яка своїми коренями-гіфами проникає під кору і вкорінюється в деревині, висмоктуючи поживні речовини, і тим самим вкорочує життя дереву.

Тим не менш, береза за свій короткий вік конкурує з тополею за здатністю поглинати вуглець і повертати в атмосферу кисень.

Певно, не тільки за цю доброту московські поети, художники, композитори оспівують берізку в своїх творах, а як і символ їхньої «Родины». Та все ж – чому? Бо там вона біль-

ше родить (самосівом), як «легкое дерево» та ще й «белокудрое», а щоб рости дуби – потрібно ой як важко народитись. А ще березі до лица послуговуватися, враховуючи її раннє прокидання від сну, весняним милостивим вітанням красивій половині – дорогим нашим жінкам:

*Коли завітнуть перші квіти,
Берези набрунькують віти –
Прийде весна у рідний край –
Ми просимо весняні вітри:
«І квіти й сонячні привіти
від нас жіноцтву передай!»*

Дуб і ясен

*«Без Грузії –
платан я без коріння,
без України –
ясен я без крони»*

Рауль Чілачава

*А що вже ясени у зимню пору, на снігових
скатертинах, мов на помості, виглядають
суворими і сердитими, як царі, прикрасив-
шись глибокими зморшками під густою позе-
ленню моху і лишайників.*

ДУБ І ЯСЕН

Дві славні породи – цвіт і золотий запас лісостанів. Вони природно у віках здружились, зріднились, як два брати, щоб Україна була багата такою цінною, високо-сортною, текстурно-гарною деревиною.

Наш народ любить ці породи і дорожить ними. Таке турботливе ставлення до них передається від покоління до покоління, переходить від століття до століття. Тому вони гордо і міцно стоять на нашій українській землі як велети природи, даруючи людям щастя бачити

їхню красу і отримувати від них велику користь і задоволення.

За описом Геродота (490–420 р. до н. е.) з 9 книг «Історій» у 4-й книзі вміщено найдавніший систематичний опис Скіфсько-сарматської країни, яка простелялася з заходу на схід від Дунаю до Дону та на північ від таврійського узбережжя і Лукомор'я до Полісся, була вкрита більше дібровними дрімучими лісами, де головними були ці породи.

Отже, дібровні лісостани, в складі яких ростуть ці породи, є вічними, як Земля і Людина.

Якщо спиратися на висновки науково-дослідного інституту ім. Шмальгаузена, що скам'яніли стовбури мають вік понад 175 млн років, то можна зробити тверді висновки, що дуб в природі при певних умовах міг рости самосівом. Але на сучасному рівні розвитку лісівництва ми не можемо чекати гарних урожаїв від насаджень, де дуб буде самонасіватися.

Отож, іде велика копітка праця – битва за врожай високо-класних лісостанів.

Цією фаховою справою і заклопотані сучасні лісівники Вінниччини. Тому в обласному управлінні лісового і мисливського господарства на площі земель лісового фонду 211,4 тис. га – 80 % зайнято Його Величністю Дубом (а це – 158 тис. га).

А це ж ой яка копітка титанічна праця, якщо глянути на її поступ: 1930 р. – 18 %, 1955 р. – 55 %, 1965 р. – 62 %, 1975 р. – 73 %, 2000 р. – 80 %...

В умовах подільської грабової діброви, найдавнішого типу лісорослинних умов, при суцільному вирубуванні материнського лісу у ґрунті природно відтворюється самосів із 350–500 тис. сіянців на один гектар лісової площі.

Ось тут лісівники і вмішуються в природу – в битву за надійний високий врожай дуба, вводячи його рядовими посадками на різній віддалі в залежності від наявного самосіву ясена та інших цінних порід.

У природних умовах і спадковості між деревними породами проходять глибинні процеси конкуренції за воду, поживні речовини, світло і життєвий простір. І внаслідок таких фізіологічних процесів дерева диференціюють – природно, залишаються найкращі.

Але й завдання лісівників, які беруть на свої плечі керування процесом поступового зріджування дерев, довести кількість у віці стиглості 100 років до 600 дерев на один гектар площі з запасом один метр кубічний на кожне дерево, що за сучасними лісівничими міркам – сумнівно...

У жердняковому стані, а це вік 10–35 років, коли лісівники кажуть: «така гущавина, що комасі ніде упасти», якраз і відбираються надійні, добре сформовані й розвинуті стовбурці дерев ясена, які не претендуватимуть на перший дубовий ярус, а будуть до часу стиглості утворювати єдиний перший ярус – полог.

Оскільки у ясена коренева система поверхова, то залишені рівновіддалені від дерев дуба особини не конкуруватимуть за перехоплення поживних речовин, а це сприятливо впливатиме на їхній кореневий запас.

Через особливість кореневої системи ясен висаджують біля житлових приміщень, біля господарчих будівель. Він гарно відбирає поверхневу вологу біля них, а за своєї ажурної крони не утворює густу тінь, надає прохолоду в літню пору.

Слухаючи пісню «Ясени» на слова М. Ткача й музику О. Білаша, не кожен з нас усвідомлює: *«...бачу вас за селом край дороги» та ще й «...кучеряві мої ясени».*

Сільські люди дороги обсаджували черешнями та іншими плодовими деревами, але в місцях, де роками не висихали великі калюжі, садили ясени – вони й висушували проїжджу дорогу (бо асфальтних заводів ще не було).

А щодо кучерявості, то на волі поодинокі дерева мають весь світловий простір (у насадженнях вони борються за це світло – та ще й як), через те й кучерявляться – не так ростуть у стовбур, як у гілля (з кучерявленням тут є інша оказія, не така, як у тієї грушечки, що «верхом кучерявиться»).

Наведу милі, сонцедайні слова про ясен славного подільського поета Анатолія Бортняка:

*Ясен упав – мій високий ровесник,
тітка про це написала в листі.
Скільки в єдине спресованих весен
відгомоніло у кроні густій!*

*Ясен зламався, отой, що над тином
першим зі школи мене зустрічав.
Був я вертлявим малим галатином,
ясена ніби і не помічав.*

*Що нам до нього, веселій малечі?
Не відчував і в хвилини сумні,
як він, бувало, гіллячку на плечі
враз покладе співчутливо мені.*

*Ясен упав, повідомила тітка.
Зовсім недавно здавався міцним.
Мало було їх, дерев? Але тільки
так попрощатися хочеться з ним.*

*Як, пам'ятаю, злітав він стокрило,
як прикривав пташенятко від лих...
Впав не від бурі і не від сокири, –
може, бувають інфаркти і в них?*

*А повернути минуле несила,
стало пустельніше в світі, хоч виї.
Може, тепер, як його підкосило,
вперше відчув я, що був він живий.*

На жаль, і автор, який ці рядки написав, недавно упав (22 липня 2009 р.)

А ось яке красномовне порівняння зримував Рауль Чілачава: «Без Грузії – платан я без коріння, без України – ясен я без крони».

Ясен, маючи мереживну крону, дає гарний прихисток іншим другоярусним породам, таким як липа, клени та ін. І для них світла є вдосталь. Опале листя (а опадає воно при перших подихах холодного повітря) чи не єдине, що так скоро (за своїх м'яких тканин) перегниває і збагачує ґрунт поживними речовинами, такими необхідними його другові – дубу.

Подихи холодного повітря згадані не випадково, бо як і дуб, так і ясен бояться пізньо-весняних заморозків, і кількарічне їх підмерзання призводить до всихання.

Красу ясена прославляє й інший славний подолянин – поет Петро Перебийніс:

*Стає видніше восени,
При світі падолистя,
Коли, здається, ясени
До неба піднялися.*

Та найкрасивіша в рослинному світі – пора весняна, пора оживання і цвітіння. Переживши холоди-морози, ожеледиці, вітровії-урагани, дерева, дочекавшись тепла і світла, оживають і готуються до процесів створення собі подібних, тобто до квітування.

Дуб у віковому часі квітує пізніше, а ясен уже у 20 років. Весняної пори такі процеси відбуваються майже одночасно, займаючи панівні висоти в лісостанах, вони – у повній надії на своє перехресне вітрове запилення. Квітування проходить одночасно з розпусканням листя і майже однотипно. Врожайність квітування залежить від весняних заморозків, дощів, туману, сонячних днів і від фізіологічного стану дерева. За сприятливих умов може утворитися зав'язь на 70–80% цвіту, але зазвичай плоди дозрівають у 30 %.

Плоди-горішки у дуба – горіх-жолудь в плюсці, а у ясена горішок у довгій вузькій крильчатці. Жолуді при дозріванні опадають, а у ясена висять на дереві всю зиму.

Листки мають розбіжності за величиною і профілем: якщо у ясена вони великі непарно-перисті і в більшості їх 13, то у дуба листові пластинки цільні лопатеві і в більшості із 13 лопатевих заокруглень мають зворотно-яйцевидну форму.

Якщо для людини дуб і ясен у лісостанах і ті, що ростуть окремо, приносять велику користь як у матеріальному, так і в духовно-естетичному задоволенні, особливо в скверах, парках – від осінніх факельних крон до плакучих форм, то в природі безслідно ніщо не зникає, тому дубу і ясену перепадають чималі клопоти впродовж життя.

Найперше, ви не повірите, в молодому віці (до набуття деревом непрогинаючого стану) ясен має прикросці від ВРХ (так тепер модно називати корів). А кажуть, що у корови мало розуму. Ага, то ж природа його дала, щоб вона листову крону об'їдала. А як? Своєю сильною шиєю і грудьми вона нагинає молодий стовбурець, по-пластунськи його про-

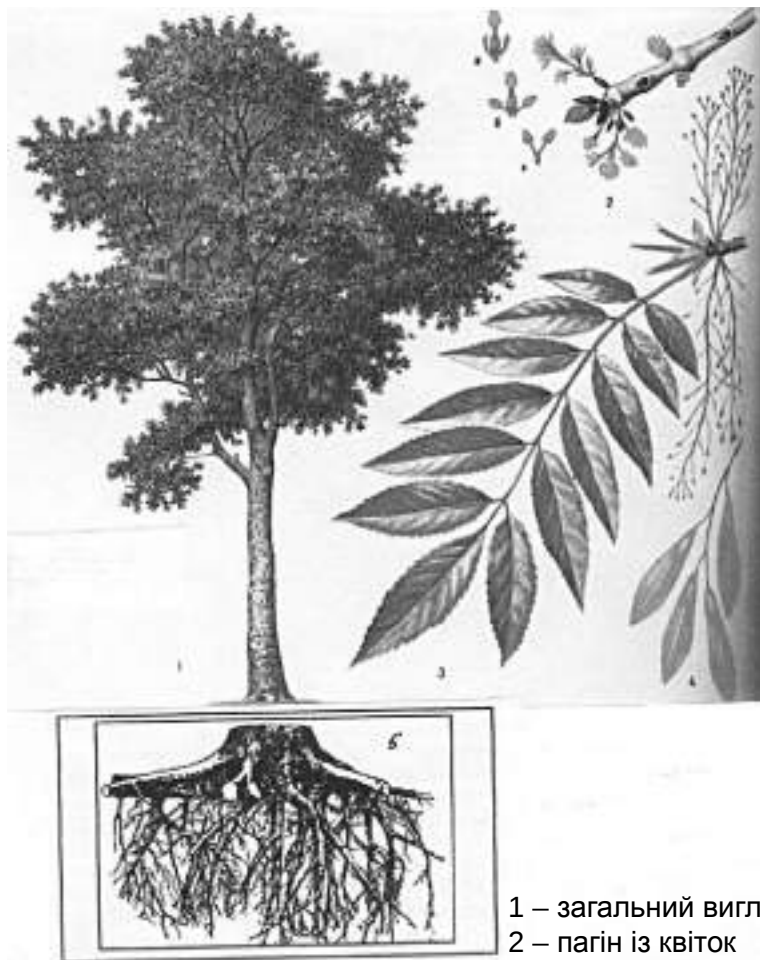
пускає поміж ногами й вим'ям і насолоджується молодим травнево-червневим листям (після заморозків), об'їдаючи до листочка. Ось така в корови точка зору!

Листям ясена смакують жуки й гусінь. Його листя до впадоби шпанці ясеневій (шпанській мушці) завбільшки 25 мм. Це не жук-дроворуб, титан Південної Америки, завдовжки 15 см, але ж при масовому розмноженні січе і трубить листя до останньої клітинки. Придивіться до нього, який йому колір видала природа: забарвлення тіла металево-зелене-зелене, та ще й які має захисні властивості – виділяє таку рідину, не просту, а отруту (називається кантарідин), при попаданні на шкіру людини вона викликає запалювальні процеси й пухирчасті подразнення. Її запах – дурманний. Через цей запах і отруйність у минулі часи було чимало клопоту в людей. Чого дивуватись, коли і в наш час є ще люди, які й до сьогодні не виділилися в природі, а сидять на деревах. А в ті далекі часи, присолоджуючи цілющість ліків з магічною силою і загадковістю таємничих духів, довірливі люди, вживаючи чудотворні ліки, платили своїм життям.

Не меншу небезпеку для дуба приховує такий собі шовкопряд, але похідний. Метелик завбільшки всього до 4 см (це ж не сатурнія «Комета» із південного Мадагаскару, що має аж 40 см), та його творіння – гусінь – стриже, бриє і трубить листя, залишаючи за собою пустелю. Природа їх теж розмалювала різнобарвними кольорами райдуги й виділила їм для захисту не менш отруйні речовини.

Відкладені яйця самка прикриває щільною прозорою отруйною плівкою, такою ж «пряжею» упаковується лялечка, і дотик до таких виділень викликає запалення очей та шкіри. А гусінь ще отруйніша. В насадження, пошкоджені цим шкідником, без захисту обличчя і дихальних органів заходити не рекомендовано. Сільгоспроботи на відстані до 1 км біля таких осередків не проводяться, худоба не випасається, а вагітним жінкам забороняється і близько підходити.

Fraxinus excelsior L. – ясен звичайний

- 1 – загальний вигляд;
- 2 – пагін із квіток
(а – пестичкова, двопола,
тичинкова);
- 3 – пагінець з листям;
- 4 – плоди;
- 5 – коренева система.

Чималу шкоду в середньовікових і пристигаючих насадженнях наносять пошкодження стовбурів раковими утвореннями, які спричиняються грибом гебігена, що в побутовій українській мові означає – гамбець. Хворіють на таку хворобу і ясен, і дуб.

На світлині двох стовбурів у віці понад 200 років видно, що дуб у розквіті своєї сили, тоді як ясен уже має життєві негаразди, тобто деревина (від прожитих літ) пошкоджується серцевинною гниллю, про що свідчить плодове тіло – гриб.

Якщо дуб живе більше двох тисяч років, то вік ясена обмежується 200–300 роками і не більше.

Завдяки ядровій деревині й гарній текстурі вони мають однакове застосування у господарстві. А через лікарські властивості й технічні можливості мають чималий попит в людей. Так, кору і насіння ясена використовують для виготовлення сурогату хініну й чимало лікарських препаратів, а також дубильних речовин і фарб. У дуба ще ширше застосування лікувальних і технічних можливостей.

Фото автора. Зима 2009 р.

Десь чотири десятки років тому, їдучи у вишенському трамваї, я звернув увагу на те, що по краю капелюшка у солідної жінки поповзнем «гуляла» гусінь.

Я ввічливо її питаю:

– Мадам, можна ваш капелюшок?

Вона з недовірою зняла його і тримає. Я й кажу:

– У вас на капелюшку шкідник – дубовий непарний шовкопряд, доміряє недолетілі кілометри в пошуках кращого життя...

Дама спочатку зойкнула, а відтак каже:

– А какой он красивый!

Підтверджую:

– Так, природа не поскупилася на красу. Добре, що це не похідний, бо той ще красивіший і добряче кусається.

І кількома словами розповів, що цим шкідникам властиво за допомогою павутини-парашута потоками вітру переміщуватися на десятки, а то й сотні кілометрів в пошуках кращих умов для себе. Це явище трапляється найчастіше тоді, коли крона дерев об'їдена наголо, і їм бракує корму.

І на закінчення про пам'ять дубову.

В Холодноярському лісі на Черкащині (масиві понад 7000 гектарів) є урочище «Гута», в якому рідкісно зростають ясен зеленокорий і ясен з мармуровою корою.

Раритетом також є 1000-літній дуб-велет, якого в народі називають дубом Максима Залізняка. Обхват стовбура цього Патріарха на висоті грудей людини сягає 9 метрів, а загальна маса його деревини – понад 37 куб. метрів.

Свого часу Тарас Шевченко двічі побував (у 1843 і 1845 роках) під дубом Залізняка і намалював картину, яка мала назву «Дуб на хуторі Буда», ще зі старішого – 1500-річного Неленя, від якого і дотепер зберігся пень діаметром понад 5 метрів.

А в Креселецькому лісництві цього ж Холодноярського ма-

сиву ще й тепер можна побачити залишки пенька 1000-літнього дуба під назвою «Склик», якого ще живим гарно описав Тарас Шевченко в поемі «Гайдамаки». Дійсно, до його грубезної нижньої гілки був прив'язаний багатопудовий дзвін, відлуння якого розбігалося на сотню кілометрів, скликаючи гайдамацтво до помсти за знівечене життя українського народу.

Про Титанів природи хотілося б нагадати написаним Василем Симоненком:

*До того вже нахаба загордився,
Що скільки я не дув –
Ні разу не вклонився.
Неважко зрозуміти вітрові жалі:
Дуби ні перед ким не гнуться до землі!*

Отож, і побратим Залізняка, шість разів вражений блискавицею-грововицею, з розтерзаним стовбуром зверху донизу, до сьогодні є могутнім велетом – вартовим віків, мічений шрамами, ніби воїн-ветеран, не схиляється ні перед часом, ні перед стихією.

ДУБ І КЛЕН

*«Як у нас на Україні, як у нас на Україні!..»
Якщо простір, витканий прощальним
смуток, перегукується тужливим «кур-
ли», зрониться одне слово – осінь!*

*В цю пору клен
дуже гарний. Йо-
го куляста кро-
на – врочистий
німб над темним
обеліском стов-
бура. Він, мов
той актор, що
вийшов з єдиною
метою – демон-
струвати вроду.
Ніжність залила
крону такою га-
мою жовтої бар-
ви, що передати
її вдасться аж
тоді, коли мова
матиме стіль-
ки слів, як земля
соків.*

ДУБ І КЛЕН

«Як у нас на Україні, як у нас на Україні!...»

Куди б ти не їхав і не йшов, скрізь натрапляєш на мальовничі місця в навколишній природі.

Особливо захоплюють дух краєвиди з підвищених пагорбів – звідкіль на десятки кілометрів видно долини рік, переливчасті виярки, пологі спуски і переліски...

І радіє душа людини від краси навколишнього світу...

І згадуються наші славні предки, які також споглядали ці красоти, під дзвони дзвіниць справляли службу Божу, вінчалися, хрестили своїх дітей і відправляли друзів і рідних в незнаний потойбічний світ...

Так було, так є, і коліщатко нашого роду-племені котилося тисячоліттями і докотилося до нас.

Тож з великою відповідальністю нам потрібно ставитись до успадкування добротних, високоставних дубово-кленових лісостанів, адже вони формувались на такому довгому відрізьку сивої давнини.

І так вже прийнято у лісівників, що там де дуб – там обов'язково росте і клен (як не гостролистий, польовий, татарський, то клен-явір). І це сприймається в лісівництві як природне явище, бо дібровні ліси – це безцінне багатство, яке ми успадкували і яке належить наступним поколінням.

Нам заповідали і ми заповідаємо: потрібно пам'ятати, що відновлювати діброви значно важче, аніж розумно і системно проводити надійне лісогосподарювання, бо вже ніколи не повернуться часи, коли суцільні нетрі безперервним килимом покривали наші простори. Ніколи!

Пагінець з бруньками.
Зірочкою позначено
квіткову бруньку

Поперечний
розріз бруньки

Усередині квітня майже щорічно розпускаються
зеленувато-жовті, напрочуд гарні квіткові букети
клена гостролистого в оточенні
свіжих зеленувато-бурих листочків

А так плодоносить клен

Насінини з крилаткою

А ще виразніше сказати: ліс – це безцінний капітал, який належить багатьом поколінням. А тому для себе ми повинні взяти небагато – лише зрілу частину. Другу частину лісів – пристигаючу – можуть з найбільшим ефектом використовувати наші діти. Третю частину – ліси середнього віку – ліси наших онуків, а наймолодші ліси за багато років дістануться нашим правнукам.

Тільки при неухильному дотриманні такого лісогосподарського правила лісу вистачить усім.

Клен лісостанів сам не утворює, а ось у складі з дубом, ясенем таким деревостанам ціни немає. Клену природою дано бути підлеглим головній породі, ніби супутником дубові та ясеню. За наявності цих порід він має гарний ріст, сам очищається від гілок, є добрим підгоном дуба і справно очищає його стовбур.

Маючи потужну поверхневу кореневу систему, клен тим самим позитивно впливає на аерацію ґрунту, гілками і листям його здобрює, покращуючи тим самим ріст головної породи.

В молодому віці клен гостролистий і явір ростуть енергійніше за дуб, тому їх віддаляють на певну відстань від нього, щоб спостерігалася співдружність. Клени надійно затінюють ґрунт від перегрівання і засилля небажаних бур'янів. Мають стрункі, повнодеревні стовбури. Пробуджуються від зимового відпочинку майже першими, про це відомо з їхнього нектарного соку (особливо явір), і заманюють своїм запахом кисло-солодким пилком бджолине і комахове царство.

Займаючись довгий час бджільництвом, я щовесни з за-

доволенням спостерігав, як бджоли мліли і табунами обсідали кленові квіткові китиці.

Деревина кленів тверда, міцна, пружна, гарна, а за текстурою та іншими показниками не поступається дубу.

У моїй книзі «Село – моє рідне село» гарно сказано про цінність деревини клена і її «майстровитість»: це і санчата з опленими, і лижі-плашки, і рамки бджолині... аж до дерев'яних кілків і музичних інструментів. Про що Дмитро Павличко образно писав так:

*...Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.*

Клен де не посій – то він обов'язково вродить, бо має природну здатність розмножуватися не тільки насінням, пеньковим корінням, але й відводками. Особливо красивим золотисто-жовтим, аж оранжевим полум'ям клени горять у скверах і парках в осінню пору. Від такої їхньої художньої музики дух захоплює.

На волі (в парках) клени з розкидистими кронами ростуть привільно, маючи вдосталь світла, чималі площі для живлення, але це привілля у них короткоплинніше, ніж в лісостанах. Так гостролистий клен живе в лісонасадженнях до 300 років, а явір ще менше. Тільки в співдружності з дубом і ясенем та іншими породами їхній вік і збереженість покращуються, особливо в понижених припотічкових місцевостях.

Про дуб і клен безліч розповідей, а щодо поетичних рядочків і пісень – то їх кількість величезна.

Великий поет М.Т. Рильський мудро пов'язав парость кленову із лісівничою професією. Адже для лісівників жити і піклуватися про долю України – не лише моральне задоволення. Вони живуть і працюють для століть.

*Той, хто любить паростки кленові,
Хто діброви молоді ростить,
Сам достоїн людської любові,
Бо живе й працює для століть.*

Як не згадати його ж рядки про віковічні дубочки:

*Хто садить дуба, – той його, можливо,
І не побачить вищим, аніж сам.
Це дар майбутнім, скажемо, літам,
Привіт іще не знаним поколінням...
...І от ростуть за нашої доби
В добу колишню саджені дуби...*

Перечитуючи Святе писання, я вичитав спогади про понад 60 видів вищих рослин, поширених на теренах України. Серед них найчастіше згадуються зернові: жито, пшениця, ячмінь; з лісових порід – кедр, ялівець, дуб...

У розлогій буйнолистій діброві колись купалась і Україна, і люд увесь, і вся земля. І дуб, як Батечко, як Господар «boni patris familias» був добрим батьком родини, який створював лісову атмосферу і по-родинному опікувався іншими породами, що його оточували. І з Божої ласки створював навіки злагоду в рослинному світі і, як Антей, поки буде триматись матінка-земля, він – вічний, як символ сили й могутності.

Тому Патріарх природи й опоетизований тисячами поетів, і оспіваний в незліченних піснях.

І знов наведу рядки М.Т. Рильського:

*Ліс, або, як кажуть серби, «шумна» –
Це не просто сосни та дуби...
Не одна там народилась дума,
Повна щастя, ніжності, журби.*

Або жартівливу співаночку:

*Ой, у лісі розвелися
Молоді дубочки.
Подалася я до лісу
Позбирать грибочки.*

*А у лісі під дубочком,
Де росли грибочки,
Зустрівсь мені той козак
І зробив приємний переляк.*

*Та хоч сварить мене мати
Я ж ніколи не здамся,
Щоб здолати переляк,
Я знову до дубків подамся.*

Чи рядочки з сумної стрілецької пісні:

*Шовкове знамено над військом шумить.
До калини дубок нахилився,
Ковила шелестить,
Стрільчик вбитий лежить,
Вірний коник над ним зажурився...*

Так і «кленові» рядочки поетичні і пісенні перегукуються між собою без кінця і краю:

*– Не хилися, явороньку,
Бо ще ж бо ти зелененький.
Не журися, козаченьку,
Бо ще ж ти молоденький.*

*– Ой, як мені не хилитись:
Вода корінь підмиває.
Ох як мені не журитись:
Само серце умліває.*

* * *

*... Ой, піду я лісом-бором,
Та й стану я під явором.
Явороньку зелененький,
Пройшов мій вік молоденький.*

А ось сумні рядки М.С. Вінграновського:

*Не говори, не говори
Про світанковий яр.*

*Там сплять прощання явори
Під вибухами хмар.*

І такі його ж рядки:

*...Сама собою річка не тече.
...Вона тече в городі в нас під кленом.
Ця річечка тече для клена і для мене,
Її й тоді я бачу, коли сплю.
Я річечку оцю, в городі в нас під кленом,
Як тата й маму і як мед, люблю.*

Шануючи батька Андрія Самійловича Малишка (1912–1970), його дочка Валентина Малишко (1938–2006) до батькової книжки «Дорога під яворами» (за яку він одержав у 1969 році Державну премію СРСР) у 1986 р. написала такі поетичні рядки:

*Любив мій батько явори –
Статечно-сиві, мов на святі,
Малюнок втаєний кори,
Старечі руки вузлуваті.*

*Любив із ними говорить,
Та все ладком, та все до речі,
І довіряли явори
Йому думки свої старечі.*

*І тої світлої пори
Усе в житті здавалось простим:
До нього никли явори,
А він все вищав, вищав зростом,*

*Все усміхався, гострослов,
Все гладив яворові рану:
Мовляв, таку війну пройшов,
Живий зоставсь, то й вас догляну.*

*Та що там, поживемо ще,
Тримаємось, хлопці, ми – солдати.
І явір батьку на плече
Клав голову свою куштрату.*

*...О, ця дорога сподівань!
Чи то у сутінках, в уяві
У грудях тьохне щось – поглянь:
Стоїть...
То батько мій чи явір?..*

І в моєму житті також мала місце доля яворова.

В далекі 60-ті роки минулого століття, коли хижий брежнєвсько-сусловський клан набирав репресивних обер-тів і цвіт української нації вигрівав каземати в концтаборах сибірських просторів, випробовував по психлікарнях розміри «усмирительных рубаш», а то й просто відходив на два метри в землю, в цей час, як промінь у концтабірному темному царстві, прозвучали по радіо «Свобода» слова Д.В. Павличка «Долиною туман тече».

*Долиною туман тече,
Не чути плеску хвиль його,
Припав я брату на плече
Край лісу яворового.*

*...Зосталось два, а може, три
Листочки яворовії.
...Сповилося моє чоло
Думками яворовими.*

*...І налітає білий сніг
На серце яворовеє.*

*А брат мій каже: «Не журись,
Не впадемо ніколи ми!
**Підпалим небеса колись
Вогнями яворовими!»***

На початку 70-х років минулого століття на масиві Вишенька відбудувалася нова школа № 21. Отож, працюючи лісничим приміського лісництва, я допомагав директору М. Циндиліну в озелененні навколошкільної території.

Був розроблений проект озеленення, підібрані декоративні й плодові дерева. Серед розмаю декоративних порід – туї, ялівцю, псевдотсуги каліфорнійської (яка, до речі, тепер найвища – до 35 м і в діаметрі до 60 см), були висаджені три сріблясті ялинки (в пам'ять про дружину і дочок) і яворів алеї...

Задум створення яворових алеї був непростим, адже потрібно їх вписати в гармонію і кількісно вмістити.

За промінчик вистражданого світла в поетичних рядках «Туман долиною тече», які закликали до бою в такій страшній каторжній неволі, ми мали бажання увіковічити пам'ять тоді молодого поета, а тепер класика української поезії Дмитра Павличка, висадженням алеї зі 100 яворів. Водночас було й побажання стільки літ прожити поетові при козацькому здоров'ї.

І ось 20 грудня 2009 року в м. Києві відбувся Установчий з'їзд Української Народної Ради, на якому головував Герой України Д.В. Павличко.

На з'їзд прибув 1101 делегат. Серед делегатів від Вінниччини був і я. І коли в перерві я від імені 1101 делегата привітав поета з побажаннями міцного здоров'я, які беріг в душі ще з далеких 60-х, заразом і передав йому світлину зі 100 яворами його імені, то побачив радісний блиск його добрих і мудрих очей та вдячність за таке дійство.

На честь такої зустрічі Дмитро Павличко подарував мені поетичну збірку «Сто поезій». Чи не символічно і неповторно: сто поезій і сто кленів-яворів?

ДМИТРО ПАВЛИЧКО ПОКЛИК

Богдану
Змержини
З півднями –
Днесь
20XII 2009

Коло • Дрогобич • 2009

Фото автора

Дорогий Дмитре Васильовичу!

З відкриттям СШ № 21 у м. Вінниці на початку 70-х років мною було висаджено яворові алеї зі 100 кленів-яворів з побажанням вікового Вам життя при козацькому здоров'ї. Чому яворові? Бо прочитав Ваші патріотичні поетичні рядки:

*Долиною туман тече,
Не чути плеску хвиль його.
Припав я брату на плече
Край лісу ЯВОРОВОГО.*

*...Підпалим небеса колись
Вогнями яворовими!*

Сумом і тугою яворовою оповите чоло Д. Павличка про віковичну правду і Волю українського народу в таких поетичних рядках «Явора і Яворини»:

ЯВІР І ЯВОРИНА

*Я стужився, мила, за тобою,
З туги обернувся мимохіть
В явора, що, палений журбою,
Сам-один між буками стоїть.*

*Грає листя на веснянім сонці,
А в душі – печаль, як небеса.
Він росте й співає явороньці,
І згорає від сльози роса.*

*Сніг летить колючий, ніби трина,
Йде зима й бескидами гуде.
Яворові сниться яворина
Та її кохання молоде.*

*Він не знає, що надійдуть люди,
Зміряють його на поруби,
Розітнуть йому печальні груди,
Скрипку зроблять із його журби.*

Коли створювались яворові алеї, Назарій Яремчук, якому присвятять таку гарну й милу назву – яворина, тоді навчався в Чернівецькому університеті на геологічному факультеті і вже співав в ансамблі «Смерічка» разом з Володею Івасюком.

Дуже важко згадувати про вічний зов – голос Назарія, чистий, як ранішня роса, щедрий, як колосиста пшенична нива, і високий, як голубе-голубе небо. Для карпатського легеня з опришківського краю Назарія відродились світлопам'ятні слова у Степана Галябарди в пісні-реквіємі:

*Я на світі прожив,
Наче спалах зорі на світанні,
Наче крапля роси,
Наче крик журавля.
Тільки мить.*

*Я не вірив ніяк, що й до мене
Прийде день останній –
І в жертвонім вогні
Моє серце на попіл згорить.*

*...На могилі моїй посадить молоду яворину
І не плачте за мною – за мною заплаче рідня.
Я любив вас усіх, та найбільше любив Україну.
Певно, в цьому і є та найвища провина моя.*

...При спомині про добре і людське серце Назарія і сьогодні очі туманяться сльозою.

А було ж колись! Було!.. Коли фантастичне тріо в складі Володимира Івасюка, Назарія Яремчука, Софії Ротару на весь світ майоріло, стававши на пісенне крило на моїх очах. Володя (1949–1979) прославився сотнею неповторних пісень, серед яких найпопулярніші «Я піду в далекі гори», «Червона рута», «Водограй», «Пісня буде поміж нас»... Він був лауреатом всесоюзних конкурсів і нагороджений через півтора десятки років Молодіжною і Державною ім. Т.Г. Шевченка преміями посмертно. Прославлений композитор, який за ніч писав оркестрову партитуру для шістдесяти інструментів з пам'яті, молодим (у 30 років) відійшов у вічність.

Назарій (1951–1995) прожив довше, тому мав більше титулів і заслуг, бо співав так, що у горлі мозолі мав. Та й так співав, що крилами йому голос став! Мав в ті кляті брежнєвсько-сусловські часи мужність взяти найактивнішу участь у похованні свого друга Володі Івасюка.

Софія (1947 року народження), ставши народною артисткою СРСР, цілком відслужувала це звання. І не стала шанованою, подібно Софії в Київській Русі. Чомусь не дозволили собі цього кінорежисери брати Ільєнки та золотоголоса народна героїня Матвієнко.

Дуже шкода, що та дівчинка 60-х років у скромному ситцевому квітчастому платтячку, здобувши визнання, досягнув-

ши вершин української культури, не прислужилася віддано їй і не має й донині українського паху. Та й не чутно, щоб така персона запалювала свічки пам'яті на могилах народних співаків, які за Україну віддали себе і свій голос.

Така Доля Геніїв...

...Якщо Сергій Єсенін приспівував «Клен ты мой опавший» і, не відаючи, що по-нашому «кльон» синонім «прокляття», то Тарас Шевченко частіше звертався до явора і в листі до В.М. Білозерського писав:

*Понад морем Дунаєм
Вітер явора хитає,
Мати сина питає:
– Ой сину мій, Іване,
Дитя моє кохане...*

В осінню пору крони кленів горять різнокольоровими факелами, завдячуючи природному барвникові антоціану, який змінює зелений хлорофіл і забарвлює в різні кольори листя.

ЛЮДСЬКА КАРА І НЕБЕСНА

Про дубову і кленову природну кару омелову згадується в рядках славного подільського поета А. Бортняка:

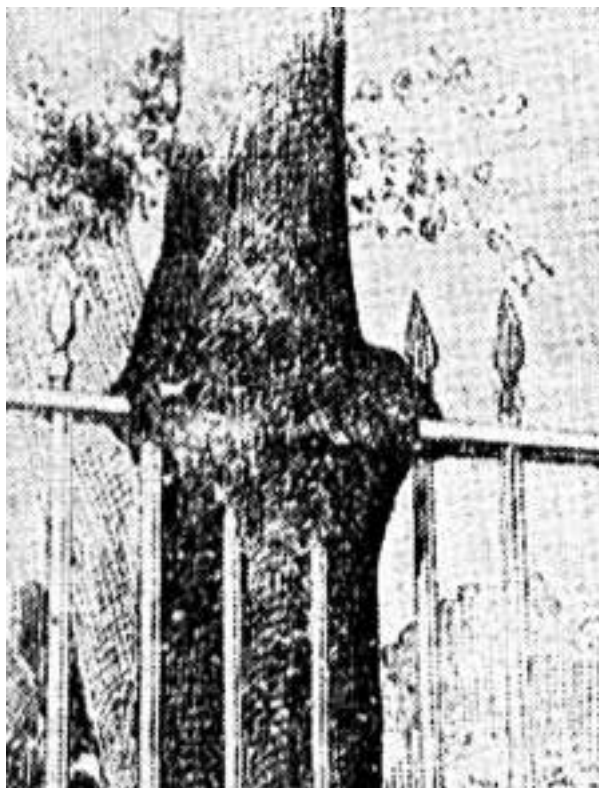
*Гостра сокира була в лісоруба.
Вирішив він, що (такі от діла!)
Треба зрубати столітнього дуба,
Щоби на нім не росла омела.*

А підслухана розмова клена з омелою має такий зміст:

Присмокталась омела до явора-клена і без упину себе вихваля:

*– Ой яка ж я красива
І вічнозелена – я,
І красі моїй подоби нема.
До жалів кленових – я завжди глухоніма.*

– Вже помовчало б ти, погане створіння, –
Клен до неї сердито скрипить, –
Паразитом живеш, без коріння...
Тільки й знаєш – чужі соки пить!

Ярма кленові, гарби дубові...

Спорідненість долі дубової і кленової знаходимо і в приладді минулих часів: це дубові гарби, кленові ярма і гончарні верстати, де нижній круг (ножний) дубовий, а верхній (ручний) – кленовий.

Воли у кленовому ярмі

Гончарний круг
з дуба

А ще хотілося б слово сказати про громовиці та бурі.

Дотепний вислів «При сухих дубових дровах дістанеться і сирым кленовим» в природі має такий колоритний вияв.

У грабнякових лісостанах, де превалюючою породою за висотою є клен, йому то й дістається найбільше на горіхи від громовержця небесного. Якщо дуб він чухрає від вершин аж до низин жалозвивчатою змійкою по поверхні стовбура, і для дуба це як укус комара, то для клена цей «укус» майже смертельний. Його стовбур розривається, як від вибуху гранати, випатрошуючи все зсередини (розриває на півтораметрове шмаття і розкидає на відстань до 50 м).

А все тому, що дуб має міцну, як креміль деревину. А клен, на жаль, її не має. Але проти характерних, особливо для Південної Америки, бурь, вітровіїв, ураганів навіть дуб встояти не може. Ось погляньте на світлинку, з яким велетом «погрався» ураган у штаті Вірджинія і вивернув, як тріску в зеленому морі.

ДУБ І ВЕРБА

*І таке речать:
про долю веселу, музикальну,
грайливу – вербову
і про сумну, важку, невеселу –
дубову.*

Неодмінні персонажі подільської природи – розлогі гаї вербові. І «найвербовіша» у нашій державі – річечка Рось, мати тієї Роставиці і тих верб, що так мальовничо описані у творах Івана Нечуя-Левицького.

ДУБ І ВЕРБА

Хто з нас не чув, а чи й не знає пісні на слова Леоніда Глібова й музику Миколи Лисенка «Стоїть гора високая»:

*Стоїть гора високая,
Попід горою гай, гай...
Зелений гай, густесенький,
Неначе справді рай!*

*Під гаєм в'ється річечка,
Як скло, вода блищить,
Долиною зеленою
Кудись вона біжить.*

*Край берега у затишку
Прив'язані човни,
Там три верби схилилися,
Мов жураються вони.*

Автор поетичних рядків влучно оспівав зелені гаї та верби над річкою, що є символами пущ і дібров. А ще в народі кажуть:

«Дуб на сторожі витоків річечок стояв, чатував своїм якоревим коренем, джерельним водам народження отвори давав. Верба по краю ріки їх торувала та й в дорозі охороняла».

Вирубали «охоронці» верби, й річечки замулилися.

Ото під горою, а також і вище в дібровах із сухими добротними ґрунтами росте Патріарх природи, де і сонечка чимало, а тіні – наперсток. І сусідство його з вербою природно-проблематичне, бо ж верба любить вологі низинні, прирічкові заплавні місцини, де ґрунтові води на невеличкій глибині. Дуб своєю могутньою кореневою системою сам собі здобуває таку вологу на глибині понад 10 метрів. Для дуба не проблема заплавні низини, де у весняну пору за-

тримуються холодні маси повітря, що спричиняється заморозками, а відтак пошкоджуються його молоденькі листочки, квітки і пагінці.

Але є серед родини верб такий вид – козяча верба, яка добре переносить суходільні умови і створює чимало клопоту дубові, особливо в молодому віці. Сама має вік життя короткий (до 50 років), то ж хоче вкоротити його і дубові. Верб козяча й висоти має всього до 15 м, але в молодому віці наділена швидкорослістю і не дає вільно рости дубові, який росте у цьому віці повільно і радіє сонечку над собою.

У поважному віці (більше 50 років) родина верб не створює небезпеки для росту і розвитку Патріарха природи, бо вся родина має недовге життя через пошкодження деревини різними гнилісними грибковими захворюваннями. Якщо вербові стовбури періодично омолоджуються, то вік їхній подовжується. Така тенденція спостерігається у придолинних дерев, у стовбурах яких майже повністю випадає серцевинна деревина і утворюються дупла у зріст людини.

З таким явищем пов'язана мисливська небилиця.

Під час нічної зливи чоловік знайшов собі тимчасове укриття й заховався в дуплі. Таким сховком захотів скористатися і вовк та так своїм хвостом і заїхав у дупло. А коли чоловік вкрутив йому «руля», то вовк з переляку обробив його запашною рідиною (обпісав) і з крученим хвостом дав тяги. Та це було півбіди. Біда наступила після закінчення дощу і виходу чоловіка на вулицю: ось тут на нього й накинулася вся нічна бродяча псарня, зачувши вовчий дух, і вчинила такий гамір, що мало його не порвала і все село поставило на дибки.

Про долю вербову – веселу, грайливу, музикальну та про долю дубову – сумну, важку, невеселу

Хто не знає нашої славної Запорізької Республіки – Січі, яка утворилася на початку 16 ст. і була військовою оборонницею всіх українських земель, аж поки Мегера II (Катерина) не позбавила наш край козацької слави (1775 рік).

Запорізькі козаки – це був цвіт української нації, а тому і мудрість в Січі вирувала, бо сюди переносилися насінини-паростки зі всіх країв-земель українських і тут вкорінювалися і проростали.

Якщо ще з часів того Першого, що розпинав нашу Україну, ще подекуди росли щасливо збережені вікові Патріархи природи (в основному вони були вирізані на кораблебудування і не відновлені, бо хто на нашій благодатній землі що відновлював? Кати знали і мали одну мету: красти, красти, красти...), то вербові посадки проводилися силами самих запорожців. Всі козаки знали: там, де річка, де берег, обов'язково росте верба. Посадка кілка або пагінця з однорічного приросту дуже проста – вербину потрібно в землю притулити, а догляду ніякого. Користь була велика, бо верби, що виростали, закріплювали береги островів Січі, а якщо були густо саджені, то й створювали незручності для непрошених.

Є навіть легенда про обсадку островів деревами, записана Яворницьким Д.І., славним істориком Запорізької Січі. Вона доносить до нас історію, як в Запоріжжі жив чоловік на ймення Грицько Горбатий. Богатир був такий, що страх один! Та й не дарма: йому чорти гроші возили. Вони, бідолахи, наймитували йому, може, років з двадцять, а мо' ще більше, а потім якось охляли й питають його:

- Доки ж ми тобі возитимем, Грицьку, те золото?
- Аж поки не обсадите всю Січ молодими деревами. Чули?..

– Чули!

В ту ніч як заходилися чорти, як заходилися, то так всю Січ і обсадили молодими деревами: де вербами, де осоками, а де і шовковицями. От відтоді Січ і обросла лісом. З тих часів і вода їм нічого не зробить, а то десь давно б уже рознесло.

Насправді ж, козацтво саме себе утверджувало в цілому світі: і воювало, і себе доглядало, і ліс садило і... веселилося... до упаду.

Більшість закоханих у Запорізьку Січ знають, як козаки гуляли, особливо коли щасливо повертались з походів. Ось тут вже був простір і воля, вирували через край танці та музики... на всю глибину Чорного моря і протоки Босфор, куди вони на «прогулянку» ходили.

А грали козаки на всякій усячині: на ваганах, на басах, на цимбалах, на сопілках, на свистунах, на кобзах. Оце як заграють скільки там є тих музикантів, так аж сама земля танцює...

А самі танцювали вже так, що проти них ніхто на світі так не танцював. Не один день музики не могли вгамувати їхнього пориву.

Запорожці по фортепіано і скрипки Страдиварі в Європу не ходили, а славно і справно грали на саморобних інструментах з верби. Про саморобний музичний інструмент сопілку необізнані люди думають, що це проста дудка, та глибоко помиляються. Для виготовлення сопілки потрібно провести майже сотню операцій. Деревина використовується різна (береза, вільха, калина, є з дуба і клена), та найкраща деревина верби, яку потрібно природно сушити до 10 років (в холодку з забіленими торцями).

В сопілці, виготовленій без смаку, ані душі, ані почуття – одна вода. Отож до сопілки з верби приємно торкатись губами і не забувати, що без верби й калини – нема України.

З цієї ж верби виготовляли кирця з гачком для вгамуван-

ня спраги, а то й для оковитої. Два-три кирця дмухнув та й готов хоч куди.

В той же час деревину дуба за її міцність і надійність використовували з метою... далеко невеселою. Як відомо, в Запорізькій Січі за злочини було чотири кари. А харцизяків, які вчиняли грабунки і смертовбивство, карали смертю.

Перша кара – шибениця. Стояли ті шибениці у кожній паланці, на перехрестях і по великих шляхах.

Друга кара – гостра паля, дерев'яний стовп заввишки два сажні з залізним списом на верху стовпа.

Третя кара – киї запорізькі, паліччя не дуже довгі, подібні бичам для ціпів.

Для виконання цих кар-катувань використовувались «інструменти», які виготовлялись із твердої і міцної деревини дуба.

Патріарх природи прислужувався запорожцям не тільки стовбуром і деревиною, але й гіллям із крони. А було це так: турки в нижній течії Славутича натягували канати від берега до берега, чіпляли дзвіночки, щоб почути як будуть плисти байдаками запорожці і відкрити по них вогонь із гармат і таким чином завадити їхньому походу. Та запорожці, знаючи ці хитрощі, у верхній частині річки запускали крони дерев, які течією зносило на ті дзвіночки і вони попадали під нищівний вогонь отих гармат. Коли вибухи гармат затихали, ватажок і каже козакам:

– Ну, хлопці, тепер за весла та пора і веселої заспівати. Затягли запорожці веселої і покрили Дніпро байдаками.

Нечасто ми задумуємося над тим, якими децибелами можна виміряти корисливість зелених дібров. Її можна виміряти тільки любов'ю до зеленого світу, і це характерна риса українців, бо вони плекають її скрізь, куди б не закинула їх доля. Наочним і яскравим прикладом тому є висадка Т.Г. Шевченком плакучої верби в заслання, про що розповіла Зінаїда Тулуб у романі «В степу безкраїм

за Уралом». А вже на останку свого життя Тарас Шевченко в далекому Петербурзі, сумуючи за рідною Україною, написав одну з найкращих своїх поезій, де оспівав красу рідної природи: «Ой діброво, темний гаю...»

Не можна не згадати дуби-велети Івана Франка в навколишніх роздоллях Нагуєвичів, де Прометей у юності в шовкових травах купався і на ту пору такими рядками озвався:

*«Привіт тобі,
мій друже вірний, гаю,
Повірнику моїх
найкращих дум!
Все чисте, ясне,
що лиш у серці маю,
Надихав свіжий запах
твій і шум.*

*Під скрип могутніх
конарів дубових
Складались першії мої пісні –
слабії відгуки твоїх пісень
чудових.
А бурі рев,
як громи навісні...»*

А вже в зрілому віці відкрив свої таїни, викладені з любов'ю у такі слова:

«І був той ліс мені, як рідна мати».

Дуб і калина

*Без дуба й калини –
Нема України.*

ДУБ І КАЛИНА

Хто з нас не чув про калинові гаї, про калинові діброви, а хто не знає, що стали вони символами для України?

Прислів'я «Без верби і калини нема України» варто перефразувати в «Без дуба й калини нема України». І то ж таки так! Символи України від державних до іменних гербів уквітчані як листям, так і плодами цих дерев. Та й у побуті без них не обійтися.

Калина любить рости не тільки в полі біля річки, а найбільше – біля лісу, на узліссі, під покровом дібрової материзни. Тут вона менше квітує, але відчуває завжди тепло і прихисток від палючого сонця чи морозозгубних вітровіїв. Та більше вона тулиться як вологолюб до річечок, щоб заглядати у воду і розкошувати дарами вологи. Після таких релігійних свят, як Перша і Друга Пречиста, заготовляли грона калини в супроводі ритуальних хороводів, танців і пісень.

Якщо родина Патріарха природи нараховує понад 600 видів, то в Україні прижились тільки три види – дуб звичайний (черешковий), скельний і пухнастий. Родина ж калини нараховує 200 видів, і найбільш відомі такі: калина звичайна, калина-гордовина і калина-бульденеж. Якщо перші мають плоди – косянку, то бульденеж безплідна (декоративна). І ще одне диво має калина: квітує – то біло-біло, а то – має альбіносний вигляд і квітує рожево.

Про калину можна в загальному сказати, що це типовий підлісковий дібровний кущ чи деревце, яке своєю кореневою системою поліпшує структурованість, а листяним опадом збагачує ґрунти. Від цього й залежить створення змішаних лісостанів.

Там, де дерева дуба вплітаються в низини, то ростуть разом з калиною. Їхні кореневі системи інтенсивно переплітаються і створюють добрі умови для росту.

Чому калина тягнеться ростом до дубових деревостанів? Такі комахи, як тля, полюбують листя і сік калини і часто її доконують. За науковими даними, потомство однієї самки тлі, вага якої менше 1 мг, при умові повного виживання за півроку мало б вагу 800 млн тонн, а в дубових лісостанах тлі не побачиш, бо арсенал танідів дубових убиває її. Ось це потрібно було б враховувати при створенні чистих калинових посадок – гаїв.

Чималу користь приносить і посадка поодиноких дерев кедра в таких гаях. Відомо, що менше ніж 1-відсоткова концентрація кедрової олії вбиває своїм запахом деякі види комах, в тому числі й тлю.

Ось тут якраз і доречна московська примовка, «маленький да удаленький». Таке незavidне деревце, а такий скарб, знать, від Бога.

В калині лікарською сировиною є все: деревина, кора, гілки, квітки, ягоди і насіння. Отримуємо естетичну насолоду від білосніжних килимів, різнокольорових осінніх пожеж і червоних гронових кетягів.

А щодо натхнення вишивання орнаментів на калинові мотиви, розписів у селянських хатах, вживання в усній народній творчості, в національній символіці, творах класичної української літератури, в назвах лісових урочищ, аж до сучасних розважальних закладів, у запросинах, припросинах, на перехідчинах, на весіллі – тут калині червоній заміни немає.

Пісенне диво калинове невичерпне і пов'язане з сумними мотивами: чи то використання її у похоронних обрядах, чи проростанні на могилах загиблих воїнів чи коханої людини.

Кетяги ягід, щедро налиті червоним, як кров, соком, не вживають тільки лінивці. Мед і пилок калиновий, нектарний сік, джеми, варення, мармелади, калина в меду, морс і мус калиновий, кисіль, желе. Я обожнюю калину і порадив би: все приготовлене і розфасоване не потрібно закривати

пластмасовими кришками, а калькою під зав'язку, тоді воно якісно зберігається і не «цвіте» (пліснявіє).

Не можу оминати слово калинове, яке часом відгукується сльозою в душі. Пригадую, як на проводах головного лісничого області Людмили Миколаївни Таратути, яка виїжджала за кордон зі своїм чоловіком, першим секретарем Вінницького обкому партії (його послали Надзвичайним і Повноважним послом тодішнього Союзу до Алжиру), я сказав такі слова:

«Дорога і шановна Людмילו Миколаївно! Не забувайте Батьківщини, дорогої України, нашого славного Поділля, мови своєї. Низько поклоніться і щиро поцілуйте рідну землю, візьміть з собою в дорогу її грудочку. Щоб завше нагадувала вам наш калиновий край, діброви і бори, біленькі хати і садки, людей гарних, міцних та здорових, пісенних солов'їв та зозуль, що співають на добро і щастя.

В тому далекому краю для вас обов'язково віятимуть вітри з України, приноситимуть з собою пахощі любистку, м'яти і калинових наспівів. Згадайте своїх рідних, друзів-лісівників, всіх близьких вам людей. Бережіть там, за кордоном, честь України, щоб ми зі щирим серцем завше хотіли привітати вас з далекої дороги українським хлібом, уквітчаним калиною і сіллю». Ці прості і зворушливі слова придали моральної сили та й так, що не одного з нас схилили на сльозу, а декого – й на рясну.

Ось як про калину мною було написано в одеській «Чорноморській комуні» в березні 1991 року:

Відцвітає у лузі калина

*«Долина широка, калина висока –
Аж до долу гілля гнеться...»*

Ось і скінчилась пора насолоди духмяним і п'янким запахом куща, уквітчаного кетягами білоцвіту. Але не розчаровуйтесь, бо вдруге ви зустрінетесь з цілющими кетягами цього дерева восени, коли наша красуня дійсно стане «красною» і запалахкотить полум'ям, що яскраво виділяє її серед сусідів.

Зріє літо... Опадають пелюстки, повніють, наливаються рубіновим соком ягоди калинові.

Коли осінь дозріває і квітує «бабиним літом», наливаються терпким і гіркуватим соком та, до того ж, розчервоніються, наче розпечені сонячними променями в останні теплі дні. Таким вбранням в осінньому лісі нікого не здивуєш – краса калини виявиться потім, під час листопаду, коли вона одна буде червоніти привабливими острівцями. Важкі соковиті кетяги, що виблискують лаковою поверхнею пружної шкірочки, палаючий червоний лист – все це робить калину найулюбленішою рослиною українського народу, оспівану у віршах, піснях та прозі.

Як не згадати нарядний і урочистий обряд на весіллі, коли пишний коровай прикрашають червоною калиною – символом здоров'я і краси! В'яжуть гільце з колосків жита, пшениці, ячменю, вівса і обов'язково завітчують вузькою стрічкою червоної калини.

В жодному селі немає двору, де б не росла калина.

В яких тільки піснях не оспівана вона:

*Червона калина віконце затулила,
де дівчина ходила...*

Пісенне диво калинове неповторне – по ланах широкопольних і степах широких нашої славної України, мов вогники-жаринки, проглядають-проростають калинові пагінці. Це відгомін наших славних запорожців-козаків, що рясно зросили кров'ю і насмерть боронили кожну п'ядь нашої священної землі.

Отож і співається:

* * *

*Козак поїхав на чужину, там і загинув
за свою рідну Україну.
Звелів собі насипати високу могилу,
Звелів собі посадити червону калину.*

* * *

*Якби в лузі не росла калина,
Якби в батька не росла дівчина,
А я чорнява, гарна кучерява
З лісником стояла, рушником в'язала.*

* * *

*Ой чого так калинонька
Рясно розквітає,
Ой чого така врода –
Аж серденько крає?*

Та, крім краси, калина ще й старовинна лікарська рослина. У народній медицині плоди калини застосовують як засіб, що посилює скорочення серця. Плоди з медом – ефективний протикашлевий засіб при застуді, гіпертонії, недугах серця, печінки та жовтусі. Гіркий глюкозид вібурнін може спиняти кровотечі, тому ягоди з медом вживають при фурункульозах та екземі. Відвар з насіння калини – ефективний потогінний засіб під час диспепсії. Соком з плодів лікують виразки шлунку, проноси, набряки, знижену кислотність шлункового соку. Але найкориснішою є кора калини як кровоупинний засіб при маткових кровотечах, при кашлі, застудах, склерозі, туберкульозі легень, розладі кишково-шлункового тракту, хворобах печінки, нирок, як заспокійливий, жарознижувальний та протимікробний засіб.

Відвар з кори готується так: 1 столова ложка кори кип'ятиться протягом 15 хвилин у двох склянках води, проціджують і вживають за вказівкою лікаря. Настій калинового цвіту допомагає при болях і спазмах травного каналу, при діареї, дисменореї та як сечогінний засіб.

Крім сказаного вище, сік калини добре діє як косметичний засіб для знищення вугрів, прищів та лишайів. Навіть тваринники використовують її в своїй практиці для лікування органів дихання у кіз та корів. Ось яка комора, яка багатюча «зелена аптека» міститься у нашій красуні!

Неповною буде розповідь, якщо від імені пасічників не сказати слова подяки рослині. Як добрий медонос за пів місяця цвітіння калина дає до 30 кг чудового меду з 1 га калинових заростей. Про калинові колиски, що здорових діток виколихують, та кілки чоботарні, яким зносу немає, також варто згадати.

Та, мабуть, більше за все користі від калини людям, які використовують її цінні харчові якості. Джеми, варення, мармелади, смачні напої і цукерки – все можна приготувати з плодів щедрої дикунки.

Ось кілька рецептів кулінарних виробів з калини:

Варення з калини

Калину обривають з плодоніжок і миють. Для того, щоб ягоди не морщились, їх опускають у кип'ячу воду на 5 хвилин. Потім ягоди викладають в емальовану миску і заливають очищеним сиропом (1,2 кг цукру на 300 г води) температурою біля 80 °С. Залиті сиропом плоди витримують 10 годин, потім варять, періодично збираючи піну. Готове варення фасують і охолоджують.

Джем з калини

Миті плоди пропускають через м'ясорубку. Подрібнюють і варять в емальованому посуді, додають воду і цукор (відповідно 300–400 грам і 1,1–1,2 кг на 1 кг подрібнених ягід). Готовий джем фасують і охолоджують.

Калина в меді

Грона калини промивають проточною водою і підсушують. Підігрівають мед до рідкого стану, занурюють у нього калину і обсушують. У такому стані калина може зберігатися півроку.

Морс із калини

Пів склянки соку калини, один літр води і цукор за смаком змішати (вода гаряча) і залишити на 3–5 годин. Вживати в охолодженому вигляді. Вживаючи калинову каву, люди позбуваються нежитю і гіпертонії, очищується кров, а обличчя стає, як кров із ягідкою.

Поруч зі своїми цінними харчовими, лікувальними і медоносними властивостями, калину використовують для озеленення сіл і міст, враховуючи її високі декоративні якості. Вона легко звикає до міських умов – аби волога була. Бажає вона і на присадибних, і на дачних ділянках. Розмножується калина порослю, відводками, поділом куща, зеленими черенками і висівом насіння на зиму. Особливо красива калина бульденеж. У народі її ще називають безплідною, бо її квіти не дають плодів, а утворюють щільні суцвіття, схожі на білі кулі.

Часто в розмові зі старожилами доводилося чути таку раду: з народженням дитини потрібно саджати в обійсті калину, щоб вона своєю красою і користю все життя супроводжувала дитину. Адже вік калини сягає за 50 років.

А ще наші дідусі й бабусі завжди давали наказ оберігати це диво природи – диво калинове. Тому-то й така улюблена передача українського радіо «Диво калинове», яка виховує в нас людяність, любов до рідного краю, патріотизм і жагу до волі нашого українського народу.

Насамкінець потрібно сказати й таке. Донедавна вважалося, що калина лісостепу і степу не пошкоджувалась шкідниками. Та останнім часом (за 2–3 роки) спостерігається високий рівень ураженості як дикоростучих, так і в присадибних ділянках, і в розсадниках кущів калини такими шкідниками, як калиновий листоїд та чорна калинова попелиця. Для знищення цих шкідників на стадії личинок застосовують фосфорорганічні сполуки метафосу та карбофосу в концентрації 0,03 %.

Для захисту калини від попелиці можна обійтися і без отрутохімікатів. Краще використовувати настої та відвари таких рослин, як деревій, часник, цибуля за рецептом: 200–300 г розтертих головок часнику або цибулі настоюють у 10 літрах води одну-дві доби, додають 20–30 г мила.

ДУБ І ГРАБ

Породобраття: разом ростуть, квітують і мають благородний пах.

Торуючи по вузький тасьмі стежину в глибокому сніжку між грабами, задивляючися, як на низенькому підліску ватяними гронами й кетягами висить щедра оздоба – сніг, який падав на мокре дерево, примерзав до нього та так і залишився, заколисаний спокоєм і не займаний вітрами. Зима роздягла грабняк, виставивши напоказ екзотику нижньої світлої кори, деінде полишивши листяні спіднички, та й то блазенькі й убогі...

ДУБ І ГРАБ

Дуб і граб – різно-
родові породи, але по-
всюдно співзростають,
як рідні брати... Поро-
добраття. Їх споконвіку
поєднують однакові лі-
сорослинні умови – сві-
жої грабової діброви, а в
умовах Поділля – це за
90 відсотків ґрунтів.

Красою України, за
висловом Лесі Українки, є Поділля, його «Ладизинська
Швейцарія», «Сутиська Швейцарія», «Мурафська Швейца-
рія», музей під відкритим небом у межиріччі річок Соб і Пів-
денний Буг, «перлина Поділля» – між річками Ушиця і Лядо-
ва, Хмельницьке українське Цхалтубо, яблуневі сади Семі-
раміди – і всі ці красоти нероздільні з подільськими дубово-
грабовими дібровами. Майже всі парки, сквери, лісові алеї-
галерії створювались у своїй більшості на основі природ-
них змішаних лісів дубово-грабових дібров. І, як правило, на
основі старизни – 150–400-річних велетів і не тільки патріар-
ха, але й лип, ясенів, граба, клена – типових аборигенів міс-
цевих дібров.

Парки порівняно легко вдавалося влаштовувати у міша-
ному регулярно-ландшафтному стилі, бо за висловом «до-
бре стримувати, коли є що стримувати», якими прикраша-
ли новозбудовані в них палаци. І така «пасія» всюдилася
по всій нашій Україні. Розпочати хоч би із Сторожинецько-
го дендрологічного парку, закладеного у 1912 році лісовлас-
ником Орнштейном, Олександрівський парк графині Беннет,
заснований в кінці XVIII ст. на Томашпільщині, Немирівський
княгині Т.Г. Щербатової, заснований на початку XIX століт-

тя... і аж до «Юзефівки» на Рівненщині, «Кунбурнської коси» на Херсонщині й унікальної Гутянської пам'ятки на Харківщині. Їх більше півтисячі по Україні.

Звідкіля ж така породобратність у цих дерев? А подивімося, за висловом Козьми Пруткова, в корінь.

У дуба змішаний тип побудови кореневої системи з наявністю центрального кореня, що глибоко йде, і численних бокових, які відходять від нього. Таке глибоке залягання коренів дозволяє йому користуватися ґрунтовою вологою із глибоких шарів і тим самим забезпечувати посухостійкість дерева. Маючи таку кореневу систему, дуб добре росте і стійкий до несприятливих факторів.

За такою ж природою розвинута коренева система і в граба, за винятком центрального кореня. Якщо подивитися на відносну порівняльну характеристику цих порід щодо поверхневості їхніх коренів і приймаючи дуб за 100 %, то граб має майже таку ж величину – 106%, тоді як ясен майже втричі більше – 265 %, а горіх чорний, навпаки, тільки 15 %. Тож і рівень спожитих речовин обома деревами майже однаковий в одному віці.

Якщо можна вжити такий термін – опора, то якраз граб і є тією опорою для дуба у багатьох процесах. Отож: він є гарною шубою для дуба – охоронником від несприятливих факторів, гарний підгінник росту дуба, добре очищає стовбур дуба і надає йому рівнинність, маючи м'яку листову пластинку при відпаді, добротню впливає на ґрунт. Як хороший лісоутворювач, граб допомагає дубу відроджувати діброви і зазвичай формує другий ярус деревостоїв.

Не забути б і про їжакуватість грабову. Як згадувалося раніше, чисельність підросту граба на свіжих лісосіках може досягати сотень тисяч екземплярів. Тож без своєчасного догляду за створеними дубовими культурами може відбутися зміна високопродуктивних дубово-ясеневих насаджень з участю граба чистими низькопро-

дуктивними грабняками. Таке явище спостерігалось у Вінницькому лісництві станом на 01.01.1952 р. Чисті грабняки становили 1641 га, тоді як у період моєї роботи в цьому лісництві площа їх зменшилася втричі (до 517 га). В Іллінецькому лісгоспі динаміка ще виразніша:

Ильинецкий лесхоззаг	Динамика лесного фонда (в % от покрытой лесом площади)				
	Хвойные	Дуб	Граб	М/листв.	Т/листв.
Годы					
1950	0,8	27,1	59,4	12,7	86,5
1960	1,2	42,6	45,8	10,4	88,6
1970	5,6	64,1	23,8	6,5	87,9
1980	5,4	68,2	8,7	3,5	91,1
1990					
2000					

Метод лесоустройства и организации ведения л/х
на основе Банка данных по лесному хозяйству с 1991 г.
Банк «Лесной фонд УССР»*

**Друкується мовою оригіналу. В ті часи для статистичної звітності по-
слуговувалися тільки російською мовою.*

На сучасному етапі (2012 р.) на Вінниччині, де умови вирощування найкращі, дубові гаї складають уже 79% площ лісових угідь.

З такої таблиці можна наочно побачити титанічну працю лісівників не тільки Іллінецьчини, а й усієї України, коли за 30 післявоєнних років малоцінні грабові лісостани зводилися нанівець, а дубові збільшувалися відчутно.

Граб має відносно короткий вік життя – 100–150 років, а тому й плодоносить щорічно, турбуючись про своє відновлення. Та вже у віці 60–70 років розвивається суховершинність і серцевинна гниль, а це нагадує про своєчасність використання його деревини. Деревина граба тверда, в'язка (особливо у відземковій частині стовбура), яку використовували раніше для підшипників.

Деревина граба в будівельній справі використовується дуже мало через її більшу кривизну та нестійкість до загнивання. Тоді як деревина дуба має найбільший попит на всі будівельні роботи. Згадуються часи, коли корабельний дуб вивозився по розбитих ґрунтових дорогах-лежнівках, вимощених тим же дубом – плахами, які подекуди ще й сьогодні збереглися в Літинському районі між селами Осолинка – Миколаївка до Уладівської залізниці.

Цікаво, що в далекі часи такі ж корабельні дуби вирізалися і вивозилися на суднобудування із Мурованокриловецького лісництва в пограниччі із лісами Нової Ушиці, від чого урочище отримало назву «Корабельне». А станом на літо 2008 року в цьому урочищі окремі дуби сягали 50 м висоти! Дивно? Але це так! Раніше деревця граба віком до 10 років використовували для плетіння, а також для влаштування живоплотів. Чого-чого, а от дуб не дозволяє себе так стригти. А граб – підстригай і радій: від живоплоту до слона. Так

вчинив агроном-природолюб з містечка Тульчин, який для свого задоволення в повний ріст вистриг грабового слона на своїй присадибній ділянці.

На жаль, не здогадався вистригти слонові достоїнства (яєчка). Так це дійство в осінню пору вчинили місцеві штукарі, приладнавши у призначеному місці два величезних кабаки. Сміху було на все містечко. Люди так реготали, що в Кирнасівському лісництві (за 25 км) з дубів жолуді облітали...

Дубово-грабові лісонасадження, створені автором в 60-х роках минулого століття. Світлина автора. 2012 р.

Задивляючись, як дружно ростуть світлокорий граб і темнокорий дуб, дивиєшся: ну, що б, здавалося, Патріарх природи і граб? Аж ні, як їх разом побачиш, та так – наче лицаря й слугу.

Оскільки дуб вимогливіший до ґрунтів і природних умов, то чистих дібров було і є мало, а, здебільшого, їх супроводжує порода – граб.

Часто у граба в нижній частині стовбура утворюються альбіносні білі кола, як у дуба із білим листям.

Граб із білими колами. Фото автора. 2010 р.

У молодому віці (до 20 років) зустрічається дуб з рожевою корою, а граб у старшому віці (за 40 років) має концентричні білі кола.

Природа знає і такі випадки, коли граб має дубову кору, що характерно для чорнолісів.

Чому діброви (листяні ліси) називають чорнолісом? Бо шатрова густа листяна маса дуба, кленів, лип, ільмових та інших порід стає перепорою сонячному промінню, і під пологом такого лісу майже суцільна тінь. Та й стара кора на дубах під впливом дощів, туманів стає майже чорною.

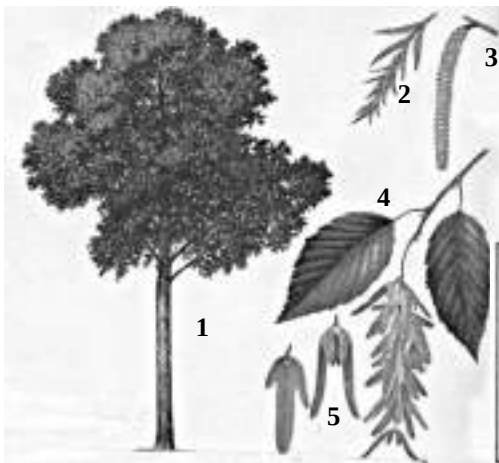
Гілка граба з насінням
Насіння з крилаткою нагадують
наш символ – Тризуб

Буває, і зозуля співає, яка ніколи не кує – бо кує зозуль.
Отож і 300-річний Патріарх випадково має білизну, не бажану
для себе. Фото автора. 2007 рік.

Ось повна грабова велич на виду

Carpinus betulus L. –
граб звичайний

1. Загальний вигляд
2. Жіноче суцвіття
3. Чоловіче суцвіття
4. Гілка з плодами
5. Крилатка з горішками
6. Коренева система

ДУБ І ЯЛИНА

*І, певно, не відомо те ялині,
Що всі дуби, як раніше, й нині
Не ймуть нікчемнії жалі
І ні перед ким не гнуться до землі.*

ДУБ І ЯЛИНА

У християн дуб – емблема Христа як сили, що проявляється у біді, твердості у вірі й чесноті. А в збройних силах США золоте та срібне дубове листя – як безстрашна твердість духу, символізують військові звання.

Та ось така міць, твердість, силенна живучість Патріарха природи стає мізерною поруч з ялиною через невміле господарювання.

З великої шани й любові до Василя Симоненка мені набігли такі рядки:

Чи то штучно, чи природно

*Ялина з дубом межувала.
Набравшись сили, гордовито
Дуба попрохала:
– Відхилися, дубе, й крону
Трохи прибери,
Бо я роздолля хочу
І споглядать тебе згори.
Якби ялині лісові закони шанувати,
То не потрібно б було гордувати.
Бо дуб з маленьких літ її кохав
І кроною своєю килимовою оберігав
Від злих вітрів, морозів, холодів,
Бо бачити її красуню хотів.
І, певно, не відомо те ялині,
Що всі дуби, як раніше й нині,
Не ймуть нікчемнії жалі
І ні перед ким не гнуться до землі.*

Скільки ж мені за понад 55 років роботи в лісовому господарстві доводилося виправляти помилки колишніх і сучасних лісівників, щоб не допустити гордовито-зверхнього погляду ялини на дуб – бо тоді кінець.

А корінь зла – в шаблонному підході до створення дубово-ялинових лісонасаджень. З висоти років і досвіду шаблонність зникає і превалює розумний практицизм. І найперше потрібно пам'ятати, що ялина має велику здатність вкоренятися в інші фітоценози і навіть витіснити їх. А за такі дієства їй можна було б надати титул «реакціонерки-антагоністки» (безумовно, дружньої).

Створювати дубові лісонасадження з порядним введенням ялини через невеликі відстані (3–4–6 метрів) просто недопустимо, вводити строкато її п'ятим-сьомим-десятим місцем – також нераціонально, а тим більше необґрунтовані посадки чередуванням її через ряд дуба. Ялина, маючи віковично загартовану тіневитривалість, і в поважному віці не терпить навколо себе світлолюбів. Мириться лише з осикою та березою.

У той же час, маючи могутню кореневу систему (адже потрібно напоювати вологою мільйони голок), вона впевнено завойовує під собою земельний простір. Пригадайте: хвоя – кільчатє листя. Якщо в зрілому віці з одного дерева її викласти в одну лінію, то вона простягнеться до 1000 кілометрів.

Ялинові лісонасадження бажано створювати суцільно і кулісним способом. А відтак небажано їх створювати на крутих схилах (краще на пологих), на сухих ґрунтах (вона є вологолюбною породою), дуже є вередливою при догляді (пошкоджується вітровалами), і не можна активно вміщуватися в перший (верхній) ярус, а догляд систематично вести низовим методом. Догляд корегувати із приростом (після 10-літнього періоду ялина щорічно приростає на 0,5 метра).

А ще потрібно пам'ятати, що вся територія, де лісорослинні умови сприятливі для росту дуба і ялини, є ареною боротьби між ними і досить гострої.

Ялина більш тіньовитривала, ніж дуб, і якщо вона випереджає його в рості й затінює, дуб всихає. А сама ж ялина росте під пологом дуба, не страждає від затінення. Там, де понижені і вологі місця, ялина витісняє дуб, тому що він страждає від заморозків і повільного прогрівання ґрунтів. На сухих і багатих ґрунтах все відбувається навпаки.

Хочеться гарне слово сказати за ялину не тільки у Різдвяні і Новорічні свята, коли вона приносить людям почуття новизни і естетичного задоволення, але й у різні періоди року. Ялина – дерево з розкішною, густозагілляною, високо піднятою загостреною кроною, як прекрасна вічнозелена піраміда. Довжелезні нижні гілки її красиво вигинаються донизу і кінці їх широкими лапами торкаються земляного килиму.

Особливо вона красується під час «місячника» з середини травня до половини червня, коли її молоденькі жовтуватозелені пагінці, які з'явилися з бруньок на кінчиках гілок, прикрашаються строкатим крапчастим весняним убранням, яке проходить через всі відтінки зеленого кольору, аж поки все не зіллється в загальні темно-зелені шати.

Кому вона тільки своєю кроною килимовою не надає приюту! І багатоголосим зябликам, і барвистогрудим співочим дроздам, особливо коли вони у вранішню і вечірню пору заливаються дивовижними піснями з її вершини; і тим же строкатим дятлам-шишкошукачам, і совам, і горлицям та голубам, що так, туркочучи, розмовляють з нею.

Як дуб, так і ялина плодоносять раз на п'ять-сім років, але ялині для зародження плодів потрібне повне сонячне освітлення. Якщо ви помітили, що почала осипатися хвоя з дерева, то не гостріть сокиру – це природне явище, через 5–7 років ялина міняє свою шпилькову шубу (подібно людині, яка за 7 років повністю міняється на клітинному рівні).

Не кожна людина задумується: чому в ялинових (і взагалі, у шпилькових) лісостанах їй таке легеневе задоволення – аж до запаморочення і так легко, з насолодою дихається? А все через те, що ті мільйони хвоїнок, маючи природні устечка, інтенсивно в будь-яку пору року (взимку менше) виловлюють з повітря вуглекислий та інші гази і створюють оази зі сприятливою аурою для людини, а собі, з доступною вологою, надісланою коренями, готують поживні речовини для росту дерева в товщину і висоту, а також на утворення нових пагонів, квіток і шишок з насінням.

Якщо деревину дуба за її міцність використовують для виготовлення підшипників на спеціальних вагонетках, то деревину ялини через її природні властивості використовують за потребою. Зокрема, у гірничо-видобувних шахтах деревиною ялини укріплюють проходи (через її потріскування, яке попереджує про ймовірний обвал).

А хитрі японці ці властивості деревини дуба використовували так: в імператорському палаці Кіото на рівні чорного дерева настелялися прорізні дубові паркетини в щитах, які весь час поскрипували і попискували... Це спеціально, щоб уночі нечутно не підкрадались підступні змовники.

Ось чого не має дуб, так це «музикальних» здібностей. Ялина ж має резонансні властивості, через те й використовується для створення музичних інструментів.

Про створення шевченківських дубових сквериків на честь його визволення з кріпацтва (150 років – 150 дубків) та вшанування його прожитого віку (47 років – 47 дубків) я опишу окремо. А зараз про ялинові алеї.

Працюючи майстром лісу у Вінницькому лісництві (1960 рік, тоді воно називалось Стрижавське), я часто їздив на «вихідні дні» (це тепер вони є, а раніше у лісівників був ненормований робочий тиждень без вихідних) додому з автостанції по вул. Київській. І примітив недалеко на горбочку біля приватного будинку дві високорослі (метрів за 20) сріб-

лясті ялини. Захотілося мені зібрати насіння. Отож в листопадову (уже заморозкову) пору, підговоривши лісника Петра Павловича і за згоди господарів ми з закріпленими речовими мішечками на грудях почали підкоряти висоту. Я згадав своє босоноге дитинство, і той досвід мені згодився. Босоніж (я на одну, а лісник на іншу ялину) залізли аж до вершини і нарвали вже дозрілих шишок скільки змогли дістати. Потім почалися процеси висушування, збирання насіння та висів його в індивідуальний розсадник (тепер це слово – музейна рідкість).

А коли в п'ятирічному віці ялинки набрали вже наочної висоти, їх і примітив тодішній начальник управління Крот І.Г., який приїжджав на кордон. Знайомі ми ще з п'ятдесятих років по Брацлавщині, коли він там працював лісником, а дідуньо мій – лісником. Здивувавшись, спокійно розпорядився:

– О, а мене начальник аеропорту якраз просить такі сизі ялинки посадити при в'їзді до аеропорту.

Що ми й зробили з лісником, завізши їх возиком, і самі ж посадили.

Минуло понад п'ятдесят років. Вже й новий аеропорт на десяток кілометрів розбудований, а сизуваті ялини з сумом погойдують дні й роки минулі і виглядають наступ-

Посадка ялини 1972 року.
Зустріч через 40 років –
у 2012 році

них ентузіастів продовження їхнього роду. Та, певно, безнадійно, бо вже ніхто босоніж не збиратиме з них шишки.

За волею долі в 2005 році (через 50 років) мені знову пощастило садити ялинові алеї в цьому районі – від в'їзного знака у м. Вінницю до автомосту розв'язки окружної дороги.

Завчасно в Гніванському лісництві в шкільному відділенні було викопано 300 ялинок 5–7-річного віку. Посадку ялинок приурочили під недільник високому обласному начальству. Але зранку розпочався дощ, начальство виявилось «цукровим», і за накопані ялини їхня душа не боліла (нехай ростуть у машині).

Велика подяка за допомогу керівництву сільської ради села Писарівки. Вони залучили десяток односельчан для копання ямок і посадки. Я був уповноважений від Вінницького лісгоспу і відповідальний за якість робіт з посадки алеї. Дякувати погоді, дощик зволожив суху і тверду придорожню землю, і таким чином до пізнього вечора ми закінчили посадку.

Минуло майже десять років, і мої побоювання справдились: у кращих ялинок позрізали вершини на новорічні свята.

Не можна не згадати і про такі посадки.

До якого маразму доходили правителі в ті, ще недалекі брежнєвські часи, коли примушували на схилах біля центральних доріг 3–5-метровими літерами висаджувати лозунги зі шпилькових з домішкою листяних порід: «Ленин», «Ленин вечно живой», «Ленин – вождь...», «Ленин – партия...»

Кари більшої для лісівників не було, щоб на українській священній землі, в наших багатих лісах викаблучувати «реклами-реквієми» цьому лохотронному ідолу, який потопив у крові молоду Українську державу в 1917–1921 роках.

Мало того, в окремих нових насадженнях «органи» і «члени» примушували створювати ці написи розміром 50–70 метрів. Для чого?! А для того, щоб з висоти «смотрелось».

Мені не доводилося цією дурістю займатися. Бог милував!

Фото автора. 2007 р.

Ось який вигляд мають ялинові культури
майже через 50 років.

Знімок автора 21 червня 2011 р.

Творінню своїх рук і серцю я знаходив благородніші пориви. Висаджував експериментально (тобто поодинокі) клітками або шахівкою листяні зі шпильковими породами 50 х 50 м, 60 х 60 м.

Такі насадження створювалися в тодішньому колгоспі «Родина» на незручних землях урочища «Граби» в 1967 році. Сучасний знімок їх через 40 років на моїй світліні 2007 року (*верхнє фото на стор.119*).

Доводилося саджати суцільні ялинові культури під пологом материнського лісу (грабового низькоповнотного перестійного насадження) за три роки до його суцільної рубки в зимовий період з належною висотою сніжного покриву.

Подібно до панських ялинових алей кінця позаминулого століття, мені також доводилося висаджувати (обсаджувати) кварталні лінії ялиновими дворядними алеями з домішкою модрини. Вигляд вони мають такий самий, як на вміщеній вище світліні.

Не можу обійти таке прикре природне явище, як масове всихання ялини звичайної на Хмельниччині у 80–90 роках минулого століття.

Створені суцільні лісові культури в повоєнні 40–50 роки на площі понад 1000 га і на просторі з півночі на південь понад 150 км буквально за десятиліття суцільно висохли. Детальними лісопатологічними обстеженнями прямих пошкоджень шкідниками і ознак грибкових захворювань не виявлено. І до цього часу причини такого масового всихання не з'ясовані. Цю проблему можна пов'язати хіба що з хворобами бактеріологічного характеру.

Насадження до 50-літнього віку... Їм би рости та врожаювати. Ось що таке монокультура!

Та не все те золото, що блищить. На заявку одного керівника про рубку ялини за масового осипання хвої довелося розчарувати. Людина просто не знала, що ялина кожні 5–7 років змінює хвою (омолоджується).

Доречно нагадати, що найдовше хвоя тримається у піхти – 8–9 років (у сосни – 2 роки, а в модрини – 1 рік). Тому слово «вічнозелене» потрібно розуміти в буквальному значенні.

Насіння з крилаткою

А ще хвоїнки, які обпали, миттєво не перегнивають (насичені смолистими речовинами) і таким чином ущільнюють землю, не даючи змоги проростати трав'янистій рослинності, й надійно зберігають вологу в ґрунті. Єдина порода зі шпилькових дерев, яка не має смолистих речовин, – це тис.

ДУБ І ВІЛЬХА

*Дуб з вільхою рідняться,
де осоки колосяться,
а волога має рівню...*

ДУБ І ВІЛЬХА

Щоб пізнати спорідненість цих порід у лісостанах, поговорімо про те, як при створенні лісових культур дуба на суцільних лісосіках зважаються обстеження процесів, що їм передують. І, найперше, як утворюються насінневі запаси на вирубках, а в подальшому з них виростає підріст.

Про переліт насіння шпилькових порід можна образно сказати: «Як метелика у вечірню пору притягує вогнище», так потяг повітря із відкритих площ затягує їхнє насіння.

Адже відомо, що водночас з малопомітним лютневим таненням снігу масово розкриваються соснові та ялинові шишки, вивільняються з-під їхніх лусочок маленькі, з вродженими крилатками насінинки, масовими буренькими веретенами кружляють вони в просторі й летять за вітром до місць, вільних від лісу.

Чимало користь приносять і птахи. Голубокрила сойка не надто багато губить дубових жолудів під час своїх перельотів над відкритими лісосіками. Велику роль вони відіграють у розселенні дуба. Восени вони регулярно літають живитися на дуби. Набивши стравохід і ротову порожнину жолудями, птахи повертаються до навколишніх лісів. Втрачаючи і ховаючи жолуді про запас, заносять їх деколи на відстань кількох кілометрів. Зате чимало горобини, черемхи, бузини, калини, крушини нанесуть такі доброзичливі «лісові відновлювачі», як співучі дрозди, шпаки, синиці, костогризи та інші, які ласують їхніми соковитими плодами.

А про білчині запаси ліщини й горіхів мови немає. Вона їх стільки в осінню пору (від зорі до зорі) розносить і ховає, що забуває де і взимку не знаходить.

При активному втручанні лісівників у відродження дубових насаджень і висів жолудів потрібно пам'ятати про інших «помічників» (тих же мишей, диких свиней та сойок), які взимку завжди хочуть підживитися. Тож посівний матеріал, жолуді й горіхи, перед висівом потрібно обробити гасом або соляркою. Не

замочувати, а інтенсивно скропити і накрити плівкою на певний час, щоб плоди проїнялися запахом цих «антибіотиків».

І друга, не менш важлива порада: щоб ряди висіяних плодів (насіння) були не сліпими, а «смотращими» (це важливо при механізованих доглядах), в рядах пунктирно підсівають жито, овес, а також багаторічний люпин.

Яка порода не може прийняти активної участі в залісненні суцільних вирубок, так це вільха. Коли дуб ще спить благородним сном, то першою навесні пробуджується вільха з двох причин. У лютому вона розкриває лусочки своїх жорстких чорно-бурих шишечок і висипає з них міленькі, безкрилі насінинки, вкриваючи сніг безліччю чорних крапочок, щоб водночас з його розтаванням насінинки водою рознесли і добре всмоктались у ґрунт. Таким чином вільха «розквартировує» своє насіння в різних місцях, переважно в приберегових смугах і прихованих низинах, де завжди більше вологи протягом року.

Друга причина її пробудження – квітування. Вся надія на весняні вітри теплих чи холодних поривів. В цей час у неї розтріскуються квіткові сережки, які перед цим видовжились і стали еластичними та гнучкими і дозріли так, що починають пилити (тобто квітувати). А далі всі процеси відбуваються, як у ліщини та берези, бо всі вони між собою споріднені й належать до однієї групи сережчатих.

Вільха

сіра

чорна

Для порівняння

Розкрита насінне-
ва шишечка

Насіння вільхи

Поперековий розріз
бруньки

Вільха – дерево, яке має природне відхилення. При сприятливих кліматичних умовах може квітнути пізньої осені, водночас із дозріванням насіння. Це дерево має тільки йому властиву особливість – на його коренях утворюються клубенькові азотофіксуючі бактерії, які акумулюють вільний азот з повітря і тим самим збагачують ґрунти. Вільха дає відпад високозольної й азототримувальної листової маси, яка легко розкладається. Тому вона завжди бажана порода в лісостанах з головною породою дубом.

Та, на жаль, дуб не переносить надто зволжених ґрунтів, а вільха – сухих. Жаль, що вільха має короткий земний вік. Доживає лише до 100 років. Швидкоросла, особливо в молодому віці, досягає висоти до 35–40 м. Легко і просто переносить сусідство берези, ялини, ясени, осики та ільмових. Має не дуже дружні стосунки з ялиною, яка її може витіснити. В заплавах, де інші породи не можуть рости, утворює чисті густі лісові оази – вільшанники.

Те, що дуб березу обіймає, а з грабом цілується, люди в природі часто спостерігають, а щоб з вільхою сльози розпукав, її пригортаючи, – це видовище рідко зустрінеш у природі. Та все ж чудеса та й годі: на Черкащині на березі невеличкої річки Ірдинки відшукали чудернацьке дерево – дуб зрісся з вільхою. Нерозлучні дерева почуваються добре, вже відсвяткували й «платинове весілля» (понад 70 років).

З 1970 року цьому витвору природи надано статусу ботанічної пам'ятки місцевого значення. Висота їх понад 25 м, діаметр до 26 см, а об'єм дерев майже 0,5 куб. м. Тільки б люди в них не «закохались...», бо залишаться тріски.

До цих природних явищ залицяння, обіймання й гармидерного неспокою можна додати й «Лісову казку» А. Колтоновського, писану ще в 90-х роках позаминулого століття.

ЛѢСНАЯ СКАЗКА

Дубъ и береза рядомъ въ лѣсу зеленѣли,
Дружно шептались, тайны храня отъ другихъ.
Въ зависти черной хмурились сосны и ели;
Въ злобѣ осины сплетни пускали про нихъ.
Робко и рѣдко
Дубъ къ ней касался вѣтвями,
Хоть ни покоя въ страсти не зналъ онъ, ни сна.
Вздвогнувъ, сосѣдка
Строго качала кудрями, —
И отъ объятій все уклонялась она.
Вдругъ налетѣла буря, какъ смерти угроза,
Съ громомъ и блескомъ въ лѣсъ направляя свой путь.
Падали съ трескомъ ели кругомъ... И береза,
Вскрикнувъ, упала — къ другу на вѣрную грудь.
Дни пролетѣли.
Онъ осушилъ ея слезы,
Лаской любовной раны ея излѣчилъ;
Свадьбу имъ спѣли радостнымъ хоромъ стрекозы
И соловей ихъ гимномъ своимъ союзъ освятилъ...
И перестали хмуриться сосны и ели.
И присмирѣли листья коварныхъ осинъ.
Слившись кудрями, дубъ и береза шумѣли
Съ юности вешней и до осеннихъ сѣдинъ.
Если жъ мятежный

Вихрь налеталь, и съ испугу
Дико метался трепетный лѣсъ и стональ,—
Крѣпко и нѣжно къ сердцу прижавши подругу,
Дубъ противъ бури гнѣвно вѣтвями махаль...
Снѣгом покрыты, словно парчею нарядною,
Спали деревья... И, какъ разбойникъ и воръ,
Хищно подкрался къ нимъ человекъкъ безпощадный
Въ тѣло березы звонко вонзиль онъ топоръ.
Съ крикомъ жестокимъ
Вырваль онъ жадной рукою
Трупъ изъ объятій, весь изрубиль и увезъ...
И одинокимъ
Дубъ пробудился весною,—
И оросилась грудь его каплями слезъ...

А. Колтоновскій.
Декламатор.
Киев.
1913 р.

Природним дивуванням немає меж, коли споглядаєш
чудо-диво – дослідні культури на Коломийщині у заповідно-
му урочищі «Кропивець» Печеніженського лісництва.

Погляньте на склад лісонасадження:

вільха чорна
ясен звичайний
сосна Веймутова
дуб черешковий.

А вік – 140 літ!.. Дива та й годі!

ДУБ І СОСНА

*Дуб з сосною —
Як козак з дівчиною.*

*У синіх снігах важко стоять сосни, кряжисті
й розлогі, як чорні хмари, підперті жовтими но-
гами стовбурів...*

ДУБ І СОСНА

Дубово-соснові насадження дають добрі результати (врожаї) за вмілих схем змішування їх на первинній стадії та за притаманних тільки їм умов місця зростання.

Такі процеси давним-давно відзначили спеціалісти зі світовими іменами.

На Хмельниччині (Славутський лісгосп) від створених у другій половині XIX ст. поміщиком Сангушком дубово-сосново-модриново-ялинових насаджень на великих площах уже й сліду не залишилося. Останні десятки гектарів цих насаджень були зрубані в 90-х роках минулого століття. А насадження ж були взірцево-еталонні – давали 750–800 куб. м деревини на гектарі. Та якої ж деревини!

Та нагадаю біографію славної Людини. Роман Станіслав Сангушко (1800–1881 р) – офіцер, учасник польського повстання 1830–1831 рр. При потопленні в крові Варшавського повстання Микола Палкін позбавив його всіх титулів і відправив з Варшави до Сибіру пішки в кайданах. Звідав він вволю сибірського «раю», а на додаток і всі принади звичайного солдата на Кавказі.

В 1845 році повернувся в Україну. Заснував цукроваріння на Волині (так, як і наступний шанувальник лісу – Леопольд Кеніг), для чого побудував 5 цукрових заводів та рафінадний комбінат в Шепетівці. Цар Олександр II повернув йому княжий титул.

Окрім того, що він запровадив систему сівозмін на полях, Сангушко розробив плани раціонального використання лісів, закладав великі лісові розсадники для вирощування посадкового матеріалу, розробив систему розбивки лісів на сектори (сучасні квартали) і головне – створив еталонні насадження на перспективу.

Їм би пам'ятник в граніті навіки залишити. Та де там! Все йде по «наежженой тропі», як в кращі часи «советских принцепов» – «Красная Армия всех сильней». За роки правління

такої «непобедимой», створеної отим «загниваючим», «недорозвинутим» капіталістом-поміщиком нових еталонних насаджень не створено. Та краща повага і пам'ять збереглася про Леопольда Кеніга (1821–1903), вихідця із петербурзької родини німців, який, навчаючись архітектури, застосував свої знання в цукроварінні та лісівництві. Пройшовши школу цукроваріння (1837–1848) від простого працівника до головного майстра, вмілим господарюванням і застосуванням найкращої прогресивної парової технології цукроваріння, яку він вивчав у Німеччині, отримав надзвичайно великі прибутки і став найзаможнішим підприємцем Російської імперії (з мільйонним капіталом).

У Петербурзі йому не вистачало простору і масштабності. Отож він на початку 70-х років придбав землі площею понад 40 тис. десятин (1 десятина = 1,09 га) в Охтирському та Лебединському повітах Харківської губернії (це площа лісу двох сучасних лісгоспів).

У маєтку Тростянець Кеніг на базі викуплених цукрових і рафінадних заводів розбудував за новими технологіями винокурні, млини, цегельні, лісопереробні нові заводи, паркетну фабрику та інші підприємства. Збудував дизельну електростанцію і залізницю через центр маєтку.

Чому звернена така увага на розмаїття діяльності Леопольда Кеніга? Йому й усіх цих занять було через край. Та де там! Кенігу бракувало зразкового ведення лісового господарства. Ось тут він проявив себе як великий подвижник лісової справи.

Вирубуючи малопродуктивні поросльові малоцінні природні ліси, підприємець створював високопродуктивні насадження на наступні сторіччя. Такі ж ліси створювалися і на непридатних для сільського господарства землях.

Через два з половиною десятиліття досвід створення таких насаджень з порід дуба, сосни, модрина, ялини склали широковідомі лісокультурні традиції. Та й такі, що на VI Все-

російському лісовому з'їзді в 1886 р. отримали високу оцінку лісівників.

Структуру управління господарювання в лісах Кеніг особливо і не змінював. На початку XX століття під керівництвом відомого професора Орлова було проведено чергове лісовлаштування. Структура управління лісами мала такий порядок: двом надлісництвам або головним – Тростянецькому і Гутянському – підпорядковувалися лісництва-дачі першому:

Тростянецька,
Краснянська,
Маковська;

і другому:

Гутянська
Шаровська.

До речі (для інформації сьогодишнім «реформаторам»), такі методи управління лісами були впроваджені ще в позаминулому столітті (і потребують іноземного трафарету) тими ж кондукторами лісівничої справи, а не сучасними «докторами» хто знає яких наук.

У надлісництвах керівництво лісами велося повними лісничими, а в дільничних лісництвах-дачах – дільничними лісничими. І ні про які лісгоспи, а тим більше управи, і мови не могло бути. В казенних лісах вся така адміністрація підпорядковувалась департаменту лісового господарства зі щорічною звітністю про виконані обсяги робіт, з обов'язковим проведенням ревізій у трьохрічний термін. При управлінні департаменту обов'язково були запасні (резервні) надлісничі.

Придивіться до сучасних «методів» правління і перевірок... Перевіряючих у десятки разів більше, ніж працюючих!

У ті часи поміщиком Кенігом витрачалися мільйонні кошти і господарство в його лісах велося на найвищому рівні, було взірцем для казенних зразкових лісництв.

Із тодішніх матеріалів лісовлаштування (1890–1915 роки) в моєму архіві збереглося до сорока світлин лісових культур і лісонасаджень, з яких видно, як велося в ті часи лісове господарство в лісах поміщика Кеніга (додаток на 38 листах). Світлини – найкращий пізнавальний матеріал, з яких видно, чому так, а не інакше.

Любителям природи, особливо молодим лісівникам, буде цікаво заглянути в далеке минуле і переконались, що в лісовому господарстві були не тільки «созерцатели», але й такі ентузіасти, що залишили для нащадків добру про себе пам'ять.

Фотознімки додані до цієї книги.

Рішенням з'їзду лісничих і вартісними традиціями в лісокультурній справі керувались лісівники і поміщики (власники лісів) майже по всій Україні. Гарний слід у створенні змішаних високопродуктивних дубово-модринових лісів залишили по собі і поміщики брати Грохольські в «П'ятничанській» і «Стрижавській» садах на Вінниччині.

Можна навести приклад і про «любов» до лісу зворотнього напрямку, коли шарлатанна енкаведистська молода «советская власть» не дбала про лісове господарство в 20–30-х роках минулого століття, її зусилля були спрямовані на знищення знаних лісівників і вчених світової величини через всякі СБУ, «змови», підпільні ради та підробні бандитські зграї.

Про яке створення еталонних насаджень можна було говорити в ті часи, коли цілі урочища вирубувалися на дрова (а насадження ж були добротні) і на цих вирубках шаблонно, без елементарних знань (а то й злочинно!) нав'язувалися плани невиправданих посадок на перспективу?! Взяти хоча б «Турбівську дачу» на Липовеччині, де майже усе урочище площею понад 1000 га було вщент вирубане, а створені посадки дуба та сосни кулісним методом не виправдали себе в подальшому, і dorостають тепер як свідки тієї безголової «культури».

Тому що на ґрунтах з підстиляючими гранітними породами дуб взагалі садити не можна (за його якірно-центрального кореня) та й від сосни йому було тоскно, бо вона силу мала і його переростала (кришувала).

Зі спогадів тодішнього лісного (прізвище не пишу, бо він не зі своєї волі це дійство проводив): з 1928 по 1933 рік (до геноциду-голодомору) щорічно засаджувалось до 200 гектарів таких лісових культур. Рекомендації (будь вони тричі прокляті!) садити 6 рядів сосни і 4 ряди дуба з акацією жовтою та аморфою-чагарниками на бідних ґрунтах – це ж злочин. Більшість дерев дуба загинули, а ті, що вижили, мають нездоровий стан. Часто соснові ліси називають червоними. Тільки, боронь Боже, не від червоної комуновласті, а від того, що стовбури сосни мають рудаво-коричневий фон.

Насіння
з крилаткою

Поздовжній
розріз бруньки

Квітує сосна

Сосна зі своєю посестрою ялиною квітують у травні й буквально в тиждень термін.

Коли пильники, пригріті сонцем, лопаються, то «димлять» плодотворним пилком, і в цей час червоненькі жіночі «шапочки» одягаються у сіро-жовті капелюшки жовтого пилку. А ще зверніть увагу на таку цікаву деталь: вона – це він, а він – це вона; пестик – жіночий орган, а тичинка – чоловічий орган.

Про багатства дуба черешкового дубильними речовинами, а сосни високою смолопродуктивністю відомостей є безліч. А ось про гриби в насадженнях із цих порід бажано поговорити. Хто не знає дібров і борів?

Дубрави – це лісостани з лісоутворюючою породою дубом черешковим, а бори – із головною породою сосною.

Так ось, для них характерно, що білий гриб-боровик з їхніми кореневими системами утворює мікоризу. Без участі коренів дерев грибниця може розвиватися, але плодових тіл зазвичай не утворює. Ось основна загадка їхнього безуспішного природного розмноження. Тож до природи потрібно не тільки ходити, а все скурпульозно пізнавати й вивчати. Тому що заочно лікувати і цілювати не навчишся, це потрібно передати із уст в уста, від серця до серця.

Чому гриб-боровик називають білим?

Бо його м'якоть після висушування залишається білою (в інших вона чорніє, жовто-зеленіє). Найбільша вага гриба – до 4 кг, родить з червня по жовтень при гарних кліматичних умовах. Найбільший врожай грибів у насадженнях старшого віку, в місцях з природними галявинами.

А ось маслята ростуть у соснових лісах і також утворюють мікоризу з коренями, здебільшого з двохвойними, рідше – з п'ятихвойними соснами. Маслята мають групову родючість. Найбільше родять у молодняках, у зрідженних насадженнях та по узліссях. Врожають з червня по вересень.

Гриб-велетень.

Такого велета, вагою понад 3 кг, відшукала Соломка на «тихому полюванні».

Отже, хто не знає дібровних боровиків білих у дубинах, буровато-ніжних маслят у сосняках, той, певно, й до лісу не ходив, і грибів не збирав.

Але ж такий «ходок» позбавлений радості спілкування з лісом, забуває запах трави, позбавлений радості принести додому лісовий дух. А це лише природолюбам відомий розповсюджений аромат листяного перепрівання та пахучої вогкості лісового бору і діброви.

Ось що таке діброва – наших лісів основа!

Ось що таке «роща» соснова!

Багатьом з нас запах грибів і аромат лісів нагадує наше босоноге дитинство. Хоч більшість і живе тепер у містах (у висотних будинках), але запах лісу живе в глибині душі.

А червнева заготівля унікального цілющого продукту – молоденьких соснових шишечок, порізаних на частинки, пересипаних цукром у слоїку, до осені стає чудовим препаратом проти кашлю.

А ще лісове вино – і смачне, і помічне. Таким же методом, з меншим вмістом цукру в теплому місці після бродіння переливається в посудину. За смаком додається цукор і розлите зберігається. Пити не більше 50 грамів натщесерце. Такий лісовий напій рятує від застуди, особливо від кашлю.

А ще заготовлена живиця, неповторний запах смоляного бальзаму, використовується як мазь від геморою, для загоєння ран. Це – чудовий бактерицидний засіб!

Дуб з сосною – як козак з дівчиною.

Дуб і сосна – як брат і сестра.

Коли заготовляють насіння сосни?

Середина зими – січень – найкраща пора для збирання шишок соснових. Здавалося б, взимку шишки ніби «сплять», не розкриваються. Але це не так, настає час повного дозрівання насіння. І це дійство потрібно провести якнайшвидше, тому що потепліє – і насіння вітром розвіє...

Збирання шишок проводиться з повалених дерев на планових рубках у лісових господарствах.

Важливо пам'ятати: шишки тільки з дерев, а не з землі збирати.

ДУБ І ГОРІХ

*За деревину дуба
Європа платить
євро, а за горіхову
деревину Італія –
золотом*

ДУБ І ГОРІХ

Якщо глянути очима допитливого любителя рослинного світу, то співдружність цих порід викликає подив хоч би за таких характеристик-ознак:

	Дуб	Горіх
Ставлення до світла	Не зносить затінення вершинок, але потребує бокового затінення	Світлолюбива порода
Морозостійкість	Середня	Слабка
Ріст	В молодому віці росте повільно, з часом швидше	Швидкорослий

Мають вони різне характерне ставлення й до вологості ґрунтів, і до самих ґрунтів, і до віку проживання.

Та все ж вони природою зроджені, і рівних їм немає за цінністю деревини, за їстівними властивостями плодів, за санітарно-гігієнічними й лікарськими властивостями. Якщо сказати тільки про це, то цього дуже й дуже мало.

Дубові скільки б не додавати епітетів, їх буде замало: лісовий цар, верховний владика лісів, повелитель зеленого царства. Та найуживаніша його назва – Патріарх природи – найхарактерніша, бо він дає прихисток і захищає своєю величиною всі породи рослинного світу: прибульців-горіхів з Маньчжурії, Китаю, Малої Азії та Греції. До речі, в Україну горіх волоський завезений ще за часів Київської Русі, коли підтримувалися і розвивалися пожвавлені міждержавні зв'язки з Грецією. Якщо в природі співдружність між породами має умовний характер, то співдружність крони і кореневої системи дерева – це закон природи, бо за контрастності дерева не вживаються на цьому світі.

Спостерігаючи за звичайним горіхом, я зробив висновок: при інтенсивному підживленні мінеральними сполуками, а

особливо селітрою, стовбурець виганявся в «гулівера», і різко порушувався баланс надземної частини і кореневої системи, яка самостійно не в змозі вдосталь забезпечити цього «акселерата» поживними речовинами. Приріст таких саджанців сягав за метр висоти, але вигляд у них був нездоровий. А в деяких саджанців коренева система при надрізі була темнуватою, а не яскраво-жовтою. Призупинення росту при підрізанні головного стрижневого кореня давало, навпаки, бажані результати.

Моя повага до горіха зросла під час виступу тодішнього міністра лісового господарства Байтали Василя Дем'яновича, який на одній з лісівничих нарад настійливо пропонував впритул займатися цією дорогоцінною породою. І наголошував, що цінність породи далеко не в плодах, а в деревині. Зарубіжні країни, особливо Італія, платять за таку деревину золотом і закупають її в необмеженій кількості.

Наш земляк вінничанин Василь Дем'янович був справжнім Лісівником! Був знаним і шановним міністром. Йому не забудовувались маєтки, тим більше бензоколонки, не орендувалися сотні гектарів землі, не закладалися на цих «орендних» землях сади і плантації, не захоплювалися лісові урочища для ведення приватного лісомисливського господарства.

Горіхи різновидові (чорний, маньчжурський, сірий) вводилися в дубові культури, як рядовим, так і строкатим методом. Горіх волоський зазвичай висаджувався з південного боку по узліссях.

У ранньому віці росту дерев горіха для отримання менш сучкової деревини потрібно їм допомагати в очищенні, підрізати гілки.

В перші роки й особливо при підрізанні серцевинного кореня (таке дійство в народі називають «залякуванням дерева») потрібно обшустувати (підрізати лезом) нижні бруньки для відновлення так званого тургору – внутрішнього тиску, щоб крона формувалася вище, а ранки замастити пластиліном. Якщо цього не

робити, тургор зменшується, і деревце певний час буде кволим.

Окремі види горіхів краще ростуть у дикому стані невеличкими гайками і в змішаних лісах з граба, бука, каштана.

Квітують горіхи майже одночасно з розпусканням листя і ростом молодих пагінців.

Двохрічні культури горіха. Фото автора

Тичинкові (чоловічі) квіточки такі ж, як і в ліщини: зібрані в довгі, блідо-зелені сережки, а плодникові квіточки зібрані в невеличку групку на вершинах того ж пагінця. Листя складні – як у ясена, горобини. Мають міцний запах (особливо у весняну пору). Завдячуючи запаху, горіх виокремлюється дивною чистотою серед інших дерев. Під ним і трав'янисті рослини не ростуть. Раніше настоями горіха лікували волосся і відновлювали їхній ріст, клали в білизну (до речі, комахи не пошкоджують листя), робили ванни для золотушних дітей, лікували хвороби шкіри.

Завдячуючи тому ж запаху, з листя виготовляють помаду. Готується і горіхова олія для живокосту. Фарби, виготовлені на її основі, мають гарний блиск і швидко висихають.

Потрібно пам'ятати, що не кожна людина може мати спокій, під горіхом відпочиваючи, він викликає головний біль і кошмари під час сну.

Про любов свою до Патріарха природи я описав в одноіменній книзі, яка побачила світ у двох виданнях у 2008 та 2010 роках. А от про любов до горіха описала кореспондент багатотиражної газети «Експрес» Людмила Миколаївна Мрачковська («Експрес», 1 липня 2010 р.). Подібна стаття була надрукована і в обласній газеті «Лісове господарство Вінниччини» 20 жовтня 2010 року.

Дуже корисним є і такий чужоземець як горіх чорний із північної Америки, завезений в Україну в 1809 році відомим вченим І.М. Каразіним. Це дерево росте висотою понад 40 м і має до двох метрів у діаметрі, доживає до 200 років. Витримує морози до 35° і має кореневу систему стрижневого типу, яка проникає на глибину 8–10 метрів. А в Коломийських лісах на Прикарпатті, за даними славного знаного лісівника П.П. Дем'янюка, горіх сірий сягає висоти 35 метрів з обхватом стовбура 3,5 метрів у віці 90 років.

Горіхи, наче кулаки!

Вінничанин Станіслав Змерзлий має свій оригінальний спосіб вирощування саджанців волоського горіха

...Я навіть не сподівалась о цій порі застати господаря за висіюванням горіхів. Чи встигнуть вони до холодів укоренитись і пустити пагони. «А в мене свої секрети й прискорені методи вирощування», – усміхається Станіслав Іванович і веде в кінець городу, де висаджено горіхову алею.

Тут же й шкілка молодняку.

«Горіхи в мене не лише великі, ніби кулаки, а й смачні. Головне, що з роками не вироджуються, не дрібніють. Тому багато знайомих просять саджанців, – пояснює господар. – Частину я висіваю, як звичайно, восени. А щоб не точили миші та

білки не крали, бо вони теж чують запах навіть крізь землю, скроплюю насіння соляркою. І тоді ніякий шкідник на нього не зверне уваги. Ось бачите, як дружно деревця проросли. А на цьому рядку щойно висіяв. Вони лише проклюнулися, але до осені доженуть своїх попередників».

Вдивляюсь, але ніяких росточків не помічаю.

«Та ось же, – Станіслав Іванович легко нахиляється й викопує з-під землі плід з пророслим росточком. – Бачите, як за кілька днів пішов? Секрет такого прискороного росту в належній передпосівній підготовці».

Посівний матеріал господар відбирає восени. Частину відразу садить у підготовлений ґрунт, а частина йде на стратифікацію. А перед цим – гаряча купіль. «Кидаю підготовлені горіхи у балию і виливаю нагріту до 60 градусів воду. Через чотири години знову повторюю цю процедуру. І так роблю до п'яти разів протягом двох днів. А далі викладаю набубнявілі плоди у ящик з вологою тирсою і залишаю їх загартовуватись до літа, – розповідає садівник. – Деревце з такої насінини виросте сильне й плодове і радуватиме вас багато років».

Утім, з висаджуванням насіння в ґрунт праця садівника не закінчується. Далі деревце треба підкопувати та підрізати коріння. Науку цю Станіслав Іванович перейняв колись від свого діда-лісівника, а тепер навчає інших. «Горіх має властивість пускати в глибину центральний корінь і рости вглиб, а не в крону та плоди. Отож, колись люди мостили на дно посадкової ями каміння, черепки, або клали здорові миски, – розповідає Станіслав Іванович. – А я придумав легший спосіб. Саджу своє насіння навпаки – «носиками» донизу. Отож, центральному корінцю доводиться спочатку разом зі стовбурцем пнутися догори, а потім потратити енергію, щоб обкрутитись довкола шкаралупи й дістатись до землі. Завдяки таким хитроцям стовбур теж не буде занадто високим, вся сила піде у крону».

Але щоб плоди були ваговиті й повні, цих хитрощів все ж замало. Горіх, на відміну від інших плодових дерев, полюбляє часте пересаджування і від цього лише міцніє. Якщо, звичайно, це робити правильно. Коли саджанець трохи підросте, то матиме вже три корені. Отож навесні їх треба підкопати й під кутом обсікти. І так чотири-п'ять років поспіль. Клопітно, звичайно, зате дерево віддячить вам за працю горіхами, як кулаки.

Людмила Мрачковська

Про висновки експериментів і спостережень є статті не йде мова. Бо мета не та. Я в кінці 80-х років м.с. на індивідуальній ділянці висадив чотири десятки дворічних саджанців горіха волоського для цієї мети. Про деякі з них розповім.

Обрізання крони у різному віці (за 8 років і старіших) і на різній висоті (за 6 метрів і вище) не зменшує приріст по діаметру стовбура від контрольних дерев.

Чимала в цьому є ціль вирощування стовбурної маси деревини при щільних посадках.

Життєлюбству горіха можна тільки позаздрити. Підмерзання крони для нього – своєрідний стрес, для ряснішого відновлення крони і в не меншій плодовитості. А ось підрізання і зняття кори в нижній частині стовбура йому до деякої пори також сходило: і родить так, як і родив, і гілки не всихають, і приріст біля норми. І таке дійство тривало впродовж семи років. Але цьогогорічні 30-тиградусні морози їх (два стовбури) доконали. Та так, що вони всохли.

Фото автора. 2012 рік

І наостанок – про хвороби горіха й інших порід.

«Все ніби нормально, дерево горіха здорове і свіже, а от коли дозрівають плоди, вони чорніють, гниють, осипаються. Що це за хвороба і як з нею боротися? В яку пору це треба робити? В моєму садку горіх росте в малині, поміж яблунями і вишнями, може, так не дозволено саджати? Чекаю відповіді з нетерпінням. Нестеренко Микола Іванович, с. Люлинці Калинівського району».

На запитання садовода-аматора відповідає лісівник Станіслав Змерзлий.

– Очевидно, це бактеріоз, найбільш поширене захворювання волоського горіха. Вважається, що сорти з тонкошкірими плодами більш вразливі до хвороби, ніж з товстошкірими.

Зимує хвороба на корі уражених гілок. Навесні інфекція «пробуджується», спочатку великі чорні плями з'являються на листі і поширюються вздовж жилок. Листочки деформуються, чорніють і опадають. На пагонах бактеріоз утворює подовжені коричневі плями. У дощову погоду, яка сприяє розвитку хвороби, пагони висихають. Як боротись з бактеріозом? Це збирання і спалювання опалого листя, пошкоджених гілок і плодів. Навесні, з початком періоду вегетації, бажано не перестаратись із підживленням, тому що надмірно великі дози добрив (особливо азотних) лише посилюють розвиток хвороби.

Для лікування вже хворих дерев обробляють їх препаратами, які містять мідь (бордоською рідиною, хлорокисом міді та ін.). Обприскування потрібно проводити до початку цвітіння, а також у період молодого зав'язі. За потреби можна провести ще 1–2 обприскування, включаючи осіннє.

Як правило, обробка 1-відсотковим розчином бордоської рідини є ефективною і проти іншої небезпечної хвороби волоського горіха – бурого плямистості, при якій так само пошкоджуються плоди, а шкірка ядра темніє.

«33 канал». 5.09.2012

І наочно можна порівняти, як плямистістю пошкоджується листя і самі плоди (поодинокі) груші, які ще зеленими опали.

Цьогорічна (2012) періодична спека до 40° спричинила масове всихання ялинових насаджень по всій Україні. Варто тільки подивитись у парках, скверах, алеях як різновікові дерева висушені на перець. У насадженнях Вінниччини, Житомирщини лісові культури ялини віком до 50 років також масово всихають.

Мають багато клопоту і поодинокі ростучі дерева таких порід, як клен, каштан, липа, у яких листя ще в серпні вигоріло і вони змушені давати острівне поодинокі пагонорістя, щоб вижити і надалі рости.

Уважний читач зверне увагу на те, що температурний режим лише посприяв розвитку хвороби дихальних органів дерев.

А на закінчення розділу – про горіхи на горіхи...

Чому я звернув таку увагу до горіхів? Вислови: «наші горіхи – нарозхват», «більшість волоських горіхів експортується», «Україна заробляє тисячі доларів на горіхах». І всі ці вислови мають під собою глибоке коріння. Так-так, нам від цієї породи добре дістається на горіхи. Кінець вересня – традиційна пора збору горіхів, тож потрібно тільки встигати готувати партії їх для закордонних закупівельників, які вже вишикувалися в черги.

Україна щорічно підвищує валовий збір цього продукту і впевнено наближається до 100-тисячотонного рубежу, а це ж всього-на-всього п'яте місце у світі з виробництва горіхів волоських.

На жаль, культура споживання цього продукту в нашій країні на дуже низькому рівні. Ми споживаємо його втричі менше, ніж європейці.

Плоди наших горіхів мають вміст ядра більше 50%. Світлі, шкаралупа не надто щільна і тверда, добре відділяється від ядра і мають чималу маслянистість. І найголовніше: наші горіхи дуже смачні. І за цим показником далеко випереджають американські і китайські плоди, конкурують лише з французькими.

ДУБ І ЧЕРЕШНЯ

*Черешня тим і горда,
що йде «в ногу» з ду-
бом за висотою, але
цього замало...*

ДУБ І ЧЕРЕШНЯ

Кожна зустріч з іншою лісовою породою розпочинається з розповіді про дуб і діброву. Її неможливо закінчено виписати, як неможливо виспівати багатоголосе пісенне диво України.

З правіків ліси з пануванням дуба називають дібровами. А діброва-гай – невід’ємний елемент ландшафту лісостепової, і не тільки, зони. Де дуб, там і поле, де поле, там і дуб.

Не кожному вдається усвідомити, коли квітують голубі проліски в дібровах, то це блакить неба килимом спускається на землю. Адже чимало людей у такому квітникарстві бачить матеріальну вигоду.

Діброва – це розсадник ніжної квіткової тисячоголосої симфонії весни. Чого тут тільки немає: підсніжники, ряст, анемона лісова, гусяча цибулька, первоцвіт лікарський, медунка, конвалія, фіалка, чина весняна, зірочник, майник – і всьому цьому царству квітучому, що килимує всуціль благодатну землю, дає сили весна і діброва. Зелене море діброви весною розлилось...

І серце завмирає, коли в окремих природних оазах споглядаєш збережені старезні дубиська природного походження. Значить, тут не зникла Слава і Воля людей-природотворців! Залишили все-таки нащадкам крихту недоторканої природи.

Це ж так важливо, бо в Україні 92 % території задіяно в господарський обіг і вже майже немає екологічно чистої землі. Скрізь спостерігається деградація ландшафтів, обміління і навіть зникнення рік і водойм.

А чи ж потрібно говорити, що забруднення довкілля (а ліси – санітари повітря) скорочує тривалість життя людини і поширює різні (а тепер ще й грізні) хвороби – ВІЛі, СНІДі...

Черешня-чресмина. В народі мило називають черешенька, а то й черешник, черешняк, черешина. Вирізняється вона поміж своїми посестрами й братами – кісточковими –

вишнею, сливою, кизилом, тереном та іншими тим, що має «висоту», тобто є деревом першої величини (25–40 м). Ось ця велич черешні і є цінною для лісівництва. Садять і викохують її лісівники не за бажанням, а за необхідністю. Черешня – дерево вередливе (не хоче рости на бідних ґрунтах) і світлолюбиве. І для того, щоб квітувати і плодоносити, їй потрібно бути в першому ярусі між такими гігантами як дуб і ясен. А це ж яку потрібно мати силу, щоб вижити і впоратися в рості з такими «друзями». Та черешня протягом віків «навчилася» виживати і тягнутися у висоту на рівні з цими породами, завдячуючи своїй життєвій швидкісній енергії росту. Та й лісівники їй допомагають своєчасним освітленням – рубками догляду за лісом.

Для того, щоб вона краще приживалася і надійно росла в лісостанах, лісівники вишукують різні методи посадок. Це і обсадки узлісь, і кварталних просік, впровадження рядових куліс чередуванням з головними породами та висадкою її на біополянах.

Для чого така турбота? І то не тільки в сьогоденні, а й в далеко минулі часи.

Як відбирались черешні за розміром (від дрібноти до терну), за смаковими якостями (солодкі, гіркі, ніжно масляні і терпкі), кольоровістю (чорні, рожеві, бордові, жовті і жовто-червоні) у ті далекі часи, коли науковою селекцією і не пахло? Для цього садили саджанці, відібрані в природі (в піддослідні шкілки) за різними умовами їх росту, різних за віком, різних за часом квітання та іншими ознаками. І вся надія була на природу: тільки від запилення проходив природний процес виокремлення того чи іншого сорту за кількістю і якістю плодів. Так відбувалось природне сортування і гібридизація та відбір кращих з кращих.

Чотири сорти черешень таким методом «виведених» мені доводилося куштувати в 40–50-х роках минулого століття, завдячуючи копіткій праці мого дідуся – знаного лі-

сівника, який їх висадив ще наприкінці позаминулого століття. Смакота і естетичне задоволення – неповторні, їх, як дитинство, повернути неможливо. Це втрачено навіки.

Старання лісівників винагороджуються м'якою, міцною, в'язкою деревиною, яка використовується в будівництві, за гарної текстури – у меблевому виробництві, за своєрідністю її запаху – для копчення м'ясних продуктів. А кору і корені використовують для виготовлення барвників.

Та чи не найбільша цінність черешні за її чарівних дарів. Тут все на своєму місці, як ні в одного дерева.

Ще до квітування бруньочки, як листові, так і квіткові, є гарним підживленням пташок, особливо прилітних. А квітування – це земний рай для всього живого, особливо ним раюють бджоли (мед черешневий – казкової смакоти), комахи всіх сортів і відтінків, особливо метелики, людина також тягнеться надихатися неповторністю божественних парфумів. А щодо плодів, певно, й динозаври шкодують, що не дожили до наших днів. Птаство годується саме і годує малечу, ковтаючи ягоди з кісточками, разносячи навкруги для поновлення на противагу тим, що годуються самим зерном із ягоди, роздовбуючи її.

Про людський фактор і мови немає – це від наливок... до варення. Про цінність камеді і «берестової» кори можна тільки шкодувати, що їх так мало.

Не можна не сказати, що черешня, своїми дарами заохочуючи до життя світ птахів, комах і людини, поліпшує біологічний і природний стан навколишнього середовища. Та за все своє добро їй природою відпущено... так мало літ. Сучасне лісівництво налаштоване на стовідсоткове введення черешні у новостворених лісових культурах.

Якщо посадиш дуб з любов'ю
(мною висаджений на проспекті Космонавтів сім років тому),
то за енергією росту в висоту (в 2012 році – 1,4 м)
він не поступається росту черешні.

ДУБ І АКАЦІЯ

В Таганрозькій затоці Азовського моря, де у Лукомор'я ріс дуб зелений – там дух «Київської Русі був і Руссю пахло»

ДУБ І АКАЦІЯ

Хто з нас зі шкільної парти не пам'ятає: дуб – краса лісів, одне з найцінніших дерев. А деревина його йде нарозхват: це і паркетна дощечка-«фреза» (за якою Європа в черзі стоїть), і меблі, і дубова клепка (тепер вже мало клепають для бочок, а більше б для дебілих), а кора – екстракт для шкіряної промисловості і для різних паст. І жолудева кава...

А хліб із жолудевої муки був, є і буде насущним. І який же смачний хліб! А рецепт незмінний протягом віків: порізані шматочками жолуді вимочуються у воді, а після близько години варяться на маленькому вогні. Відціджені і підсушені меляться на муку (в часи голоду 1946-47 рр. це дійство супроводжувалося на круподерні у три прийоми). Тепер така мука додається у пшеничну петльовану (вищий сорт) для пишного і смачного хліба. А в голодні роки вона підмішувалася до кукурудзяної муки для готування мамалиги та випічки коржів. І це була смакота неповторна.

Та дуб – Патріарх лісів, народжений Природою створювати діброви. Що він і робить, милує природу протягом віків.

До XVI століття на Україні лісистість в окремих краях Полісся сягала до 100 % і в більшості за рахунок дібровних лісостанів. А тому в житті людей і переважало лісове господарство з полюванням на звірів та рибальство. Найпродуктивніші угіддя були з бджільництвом, бобровими гонами, рибними озерами, заповідниками, де розводили звірів. А рільництво було як підмога для прожитку і велося вирубним способом (часом і палом) у невеликих розмірах для додаткових продуктів. А вже із другої половини XVI століття інтенсивно почало розвиватися рільництво, і це було пов'язано з освоєнням чорноземних степових просторів.

Особливо це дійство набрало масового характеру після перемоги Запорізької Січі і Московії в протистоянні з турками і татарами, виходом до Азовського і Чорного морів. Ось

тут дубу перепало через свою міць. Тоді мостів не будували і паль із дуба не били, а от на будівництво кораблів він йшов плавом (на один корабель витрачали більше двох тисяч вікових дубів).

І не везти ж їх було з-під Московії, а вирубували з найближчих угідь – та й поголовно, безжалісно.

Запорожці рубали ліс і вікові дуби по берегах Дніпра, а то й у заплавах (і по берегах інших річок). Тоді ліс без посадки відновлювався, бо рубали з почуттям відповідальності за долю лісів для наступних поколінь, а не так, як москалі: після них ліс ніколи не виростав (ох і важка рука й завидюще око було в них!)

Ніхто в ті часи не садив лісів. Лісу й так вистачало, а особливо вікових дубів, бо їх до цього ніхто не вирубував. У всякі байочки про якісь посадки, «рощі», «дубки» біля Таганрога – це чистої води вигадки. Хіба ж можна собі уявити, як узурпатор Московії Петро після Полтавської битви поїхав на білому коні садити дубову «рощу»? І 500 дубів росли мало-небагато 235 років, аж поки прийшли фашисти-звірі і вирубали їх на ремонт пристані на р. Ельбі.

Чомусь О.С. Пушкін у 1820-х роках, мандруючи в кареті Воронцових на Кавказ, не описав і не згадав дубові «петровские рощи», а на нього справили фантастичне враження дивом вцілілі тисячолітні дуби Таганрозького краю, де в поєднанні з «лукомор'ям-затокою» він написав віршований вступ до поеми «Руслан і Людмила»: «У Лукоморья дуб зеленый».

Ось як возвеличена патріарша велич нашим краєм квітувала, бо О. Пушкін писав, що дух «Київської Русі там був, і Руссю пахло». А запашного духу акації в ті і далеко пізніші часи й близько ще не було!

Акація на Україну завезена в 1832 році через Одеський порт із Північної Америки. Але за 180 років розповсюдилась майже по всій Україні переважно в парках, скверах, при обсадках доріг, вулиць. Але найбільшу користь вона

приносить при закріпленні урвищ, ярів, вимоїн на непридатних для сільського господарства землях.

Ось тут акація завойовує простір, розмножуючись не насінням, а кореневими пагінцями. Їй просто тут заміни немає.

Широкого розповсюдження вона набула в степовій частині України, де найбільше розвинуті ерозійні процеси ґрунтів.

Акація має клубенькові утворення, за допомогою яких вловлюється чистий азот повітря і тим самим збагачуються збіднені ґрунти, чого не може дати землі своєю ажурною маломасивною кроною. Порода, чи не одна, яка не схожа на інших у розмноженні насінням, яке перед висівом потрібно обробити сірчаною кислотою, двічі-тричі обшпарити на 5 секунд кип'ятком.

Акація швидкоростуча, світлолюбива, засухостійка, не потребує багатих ґрунтів і вологи, тому й приживається у свіжих борах та сухих грудях. Маючи мереживну крону, потребує кущів для затінення ґрунтів.

На вищезгаданих ґрунтах росте чистими культурами з розміщенням 2,5 x 0,7 м.

З листяними, а особливо з дубом черешковим, її вирощувати недоцільно. Ця «пані» любить вольності і своїми параметрами, особливо швидкорослістю, просто поглинає дуба черешкового, який в молоді літа росте повільно.

Доводилося мені виправляти помилки попередніх лісівників методом реконструкції у віці насаджень за десять років. Ось тут і потрібно добре зважити побажання нашої землячки-поетеси Горенко Ганни Андріївни, яку, на жаль, наш «цар» плутає із сучасницею, що писала: «Добре бути стриманим, коли є що стримувати...» А якщо немає?! Тут хоч сам вірізуй дуба!

Зрубування на пеньок прибивляло в десятки разів роботи, бо кореневі пагінці росли «хмарою», і спасу не було. Тож довелось палити пеньки соляркою. Це можна назвати корчування вогнем.

Така реконструкція призвела до створення заново лісових культур з головною породою дубом черешковим.

У цієї породи неможливо відібрати аромат квітування, все навкруг п'яніє від духмяного солодкого нектару (бджолярі біля неї рають), золотистого забарвлення її деревини (і корені, і пагінці, і деревина мають жовтий колір) та й міцності її деревини – але... але... але...

Акація зацвітає – прихід літа сповіщає і естафету липі передає, щоб та вповні в літо вбралась.

У нашому селі її називали вакація. Відіграло це дерево в житті нашого люду чималу роль. На нашому городі в межі росли дві черешні і між ними акація. Посаджена вона ще в позаминулому столітті і мала гарний, прямий товстий стовбур з високопіднятою кроною. В сорокових роках, коли я вже всім цікавився, побачивши в кроні три щаблі, запитав у мами, що це означає. На що мама відповіла: «Дитино, ти краще б не питав. То важкі свідки голодомору 33-го року. Коли акація зацвіла (а вона квітує щорічно), дідуньо набив щаблі від низу аж до крони, перев'язавшись кінським посторонком, з пилочкою забрався в гілля, зрізаючи його, підкормлював ще живих».

У навколишніх лісах акація майже не садилася (поодинокі). Та, відчуваючи свою провину, лісівники вже після голодомору-геноциду насадили її і на незручних землях, і на галявинах, і біля доріг. Як відчували, що вона ще буде підгодовувати людей. Так і сталося в 1947 році, під час третього голодомору. Тоді довелося і мені пізнати присмак і колючок, і квіту.

Акація біла. Плантація закладена
2008 року (h – 7 м, d – 6 см).

Фото автора

ДУБ І ГРУША

Дуб грушу по-своєму «кохає» і зростати їй допомагає, щоб і собі надійно допомагати.

А як придивишся в осінню пору до вершини грушки, яка верхом кучерявиться, то аж дух перехоплює від такої краси. Листя – копійками, карбованими в лісовім монетнім дворі. Не мідні вони, а вишневі, тонкі, мов бляха. А вишнево-мідний колір такий виразний, що вишневішого вже й бути не може. І розгадка цього дива – Природа!

ДУБ І ГРУША

Кожна держава світу мовою сильна. А Патріарх природи – коренем. Йому природою наділено змішаний тип побудови кореневої системи з наявністю центрального (якоревого) кореня, що глибоко росте і численних бокових, які відходять від нього. Ось на цьому стояла і буде стояти його довговічність і міцність. Професор Г. Морозов у своїй класичній праці «Учение о лесе» наводив приклади глибини центрального кореня – 8–9 метрів. Цікаво, що у віці 10 років корінь дубків у 1,5 рази більше, за їхній наземний стовбурець. Глибоке залягання коренів дозволяє йому користуватися ґрунтовою вологою із глибинних шарів і тим самим забезпечувати посухостійкість дерева. Маючи таку кореневу систему, дуб добре росте і відроджується (за морозостійкості).

Дуб і в землі має собі спільників – це гриби, які удобрюють ґрунт, і по праву їх вважають годувальником дуба. Дуб краще росте, коли на коренях є мікоризи білого гриба, які своїм міцелем (гіфами), оплітаючи кінчики дрібненьких (часом мікроскопічних) корінців, всмоктують воду й розчинені в ній поживні речовини і постачають їх рослині. А щоб зрозуміліше було: в клітинках кореневих закінчень розвиваються нитковидні гіфи грибка, утворюючи таким чином мікоризу додаткового грибокореня. Часто про це молоді лісівники не знають і дуже дивуються, коли на нелісових землях висаджені дубки погано ростуть, а то й більша частина їх всихає. Для цього потрібно заряджати такі ділянки мікоризною землею з лісу, а також обробляти мікоризоутворюючими грибками саджанці і сіянці.

Досі не вивчене явище утворення на коренях дуба (особливо молодих дерев) гал кореневої горіхотворки. Утворення гал як на листях, так і на коренях дуба, має одне і те ж походження: укусом горіхотворки клітина розростається (розширюється) до неймовірних величин проти первинної клітини-наросту і стає житлом-будиночком для виведення потомства. Вчені й досі вва-

жають, що таке дійство відбувається при виділенні комахою невідомих речовин. Нам би знати склад цих речовин, то можна було б впроваджувати як стимулятор росту рослин, і хто знає, який урожай вони давали б після цього.

У повоєнні роки ми використовували листяні гали як чорнило. Про спосіб виготовлення його немає сенсу писати, це в теперішні часи нецікаво. Тільки скажу, що воно не вигорало на сонці і не змивалося водою.

Постає чимало питань, чому дубу віддається така привілея цією комахою. Це ж комаха! А людина горнеться до цього дерева теж віками і своє здоров'я завжди звіряє з його могутністю: «Здоровий, як дуб!». Чи не тому з найдревніших часів до нас дійшов знак дубового листка, вишитого на тканині. Це свого роду – оберег, бо дозволялось одягати такий одяг лише найстарішій жінці. Таку народну мудрість зберегли наші предки і передали нам, щоб ми пам'ятали: старі Патріархи природи добрі, як бабуні й дідуні. Вони турботливо і з любов'ю продовжують оберігати зелене царство.

І наостанок за кореневу систему скажу. Лісівники добре знають, яка вона у дерева, глянувши на крону: чим могутніша крона дерева, тим інтенсивніше розвинута в нього коренева система.

Чому така увага звернута на дубову кореневу систему? А тому, щоб упевнитися в її спроможності бути витривалою за будь-яких кліматичних умов і, найперше, до посухостійкості.

Так ось за цією ознакою груша і є його рідною сестрою: її корені також проникають у глибинні шари ґрунтів і мікроскопічно висмоктують вологу. Тому й до ґрунтів невибаглива. Росте як поодинокі, так і в другому ярусі дубово-широколистних порід. Тіньовитривала, має шкірясті, тверді, блискучі еластичні листки і переважно рівні стовбури. Краще росте в розріджених лісостанах, маючи розкидану крону, і краще плодоносить. За висотою росте на рівні дуба, але з часом втрачає темпи росту. Висота її сягає понад 20 м. До неї гарно прижилося порівнян-

ня: де не посадиш, там і вродить. Квітування – на світлині. При створенні сучасних лісонасаджень груша користується великою пошаною. Висаджується за схемою: 3 ряди дуба, 1 ряд груші, 3 ряди дуба, 1 ряд черешні. Груша і черешня у віці 60–70 років рубками вибираються як стиглі, а дуб надалі набирає метри кубічні запасу.

А плоди її – одна смакота. Хто тільки взимку не ласує грушечками: зайці, косулі, лосі, олені, дики і білки та й ті ж сойки дістають із-під снігу, лисиці деколи тамують голод – бо це ж дар Божий безкоштовний, і не потрібно ризикувати, шастаючи по курниках, щоб залишитися без хвоста, а то й без вуха від собак.

Та найбільше її плодами ласує людина. Плоди груші сушать, вимочують, готуючи з них квас, перемелюють на мучні вироби. А вариво: повидло, джеми, мармелади. Немає ароматніших соків, ніж з груші. Виготовляється із плодів оцет, спирт, горілка.

Плоди груші терпкі і кислуваті, але люди вивчили технологію їх приручення і осолоджування. Пробиував і я, прививаючи культурний сорт на подвої горобини. І дочекався плодів. Вони були гарні, великі, рожево-бокі, але ж терпкі (як у нас говорять: «Вкусиш – Москву

а) гілка з листям і квітами
б) квіточка в розрізі
с-д) плоди в поздовжньому
і поперековому розрізі

побачиш»). Так ось питання: чи терпкість перейшла від горобини, а чи природа згадала чиї ми діти?!

Матінку землю і Людину обійти у безпам'ятстві неможливо. В них від природи є віковична пам'ять і спостережливість. Можливо, люди й не заглиблюються у фізіологічні процеси дерева (в нашому випадку – груші), особливо у старшому віці (на схилі росту). Спостерігаються такі зміни: стара-стара груша ще росте уповільнено, верхівка і річні гілки вже пригасають, тільки з нових відростків рясно кипить молочне суцвіття.

Але, тим не менше, народна спостережлива мудрість при-співала:

– Ой у полі грушечка
Верхом кучерявиться.

та ще й з наголосом:

Гей-я-е-й – верхом кучерявиться...

Не кожна людина спостерігає за цим явищем, тим більше не в змозі його пояснити.

Груша-дерево подібне до бджоли, яка ще б не один раз облетіла екватор, але ж крилечка стерлися, а сил відродити їх немає. Тоді як груша на старості років знаходить фізіологічні сили замість старих зношених скелетних гілок відродити молоді, енергійні та плодоносні гілки на вершині дерева, де вони й кучерявляться рясністю.

Якщо в рослинному світі старі дерева ще боряться за життя, відроджуючи свої життєві функції, і доживають свого віку немічними, то в комах, особливо в бджолярській родині, «пенсіонерів» немає, а трутнів як продовжувачів їхнього роду-племени вони утримують тому, що вони потрібні. Потім з хати (вулика) виганяють і не впускають. Це можу підтвердити як людина, що займалася 17 років бджолярством.

Деревина груші щільна (вага одного куб. м в межах 900 кг), рожева або червоно-бурувата, добре поліруєть-

ся, мало тріскається при висушуванні і застосовується для створення токарних, столярних, музичних виробів, аж до... зброярських прикладів.

Саджанці груші в молодому віці часто пошкоджуються гризунами (як коренева система, так і надземні гілки і стовбурець). А вже вцілілі, тобто гарно розвинуті, вшановують на багато років. І головне: не через деревину (вона також має цінність), а через плоди-грушечки. Мені особливо запам'яталась животворна цінність грушечок-дичок (сушених плодів) в тому голодному 1947 році. В нашій сім'ї їх перемелювали на жорнах і круподерці. Випічка з грушевого борошна була дуже смачною.

У звичайні роки перемелене грушеве борошно додавали до пшеничного, житнього для приготування різної випічки: пирогів, пряників, а також вареників.

Думаю, що духмяність грушевого аромату в подальші часи буде консервуватися і послуговуватися за рецептами.

Як і горіх волоський, груша в окореному стані (в нижній частині стовбура) десятки років бореться за своє життя, приростає і плодоносить. Що видно з моїх світлин.

ДУБ І БУК

*«Дуб і бук за висотою
непоступливі, але бук ра-
но старіє...»*

ДУБ І БУК

А розпочнемо розповідь про діброву і рідну мову. Тільки збагачені рідною мовою, ми пізнаємо чудовий витвір природи – діброву.

Дивовижна й чудова українська наша мова, як пшеничні колоски, зібрані в сніпки і ув'язана дубовим (вічним і міцним) перевеслом.

Хто з нас не чув таких милих поетичних рядків поета Олександра Підсухи (1961 р.):

*Ой, яка чудова українська мова.
Де береться все це, звідкіля і як?
Є в ній ліс-лісок-лісочок, пуща, гай, діброва,
Бір, перелісок, чорноліс. Є іще байрак...*

Які ми тільки не вишукуємо добрі і лагідні слова, йдучи до діброви!

Діброво! Ми до тебе йдемо з ласкою, радістю, ніжністю й теплом. Зустрінь і нас своєю дивовижною теплотою і красою. Будь і до нас поблажливою, пошли нам удачі у всьому, здоров'я такого, як у дуба молодого, справжнього людського щастя на многая літа.

А ми тебе будемо вирощувати з любов'ю, бо так вирощені дерева дають на третину більше приросту, а задоволення – незрівнянно більше.

Ще дідуньо мене навчав: «Дитино, якщо будеш рубати дерево, попроси у нього вибачення, перед дійством перехрестись і подякуй йому за те, що воно тобі стало в пригоді». Тільки завдячуючи нашим пра-пра-прадідам, які обожнювали дуби, а діброви оберігали як святиню, й шумлять тепер ліси на благо нашої держави...

Так і хочеться закликати зберігати національні діброви.

Ага! Так, та не дуже! Часи такі, що нашу мову калинову застискають в кулак так, аж нічим крити.

Чимало лісостанів стиглих і перестиглих систематичними самовільними рубками, несвоєчасними і невиправдани-

ми вибірковими й санітарними рубками доведені до низькоповнотних лісів із залишком малотоварних дерев. У рубку підбирають переважно товарні лісосіки, а площі, які потребують першочергової рубки, не включаються і, таким чином, випадають із лісокультурного фонду. Тому що потрібно наробитися, щоб відновити повноцінні діброви. А так лісокультурні площі просять прощі! Та де там, такі «господарі» залишають після себе цілину і міліну – каліфи ж на час!

Ця пошесть у тисячі разів гірша льодолому 2000-го року, це чума ХХІ століття, коли в деяких господарствах злочинно-злодійським методом вибірковими рубками вибирають все, що має попит і підлягає крадіжці. А на суцільні рубки залишають непотріб з запасом 100–150 куб. м деревини на одному гектарі.

Як же не пригадати байки І.А. Крилова «Свинья под дубом вековым»:

*Свинья под дубом вековым
Наелась желудей досыта, до отвала;
Наевшись, выпалась под ним;
Потом, глаза продравши, встала
И рылом подрывать у Дуба корни стала.
«Ведь это дереву вредит, –
Ей с Дуба ворон говорит: –
Коль корни обнажишь, оно засохнуть может».
«Пусть сохнет, – говорит Свинья. –
Ничуть меня то не тревожит.
В нем проку мало вижу я;
Хоть век его не будь, ничуть не пожалею,
Лишь были б желуди: ведь я от них жирею».
«Неблагодарная! – промолвил Дуб ей тут. –
Когда бы вверх могла поднять ты рыло,
Тебе бы видно было,
Что эти желуди на мне растут».*

На сучасний лад:

*Так і сучасна гадь
Не знає, звідкіль ті жолуді ростуть,
Поганить всі народні потуги й труди,
Не відає, що пожинає їх плоди.*

В минулі часи вся Європа (більше західна) була вкрита суцільними лісами з дуба і бука. В Карпатському регіоні ліси з дуба, бука, граба, ялиці, ялини, клена, модрини, липи, дугласії утворюють діброви-бучини.

Якщо у весняно-літній період діброви в певній мірі світлі, сухі та сонячні, то бучинам властиві сутінки, вологість та похмурість. А все через те, що крізь величезні і надзвичайно густі крони буків майже не проникають сонячні промені. Така природа цієї породи. Тому бук є тіньовитривалим видом і за цією ознакою займає чи не одне з перших місць серед усіх деревних порід. А ще, щоб звернути увагу на його унікальність, це дерево – своєрідний біологічний постійно діючий фільтр. Доросле дерево за годину споживає більше 2 кг вуглекислого газу, також сірку, свинець, токсичні і важкі метали. І виділяє майже 1,7 кг кисню. Таке ж доросле дерево за літній день випаровує понад 400 літрів води. А ще – це дерево-гігант, висотою понад 50 м і в діаметрі 2 м утворює деревостани з запасом деревини понад 1000 куб. м на одному гектарі. Найбільше таких насаджень було в Чернівецькій області. Через це і названа Буковиною. Як уже згадувалося, за тіньовитривалістю букові немає рівних, і таке явище мені довелося спостерігати в насадженні 30-х років минулого століття у створених культурах бука відомим лісничим Стрижавського лісництва С.Ф. Складенком.

Ряди бука, які несвоєчасно освітлювалися і затінялися березою і осикою, були карликами проти доглянутих своєчасними рубками догляду і в 60-х роках мали надзвичайну висоту, вони сягали до 18 м. А притінені доростали лише до 2-х метрів висоти.

Часто форму насінини бука (трихгранна) порівнюють з насінням гречки. Їх поєднує не тільки ця ознака, але й дозрівання насіння. За несприятливих кліматичних умов букові горішки пусті, таке явище називається партеноскопією (утворення насіння без зародка), а гречка, відквітовуючи без запилення, не дає врожай. Гречка має 52% жирів, тоді, як горішки бука – 62% вуглеводів. Деревина бука ціниться з давніх-давен через свою твердість: білуватого кольору з найкрасивішою текстурою. І чого лише з неї не виробляють: фанеру, паркет, меблі, токарні вироби, музичні інструменти. Але найкращою текстурою деревини бука ставала після фарбування в бажаний колір. В 50-х роках минулого століття в Мукачевському лісгоспі (Чинадієвському лісництві) проводились експериментальні досліді по фарбуванню деревини в ростучому стані. Досліді були багатообіцяючими, але за трудоемкості і дороговизни не були впроваджені у виробництво.

Про незабутню зачарованість краю бучин у своїх поетичних рядках я писав:

*А на спомин собі із Карпат
Я привозив переграй осінніх кольорів,
Щоб серцем линути... вічно
До кінця своїх днів.*

На сьогодні в Закарпатській краї (місто Мукачеве) працюють дві меблеві фабрики.

Фірма «ЕНО» експортує букові меблі більш як у 20 країн світу (і в Австралію також). Загальний обсяг експорту продукції сягає понад 13 млн євро на рік.

Успішно працює і австрійська фірма «Фішер» з більшим об'ємом продукції, ніж у самій Австрії. З деревини бука виготовляють лижі гірські, для стрибків з трампліна, хокейні клюшки. Для окремих виробів використовується до 40 компонентів.

У карпатських бучинах бук плодоносить в ранньому віці. А чи ж не феноменом є плодоношення дуба у 18 років? Ось погляньте на його рясність: жолудів насяно, мов маку!

В цьому році в дібровах жолудів на кожному кроці, зародили вповні. Але не поспішайте коцюбою гребти. Рання весна і сухе літо посприяли завчасному дозріванню жолудів і відмінили пору перших приморозків (жолуді в природі осипаються після перших заморозків).

А тому не кожна зозуля кує. Чимало жолудів при таких умовах низької якості. Тому для подальшого висіву або схову потрібно відібрати жолуді здорові й неушкоджені. Для цього проводиться флотація: здорові плоди у воді тонуть, а погані спливають. Великі партії жолудів зберігаються у бетонних сховищах або у звичайних ямах в землі. Якщо жолудів небагато, то їх можна зберігати і просто під листям, попередньо виклавши отрутохімікати проти гризунів і диків.

Празькі дуби (літо 2012 р.) вражають своєю красою задбаності та гарної грації росту, жодної гілочки сухої, жодного листочка сухенького. А гілля розчесане, як дівоча коса.

Хочеться милуватися незрівнянним природним творінням, адже це дійство відбувається протягом понад 400 років.

І вони горнутья до наших Карпатських 1200-річних велетнів, як славні «підлітки» в ієрархії Патріаршої родини.

Деревина бука надзвичайно цінна через свої властивості: взимку – тепла, а влітку – прохолодна, через те і має такий шалений попит.

Закарпаття багате не тільки величезними запасами бучин, але, як недавно досліджено і винайдено, й найстарішими Велетами Патріархами в Україні (та й не тільки) віком понад 1200 років.

ДУБ І МОДРИНА

*«Від дуба й модрини
ціннішої немає дереви-
ни, на ній Венеція три-
мається...»*

ДУБ І МОДРИНА

Мені доводилося створювати дубово-модринові насадження (за схемою ДДДДМд 10 пос. місце в ряду, або чистим 8-рядом з розміщенням 6–8 × 0,7). Дуб посівом або посадкою, модрина – посадкою.

Пізніше звернули увагу: в пониженнях (в низовинах) такі насадження у віці 50 років давали запас понад 200 куб. м на 1 гектар. Чималу роль у добротному рості таких насаджень відіграє «затишок», тобто взимку не гуляють холодні пронизливі вітри, що призводить до підмерзання бруньок та тріщин (морозоутворень). А влітку в таких умовах утворюється сприятливий мікроклімат для збереження вологи, що сприяє більшому приросту дерев. І чи не найголовніше – в таких насадженнях не спостерігалось розмноження шкідників, внаслідок чого вони стають біологічно стійкими і продуктивнішими. І ще, найголовніше, – збережено відповідність деревних порід типу лісорослинних умов.

Шановний читачу, зверни, будь ласка, увагу: і в позаминулому (про що написано в статті «Весна іде...»), і в минулому століттях, і вже в цьому тисячолітті створювалися і створюються змішані лісонасадження. Бо виплекані 4-ярусні насадження – це природна їхня фортеця.

Весна іде – красу несе

Певно, весну цього року з нетерпінням очікують усі. Навіть й ті, які до нестями люблять зиму. Бо надто вже довгими, холодними, багатосніжними й «виборчими» виявилися три минулі місяці. Але ж березень: хочеться бодай на часинку забути про всі ці неподобства й просто призупинитися, глянути на блакить неба над собою, на повні груди вдихнути і вигукнути: «Весна!».

У повітрі відчуються перші її подихи. Для людини, яка обожнює природу, розпочинається чудова, найкраща пора ро-

ку. Так і хочеться, щоб любов'ю засвітилися ранішні світанки, тепло очей і смуток душі перелилися в чарівну красу долин, лугів і лісів. Вітерець легенько торкає гілки, проганяє зимову дрімоту і, погойдуючи їх, вітає з початком красивого і неповторного народження весни!

Лісівники до цієї пори завчасно підготувалися. Весна для лісівників – це особлива пора. Пора творіння! Для продовження віковичної краси створюються нові лісостани – рукотворне неповторне щорічне диво природи. Проекти лісових культур мають найвищий рівень творчої перевірки в обласному управлінні лісового та мисливського господарства і особисто начальника управління А.О. Бондаря.

В деякій мірі так було і сто років тому. Лісівники тієї пори не тільки в мріях, але й у практичній діяльності створювали високопродуктивні дубові насадження, які ще й сьогодні радують нас і будуть збагачувати наступні покоління.

А як же створювались лісонасадження в ту далеку пору? Способи і техніка садіння була однакова чи то в казенних, чи приватних лісах. У приватних лісах пана Грохольського, за спогадами штатних працівників Вінницького лісництва 40–50 років минулого століття Баранюка Каленя Микитовича (1887 р. н.), Вансович Олени Михайлівни (1886 р. н.), уродженців села П'ятничани Салія Власа Трифоновича (1880 р. н.) і Слободянюка Максима Григоровича (1881 р. н.), які проживали в с. Стрижавка, це дійство відбувалося так.

На звільнених ділянках лісу після суцільної рубки, а також і на не зайнятих раніше лісом проводилося маркування (візування) рядів під шнур. Тож сіянці висаджувалися рівними рядами. Лісничий Гжецький вказував, на якій відстані повинні бути ряди (2, 4, 6 м) і густоту посадки в рядах, змішування порід дерев.

Завчасно заготовлялися кілки з ліщини: неокоровані, окоровані, перев'язані білими та червоними матерчатими смужками. Візували й садили старші робітники, а от колики залюбки забивали хлопчики (кожен мав свої колики).

Посадивши 3-4 ряди, переходили до наступних. Все робилося за вказівкою лісничого, згідно з міченими коликami садилися породи дерев.

Посадка проводилася під лопату і саджальні кілки різних типів (звичайні і наковані металом). Про винахід О.А. Колесова – меч – на ту пору на Поділлі було невідомо. У викопані ямки опускався сіянець з оголеною кореневою системою і під час засипання землею розправлялось коріння з підтягуванням сіянця. Перевірка добротності посадки проводилася таким же методом, як і сьогодні, – незначним підтягуванням сіянця догори.

В залежності від категорії земель і наявності підросту супутніх порід висівався жолудь і насіння ясена, садились сіянці липи, клена, модрини європейської (2-річка), польської, сибірської. Головними породами і на той час були дуб та модрина. Надзвичайно важливими, просто святими, були дві заповіді: рання пора посадки при сході снігу, коли земля ще вщерть наповнена вологою, і неквапне (повільно-рівномірне) утоптування землі навколо висадженого сіянця.

За спогадами тодішніх підлітків: вже зі сходом сонця поспішали до лісництва. Як горбчики, всідалися на горбочку і, як до сонця повертаються соняшники, так і їхні голівки поверталися й слідували за лісничим: а чи ж візьмуть до роботи? І от коли їм подавався знак «Запрошую», ой і старалися ж тоді! Між ними йшло справжнє змагання. Ніхто не скаржився на втому. Сьогодні важко збагнути, яке в ті часи було свято, коли в кінці робочого дня їм за роботу давали копійки. То була розкіш!

Їхніми стараннями і зусиллями всієї плеяди лісівничого корпусу тих часів і створювались добротні лісонасадження, які не поступалися перед такими ж лісостанами Західної Європи, а сьогодні мають навіть кращі показники.

Станіслав ЗМЕРЗЛИЙ,
ветеран лісового господарства
«Лісове господарство Вінниччини», 18 березня 2010 року

Зустріч через 50 років. Фото автора

Головними породами як в дореволюційні часи, так і в лісівників 50-х і наступних років нашого часу в приватних і казенних лісах були дуб і модрина.

На світлині автора 2011 року (вгорі) дубово-модринове насадження, закладене ним у 1960 році.

Модринові дерева (європейська, сибірська та ін.) прибилися до нас з інших країв, прижилися, вжилися в когорту інших порід, вплелися в канву рослинного світу України і є претендентами на проживання на довгі часи в нашій країні.

Модрина – дерево світлолюбиве, одне з найшвидкоросліших хвойних порід, сягає висоти до 35–40 м.

Деревина стійка до гниття, про що свідчать будівлі (амфітеатри) у Венеції на модринових палях.

Щорічне скидання хвої в зимовий період має свої підводні рифи, бо часто необізнані люди приймають її за всихання дерева.

В 60-х роках минулого століття модно було створювати модринові плантації методом прищеплень.

Довелося і мені брати участь у цьому дійстві. В ялино-модринових і дубово-модринових посадках вони губилися, а частими змінами лісничих ці плантації запуска-

лися і належно не сформовувалися.

Цікаво, що вдавалися прищепи модрини і на деревах псевдотсуги каліфорнійської.

І на Марсі будуть яблуні цвісти

Заключне слово автора

І на Марсі будуть яблуні цвісти

Готуючи продовження своєї книги «Патріарх природи» (виданої у 2008 і 2010 роках), мені довелося прискіпливо «походити» по життєвій ниві довголітньої праці (за трудовою книжкою 55 років). У цих «походах» на тернистих доріжках промайнули світлі надії і радощі пізнання світу і не використані можливості заявити про своє особисте.

Радий, що не зрадив заповіту свого найпершого вчителя – дідуня Івана Йосиповича. Він у своєму житті дотримувався принципів людяності й доброзичливості, не мирився з нехлюйством і паразитами. На жаль, не мав часу взятися за перо. Часи були не ті. Гаряча любов до життя в нього палала пекучою ненавистю до несправедливості.

З висоти своїх життєвих літ видно чимало помилок і ненадійне охоплення відлуння пори, а тому й не зібрані розгублені колосочки і не ув'язані в життєві сніпки. Певно, потрібно було б зважити і на заспіви окремих проміжків цього життя, в яких не я замовляв музику. А через її розлад скільки ж допускалося помилок і каліцтва. Та все ж мої розповіді про посестер і братів Патріарха знайдуть певне захоплення і пізнання природи, чим я буду безмежно радий. Зберігатиметься віковичне: для людини край батьків є тим, що корінь для дубів.

Ліси, як зорі, мають один вимір – простори. Тож щоб ці простори примножувалися і щастя листям дубовим з вітром у далечинь не покотилося, потрібно шанувати надбане замолоду. Подібно квітці, яка повільно накопичує життєві соки і отримує людську радість. А заразом висловити побажання: не бути схожими на осицю, тополю й вербу, а мати колір і питому вагу дубову.

Моя віра непохитна у прийдешні можливості людини:
дерева ростимуть на камені;
квітковий рай стане співочим полем;
люди спатимуть на подушках із тополиного пуху,
і для них не тільки у снах, а й наяву цвістимуть
яблуні на Марсі...

Наші предки вважали, що у всіх дерев є душа і що кожне дерево на землі оберігає від зла, поганих сил. Цей поклик передався й мені через багато століть. Тому я пишу про по-сестер і братів з такою любов'ю до них як про розумних живих істот.

Що й стверджує Леся Українка у своїй безсмертній «Лісовій пісні»:

Мавка

*Он, бачиш, там питає дика рожа:
«Чи я хороша?»
А ясень їй киває в верховітті:
«Найкраща в світі!»*

Лукаш

*А я й не знав, що в них така розмова.
Я думав – дерево німе, та й годі.*

Мавка

Німого в лісі в нас нема нічого.

Леся Українка,
«Лісова пісня», 1911 р.

А ще, усвідомлюючи життя наяву, я своєю спостережливістю долучався до причин пізнання взаємовідносин людини з «ріднею», до себе наближеною.

Тому й відчував магічні притягувальні сили людини до лісу на відміну бурхливий щоденній метушні. І не для того, щоб вгамувати свою самотність, а відчуті щось піднесене до небесних висот, перелив багатоголосого відлуння, музичні мелодії, виграні на струнах з шовковини, і наповнити серце та

душу незбагненним. Бо інакше забуття неминуче, а те, що пізналось або здобулось зорovo чи уявою, – твоє навіки. На світі ніщо не зникає, все земне і суще постає з праху...

Шановний читачу! В розповідях про супутників «Патріарха природи» чимало знайдеш відповідей на окремі питання, але не менше їх залишиться без відповіді. Я намагався бути правдивим і відкритим перед тобою, мій дорогий читачу, а ще більше перед тими, хто про них читатиме в майбутньому.

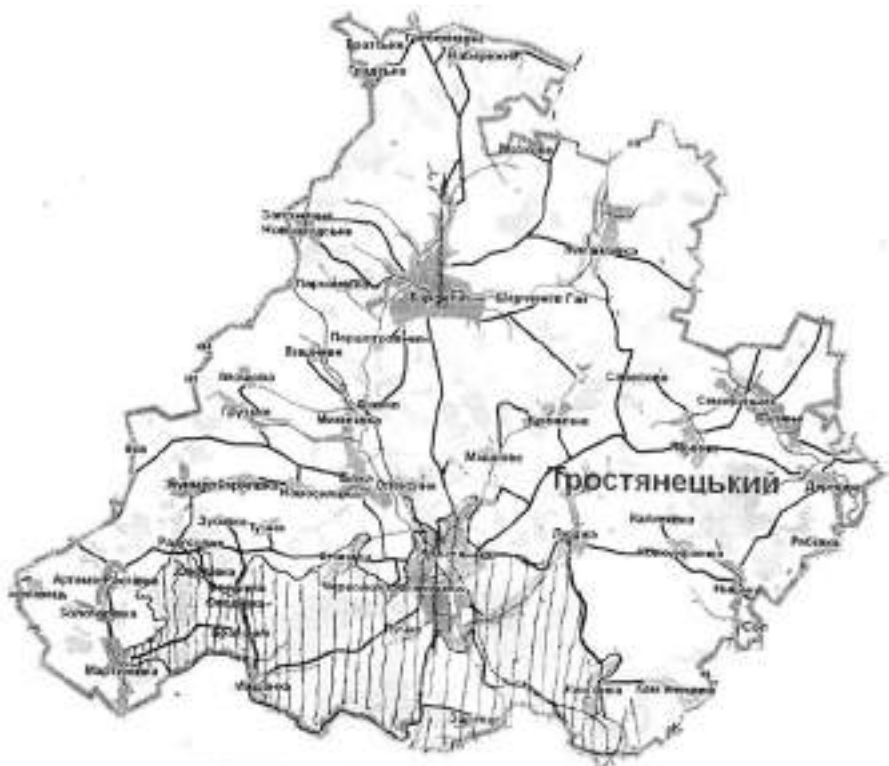
м. Вінниця і урочище «Кругляк».

Побужжя.

2008–2012 роки

Документальні матеріали,
які відтворюють створення
високопродуктивних
лісонасаджень

Зона створення еталонних насаджень

Шановний і дорогий читачу!

Уважно придивися до творіння рук і серця наших прапра-прадісівників, які в далекі часи в різних типах лісу вирощували еталонні лісонасадження. А який розмаїтості і помислів в дійстві – садити головні породи як рядовим, так і кулісним, і шаховим методами. Все було спрямовано на вирощування високопродуктивних лісо-станів. На жаль, тривалий час цей надзвичайно цінний досвід не враховувався. Тож і так бувало: «пустиня» сві-жу кров попивала та ще й жирувала.

Лісонасадження стали еталонними, завдячуючи не лише турботі землевласника цукрового золотопромисловця Л.Й. Кеніга, але й цілій плеяді навчених лісівників Харківської губернії та найвідоміших вчених Московії: Т.Ф. Морозова (1867–1920), М.М. Орлова (1867–1932); України – Г.Н. Висоцького (1865–1940), О.І. Колеснікова (1888–1972), які опікували й плекали тростянецькі гаї та діброви.

Ліс садився головою й серцем

Науковий облік і вчення про ліси в Україні розпочато в 50-х роках XIX ст. І особливо широкого розвитку набуло в зв'язку зі створенням еталонних лісонасаджень в 1870–1900-х роках у Харківській губернії.

Відомий цукрозаводчик з десятки найбагатших підприємців тодішньої Росії Леопольд Йоганович Кеніг (1921–1903) в 1870 р. придбав понад 40 тис. десятин земель в Охтирському та Лебединському повітах Харківської губернії. Він не був фаховим спеціалістом у лісовому господарстві, тому залучав висококласних працівників і науковців цієї галузі (гарно оплачував їхню працю) для створення високобонітетних і високопродуктивних лісонасаджень для свого господарства.

Структуру управління лісами він залишив майже без змін:

- Тростянецьке надлісництво з підпорядкованими йому дільничними лісництвами-дачами: Тростянецьким, Краснянським і Маковським;
- Путянським надлісництвом з підпорядкованими дільничними лісництвами-дачами: Гутянською і Шаровською.

Відомий вчений у галузі таксації, лісовлаштування, економіки та організації лісового господарства М.М. Орлов (1867–1932) після закордонного навчання в 90-х роках після призначення його начальником лісовлаштувальної партії в системі лісового департаменту Міністерства державних маєтнос-

тей вживав координуючі дії з влаштування Тростянецьких лісів власника Л. Кеніга. А в 1910 році вже під його керівництвом проводилося чергове лісовлаштування, яке і підтвердило незмінність структури управління Тростянецьких лісів. В подальшому про високу цінність еталонних лісонасаджень Тростянеччини він напише велику працю «Лесное хозяйство в Харьковских имениях» Л. Е. Кениг – Наследники (1913). Ця праця є підсумком його діяльності як консультанта з ведення лісового господарства у володіннях цукрозаводчика, а також принесе йому славнозвісність у зародженні вчення лісокультурної справи в Росії. В пізніший час (1926) М.М. Орлов стане основоположником лісовлаштування, розробивши першу лісовлаштувальну інструкцію.

Мільйонєр Леопольд Кеніг (на той час він мав щорічний прибуток 21 мільйон рублів) любив ліс і не шкодував коштів для наукового ведення лісового господарства. Через те в його лісах господарство велося на найвищому рівні і в ті роки вважалося зразковим для казенних лісництв.

Ведення лісового господарства у Тростянецьких лісах консультували не лише професор М.М. Орлов, але й професори Г.Ф. Морозов (1867–1920) і Г.Н. Висоцький (1865–1940). А в пізніші часи і такими вченими, як П.С. Погребняк, А.Б. Жуков, П.К. Фальківський, І.М. Патлай, В.В. Гурський. Чималий внесок відомого українського лісівника, дендролога, професора, доктора сільськогосподарських наук О.І. Колеснікова (1888–1972).

За таких обставин у Тростянецьких лісах склалися широкі відомі лісокультурні традиції. В 1884 р. соснові посадки були визнані зразковими і відзначені великою грошовою премією та золотою медаллю. В 1886 р. ці культури отримали високу оцінку від учасників VI Всеросійського лісового з'їзду й були описані в «Лесном журнале» (1887). У 1887 році на Всесоюзній сільськогосподарській виставці (в Харкові) Тростянецьке лісництво вдруге було нагороджене зо-

лотою медаллю «За успішне розведення лісових порід у великих розмірах».

У той час було створено значну кількість лісових культур різного породного складу, схем змішування та розміщування. Лісові культури з головною породою дубом створювалися посівом і посадкою з домішком інших порід:

- посів дуба з домішком липи та сосни;
- посів дуба з домішком ясена, клена, береста, липи;
- посадки дуба з домішком ясена і ялини;
- посів дуба з домішком модрини і ялини;
- посів дуба 6 рядів і посадкою 6 рядів ясена.

З головною породою сосна звичайна створювалися посадки в більшості чистими культурами з незначним домішком шелюги, ялини, а то й дуба клітинами по 6 аршинів. Окремі соснові посадки мали іменні назви: Федоровська, Мирнянська...

Найкраще досліджено досвід і вирощування сосни в Тростянецьких лісах Ф. К. Арнольдом, що яскраво описано у II томі монографії «Русский лес», а дуба черешкового – О. І. Колесніковим у праці «Про раси дуба звичайного та їх селекцію» (1928).

І.І. Раковський

Після отримання звання навченого лісівника мій дідусь І.І. Раковський (1870 р.н.) в кінці 90-х років XIX ст., працюючи помічником лісничого в Гутянському дільничному лісництві-дачі, за трирічний період роботи також долучився до створення лісових культур на Тростянецьчині.

Вивчаючи досвід створення високоцінних і продуктивних лісових культур на Харківщині й на Тульщині, в Тульських засіках на більшій площі (70 тис. га), майже в однакових лісорослинних

умовах (пограниччя лісостепу і степу), керуючись матеріалами Всеросійських з'їздів лісничих (1886 і 1898 років), були ухвалені рішення про створення еталонних лісонасаджень. Були розроблені рекомендації щодо бажаного розміщення повільноростучих головних порід чистими рядами або ланками, чергуючи рядами супутніх порід з чагарниками, а також створення лісових культур з головною породою дубом черешковим у типах Д2Д3 з наявністю чималої кількості самосіву й паросткового поновлення супутніх і кущових порід з розміщенням міжрядь шириною 6–8 м.

У таких умовах (Д2Д3) у тридцятирічному віці головної породи діаметр її крони при повноті не менше 0,8 м сягатиме 6 метрів, а супутні породи якраз і будуть тією «шубою» для дуба.

На жаль, лісівники в подальшому та в наш час цей колосальний досвід інколи ігнорують і не враховують.

Про славні часи наших пра-пра-пралісівників, які залишили нам у спадок безмежний політ своєї майстерності, що так яскраво виразилося в технічних прийомах створення лісокультурного надбання, раціональних заходів догляду за ними, в закарбуванні характеристик їхнього стану та ходу росту – все це ілюстровано фотографіями тих часів, які, славний сучаснику, перед тобою.

Квітування Патріарших посестер і побратимів

ДУБ

ЛІЩИНА

ОСИКА

ЛИПА

БЕРЕЗА

КЛЕН

ЯСЕН

ВЕРБА

КАЛИНА

ГРАБ

ЯЛИНА

ВІЛЬХА

СОСНА

ГОРІХ

ЧЕРЕШНЯ

АКАЦІЯ

ГРУША

БУК

МОДРИНА

Шахові культури (1962 р.)

Посадка ялини під пологом лісу (1962 р.)

Квітування вільхи у березні

Грибково-вірусна хвороба плодових

Обрізання крони горіха на висоті 6 метрів

Приріст ділової частини стовбура від обрізання не втрачається

Груша десяток років боролася за своє життя...

Створення
лісонасаджень
з головною породою
дуб черешковий

Світлини розміщені
за віком створення насаджень

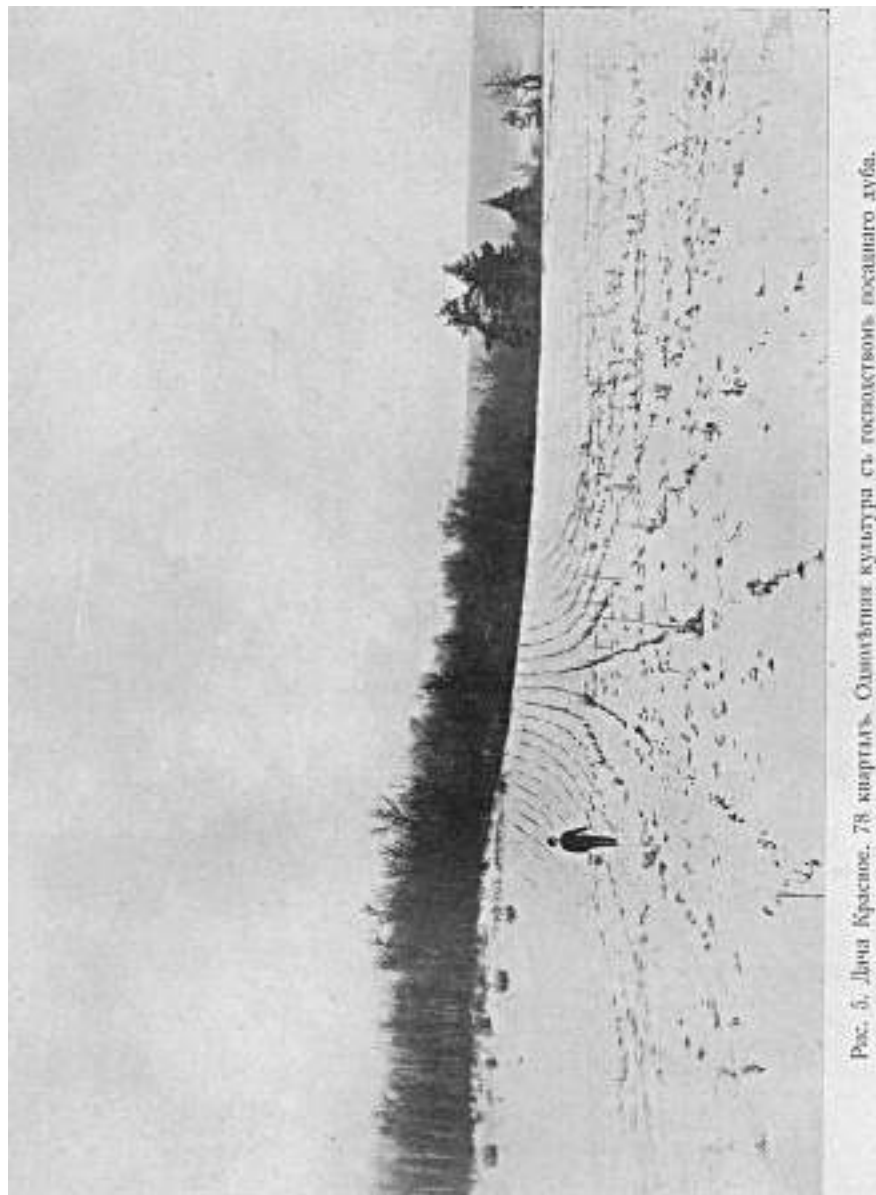

Рис. 5. Дача Красное. 78 квартал. Однолітня культура ст. господарством посадженого дуба.

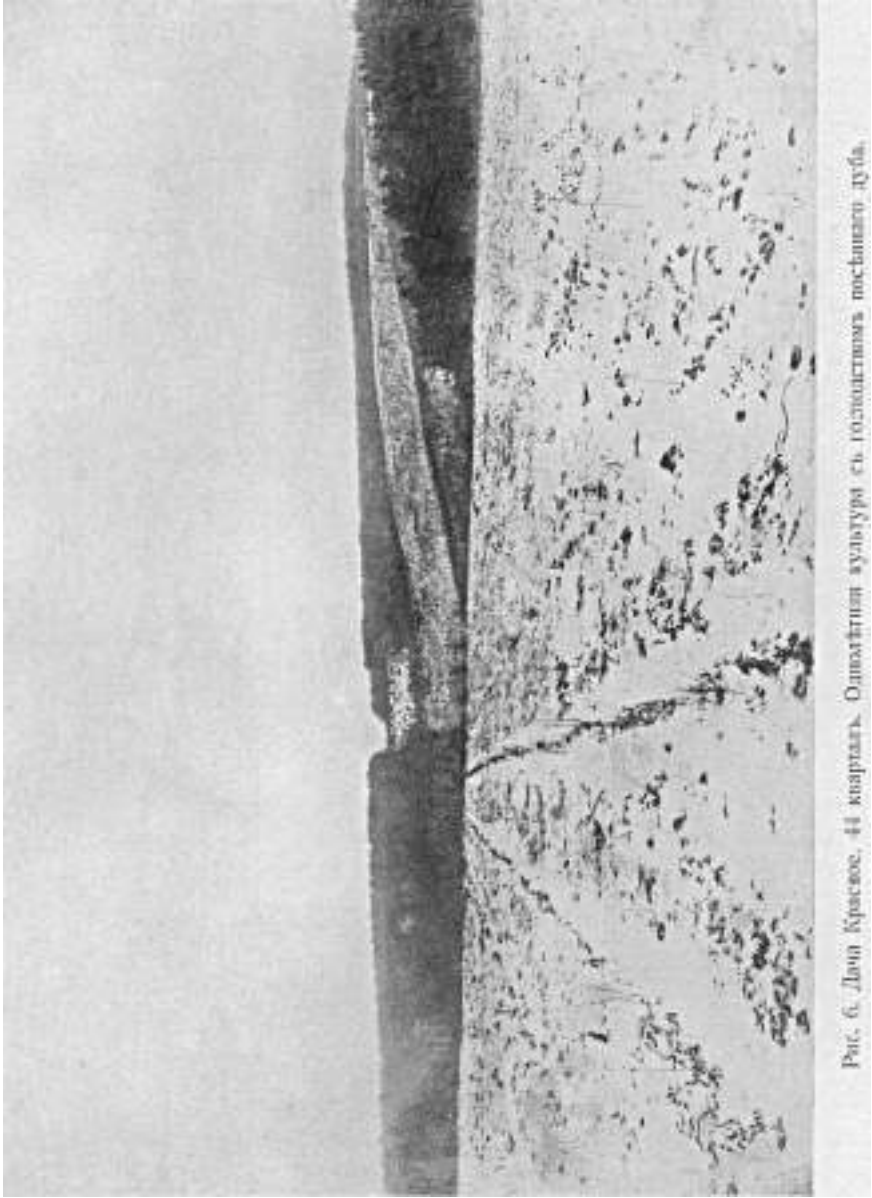

Рис. 6. Дичь Красное, 44 квартал. Опилившая культура съ голландскими постынами дуба.

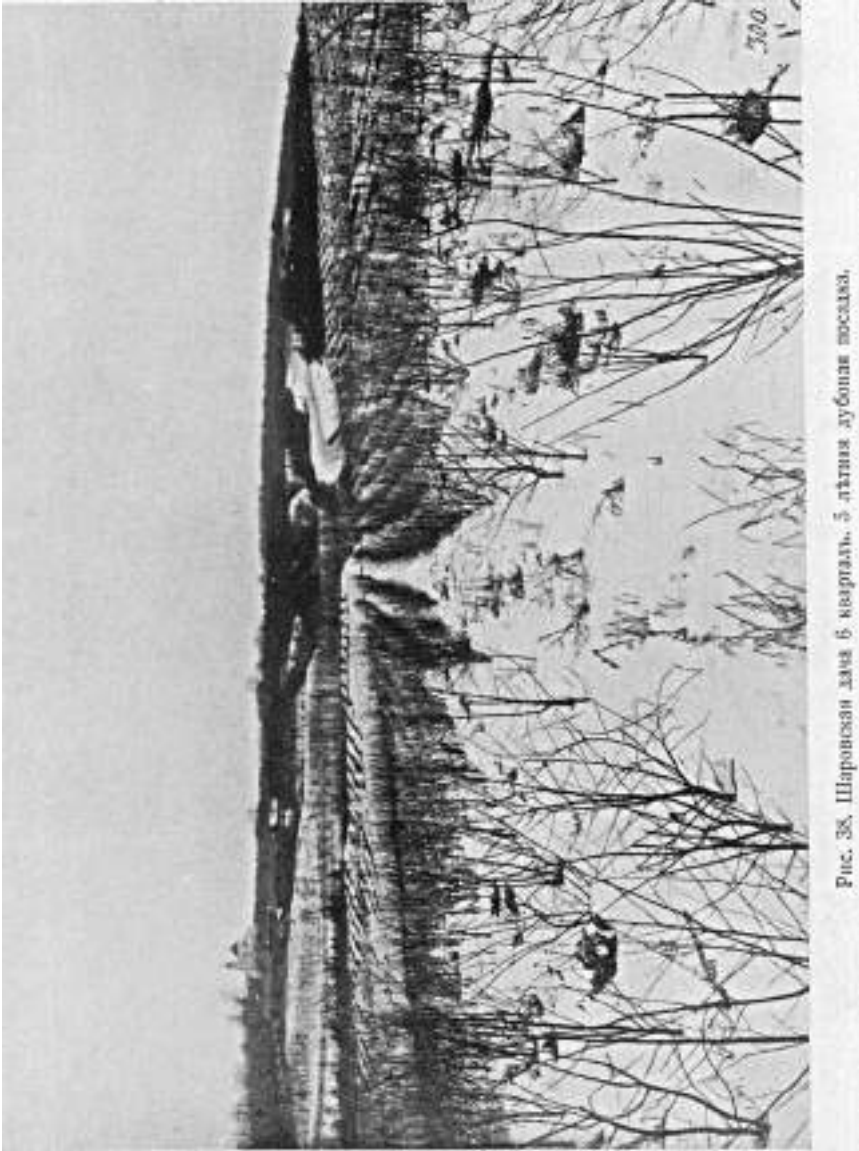

Рис. 38. Шаровскан дача 6 кварталъ. 5-лѣтня дубовая посадка.

Рис. 39. Шаровський дача. 19 квітня. 10-літня посадка дуба.

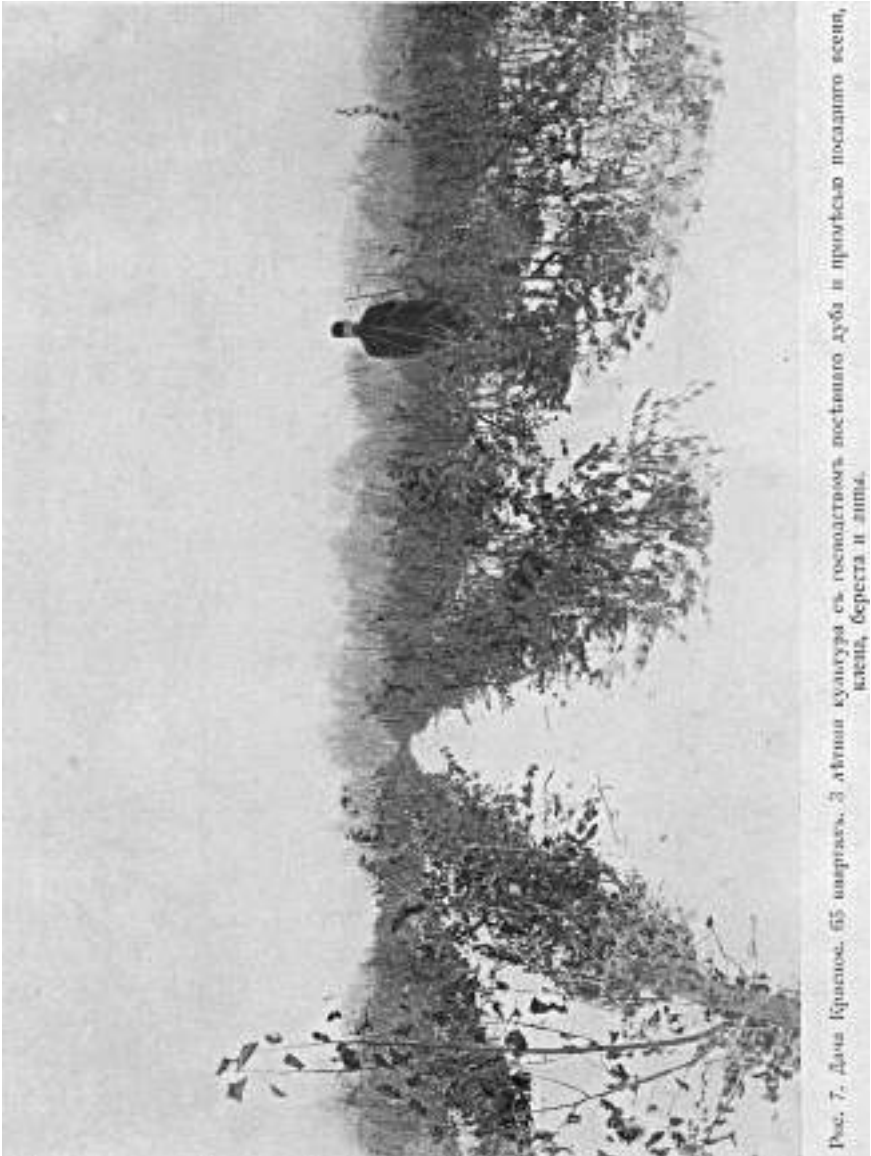

Рис. 7. Дача Кривошеї. 55 шматків. З ліній культури є: господарство постійного дуба і притиску посадного ясеня, клена, береста і липи.

Рис. 8. Дача Красное. 33 кварталъ. Десятилітняя культура дуба посѣвомъ.

Рис. 9. Дітя Кривоно: 15 кварталів, 15-літня культура дуба посівають, сь приймать весня в ели.

Рис. 10. Діля Красної. 30 кварталъ. 20 літня культура дуба и осени.
(6 рядовъ дуба посѣянаго и 6 рядовъ осени).

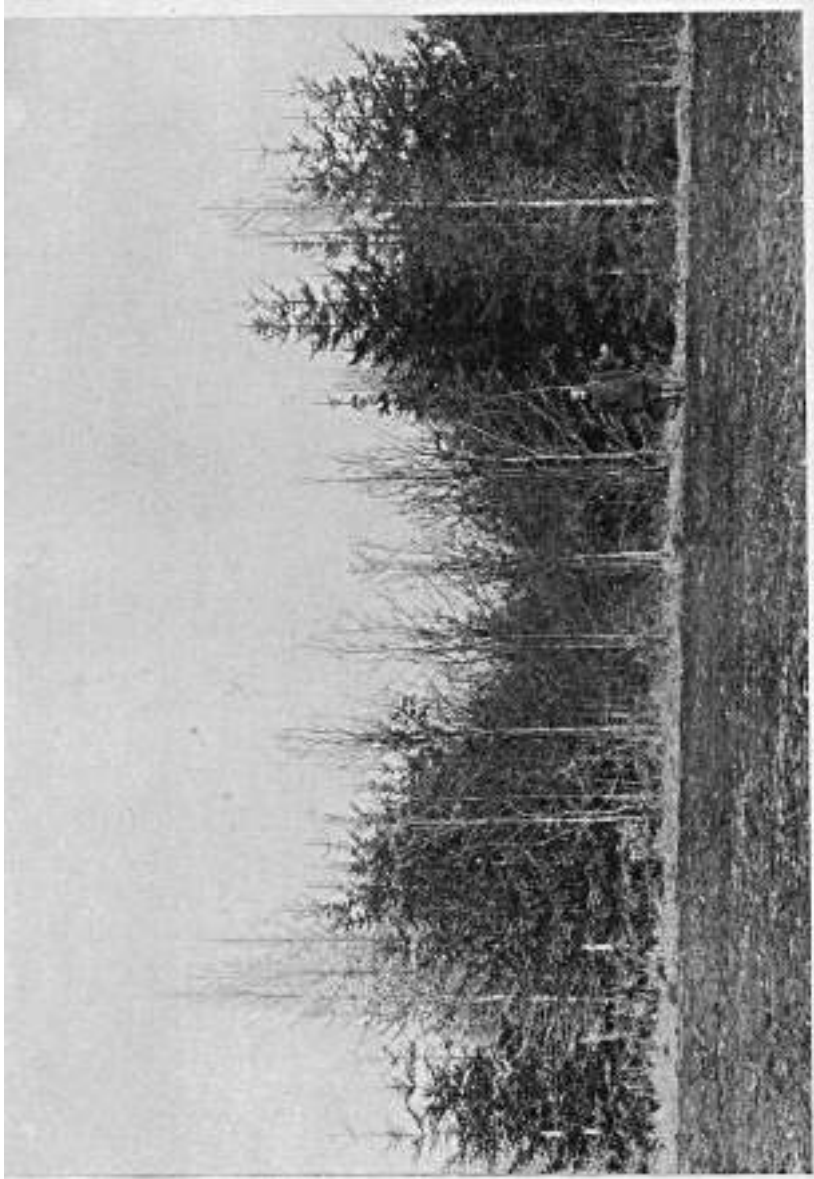

Рис. 18. Діля Микола. 19 квартал. 18 абшии культури сь господарством поскыного дуба и прамысьмо експлуатация и слд.

Рис. 19. Діти Микозь, 13 квартал, 20 літня культура дуба післявоєн.

Рис. 15. Дача Тростянечка, 7 квартал, Урочище Залугове. 33-літній насаджений дубовий ліс.

Рис. 35. Шаронська дача, 19 квартал. Урочище Северинове, 68-літнє насадження
с. господствий дуб.

Рис. 23. Гутинська дача. 21 квартал. 80-літнє дубове насадження з примісью сосни.

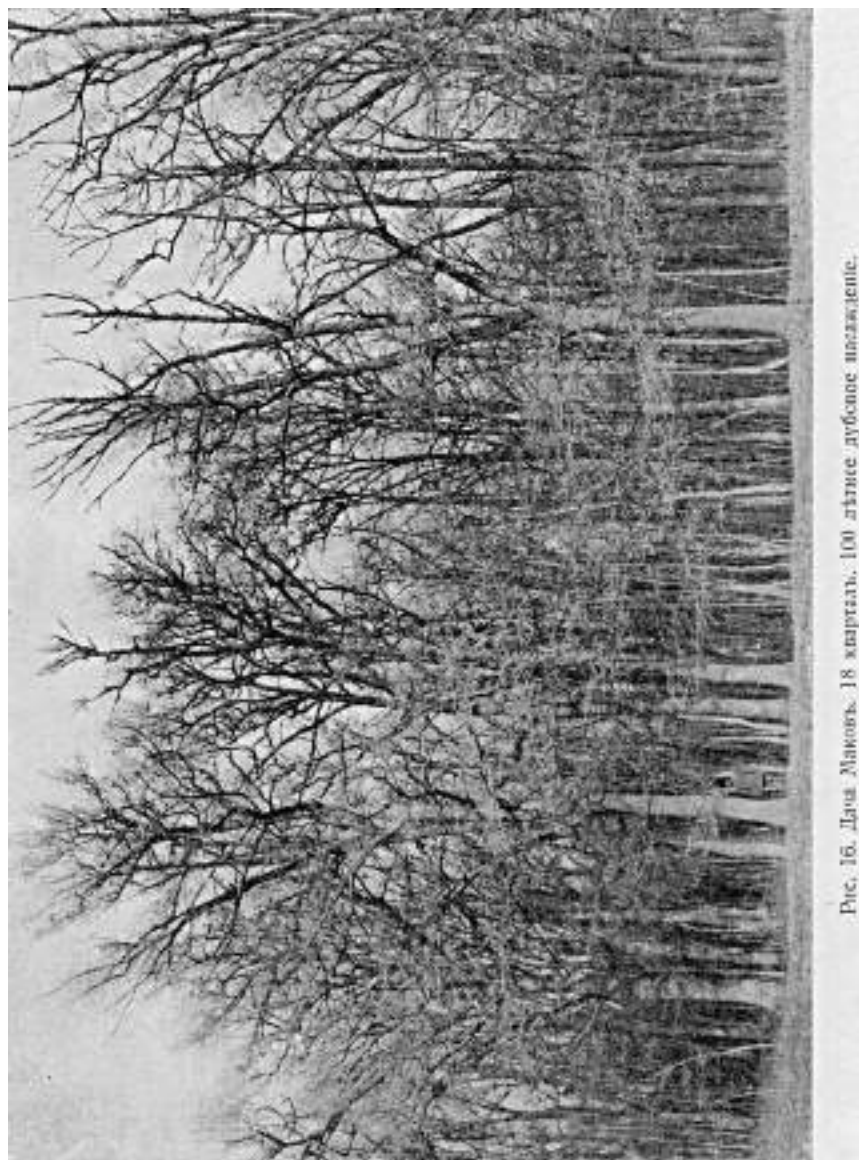

Рис. 16. Діччя Маковь. 18 кшггаль. 100 літнє дубовє насаждєніє.

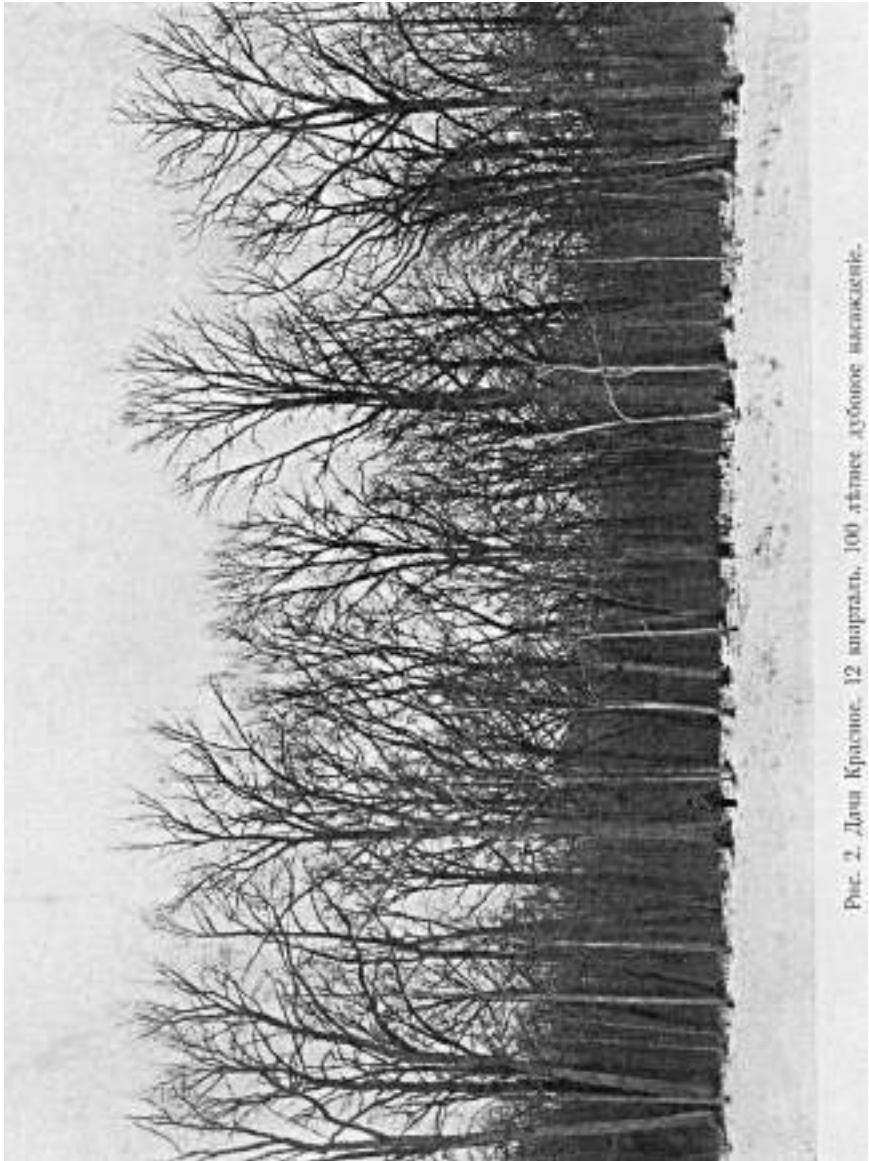

Рис. 2. Дачи Красное. 12 квартал, 100 летнее дубовое насаждение.

Рис. 1. Дача Красное, 17 квартал. Дубъ высотой 47 арш., диаметр, на выс. гр. 32 вершка.

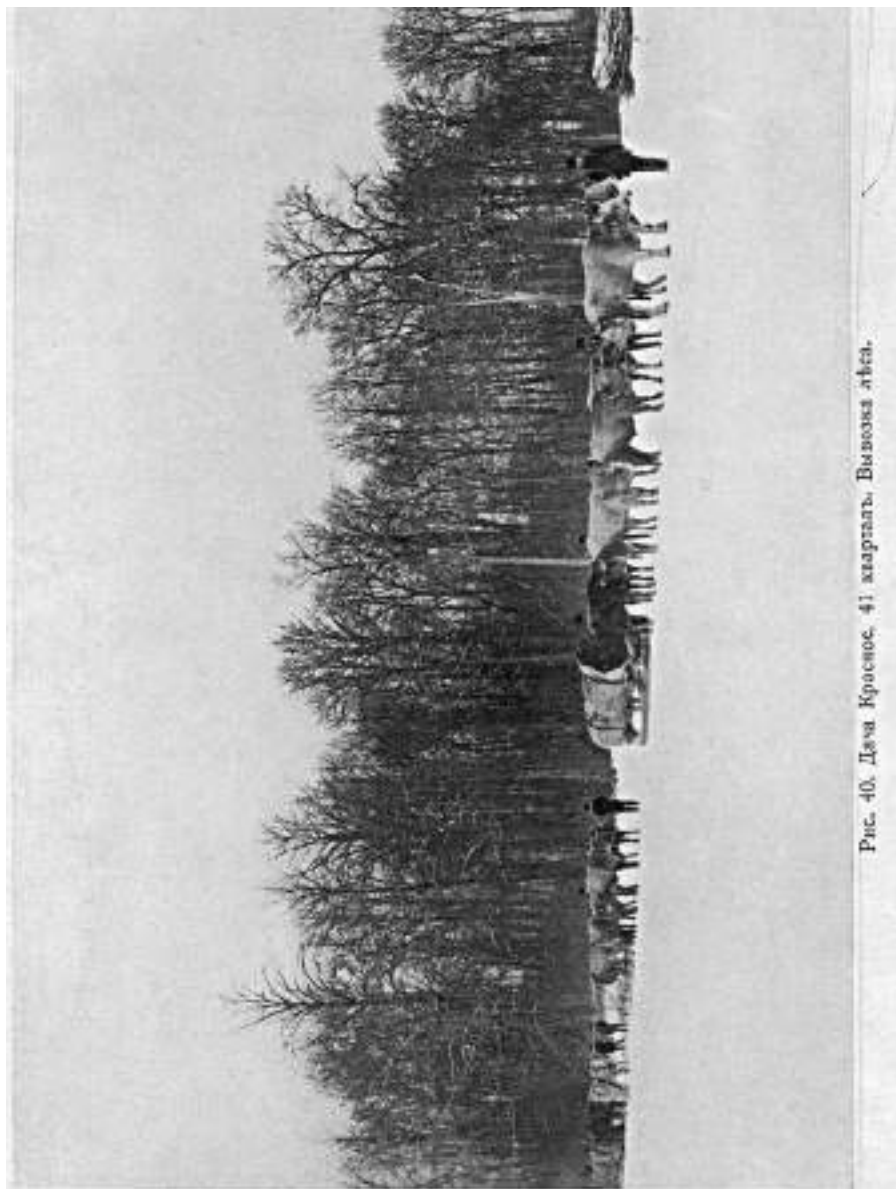
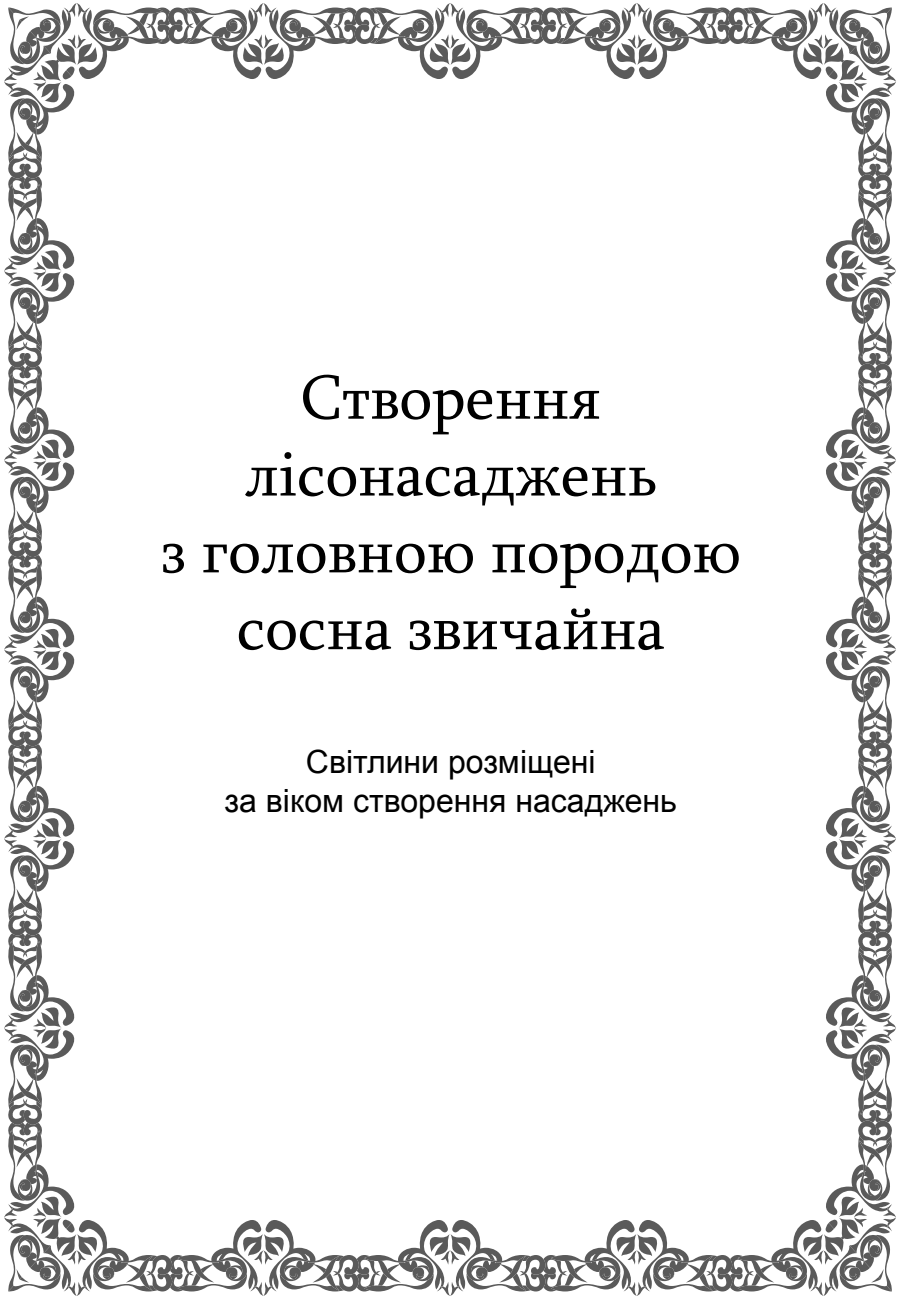

Рис. 40. Дача Крессное, 41 кварталъ, Вывозка ябѣл.

Створення лісонасаджень з головною породою сосна звичайна

Світлини розміщені
за віком створення насаджень

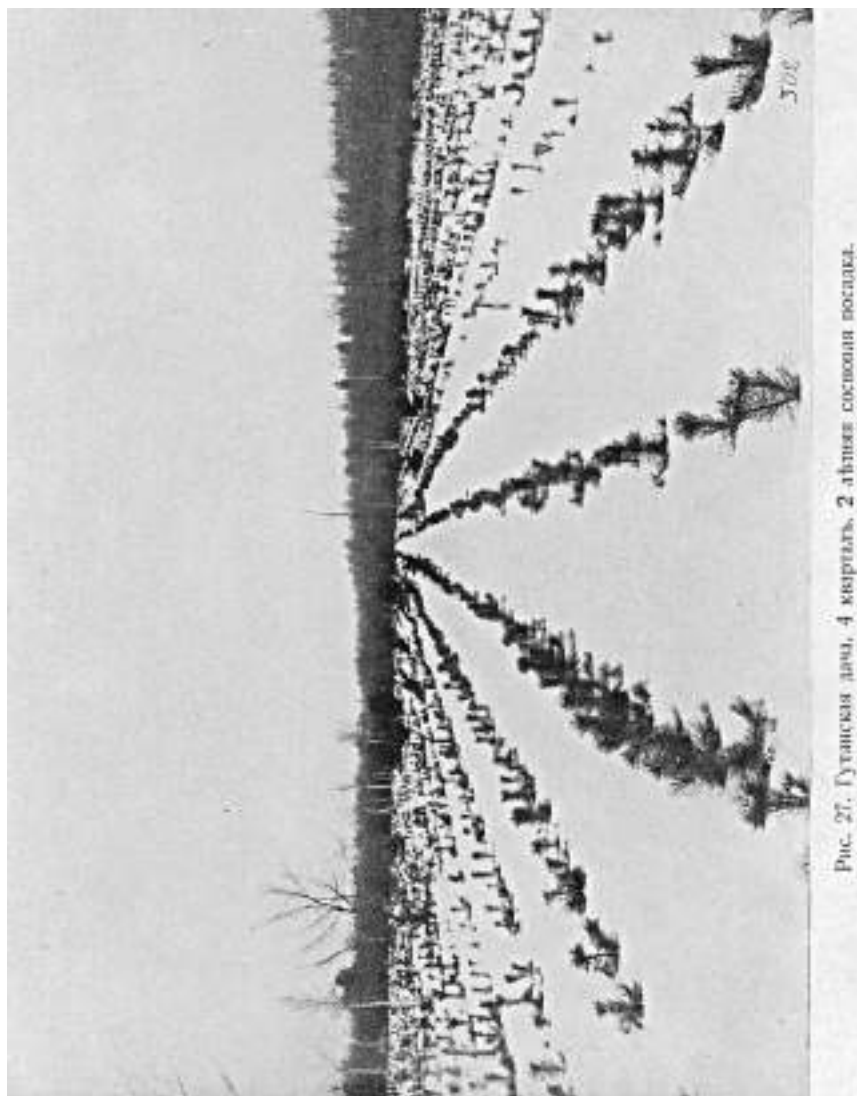

Рис. 27. Гутинская дача, 4 квартал, 2-й этаж, вид с воды.

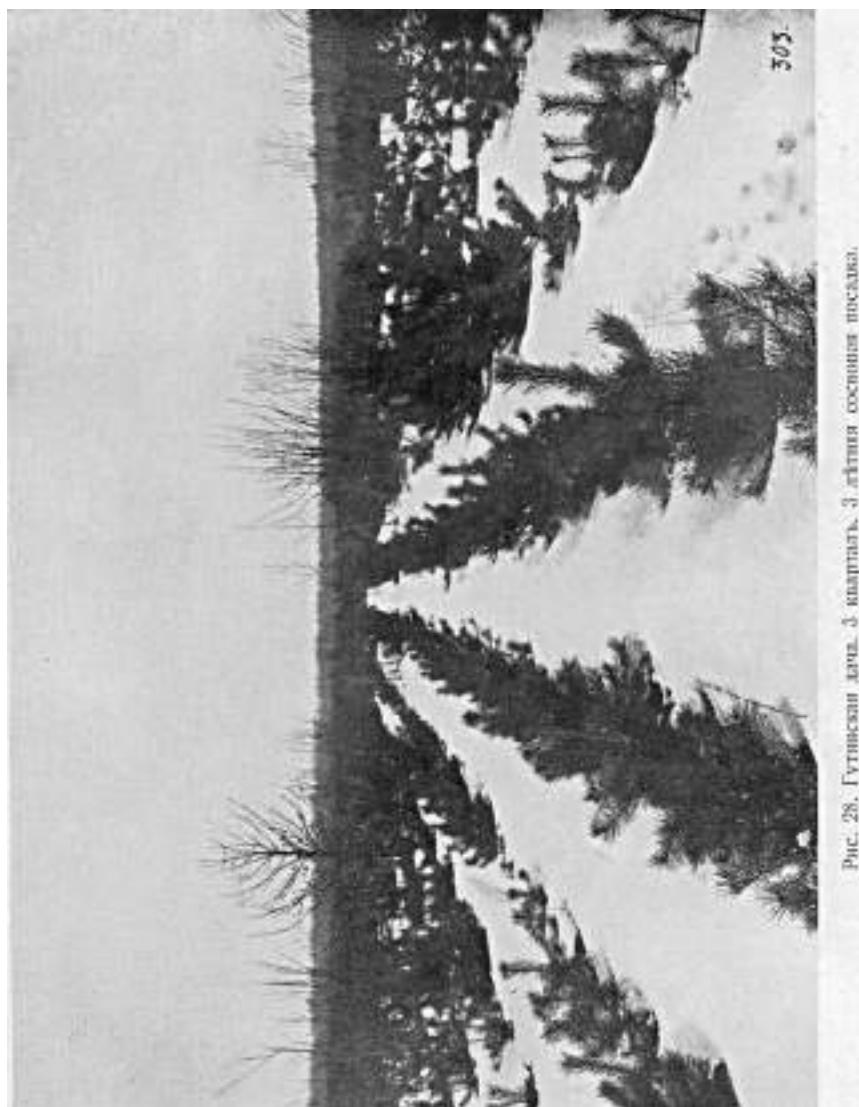

Рис. 28. Гутинський дач. 3 квітня. 3 літня сосновий посадка.

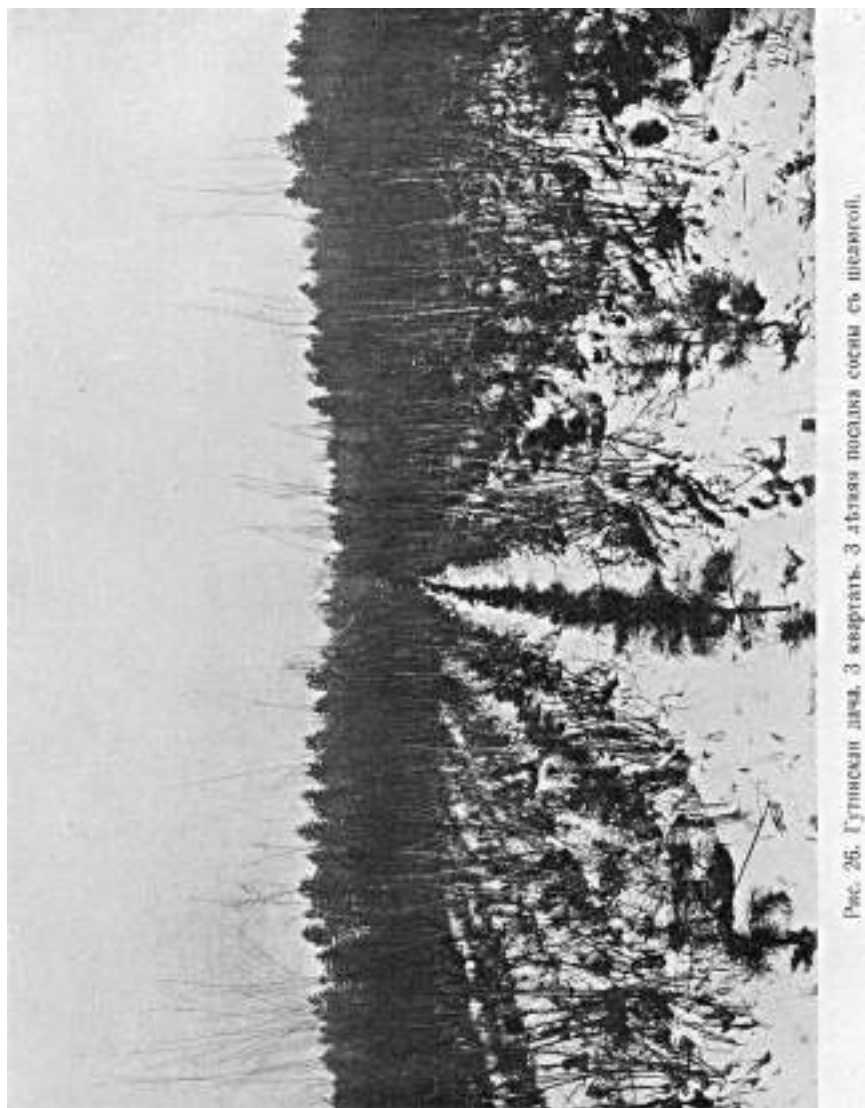

Рис. 26. Гутинський діля, 3 квартал. З лівого боку діля сосни з пісочною.

Рис. 29. Гутянська дача, 3 квартал, 4 літня соснова посадка.

Рис. 30. Гутницька дача. 3 марталя, б'ялийи состоиан посадка,

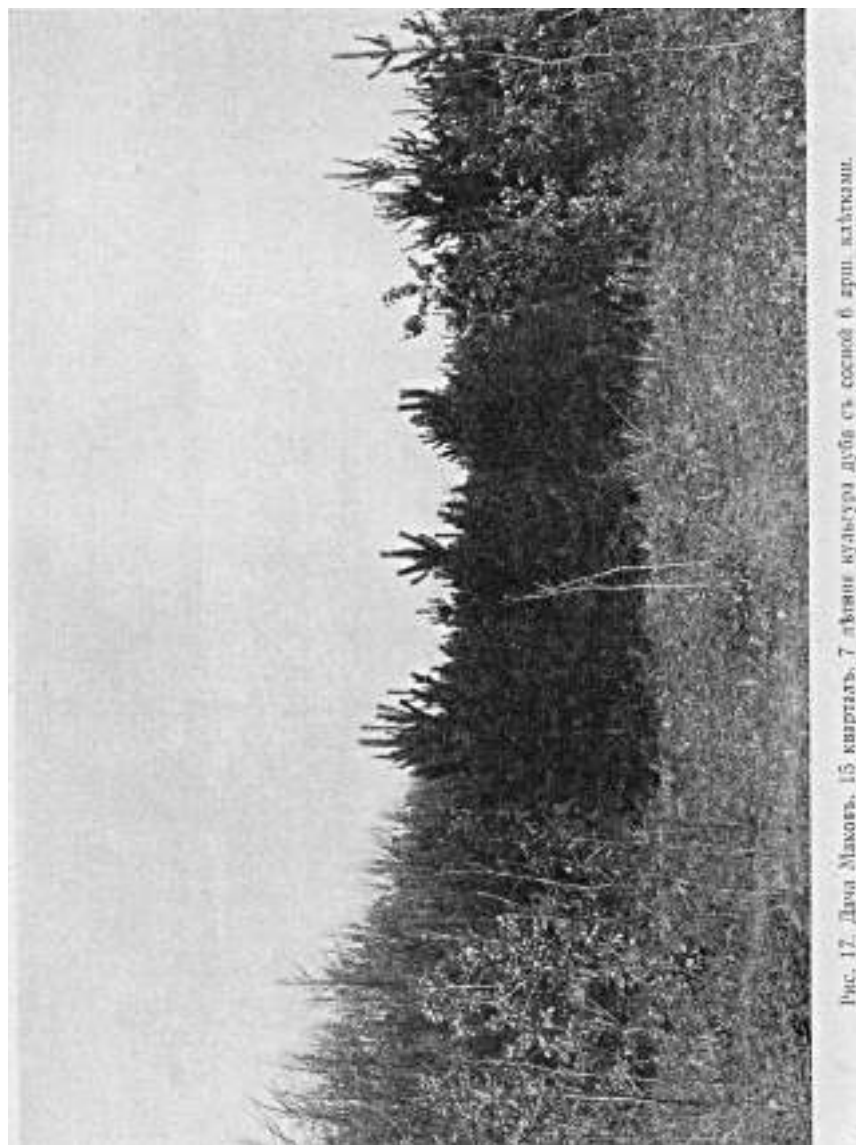

Рис. 17. Дача Макова, 13 квітня, 7 літні культурні дуби та сосни в арні. літні.

Рис. 31. Гутинская дача. 3 квартал. 10-летняя сосновая посадка.

Рис. 13. Дача Тростанецкая. 39-лѣтній ліс. Пожежне пошкодження 20 лѣтній сосновій посадці.

Рис. 32. Гутявская дача. 5 квартал. 17-летняя сосновая посадка.

Гис. 33. Гулянская дача. 28 кварталъ. 20 лѣтняя сосновая посадка.

Рис. 34. Гутнявская дача. 28 кварталъ. 24 лѣтняя сосновая посадка.

Рис. 37. Шаровська дача. Миринська 25 літня соснова посадка.

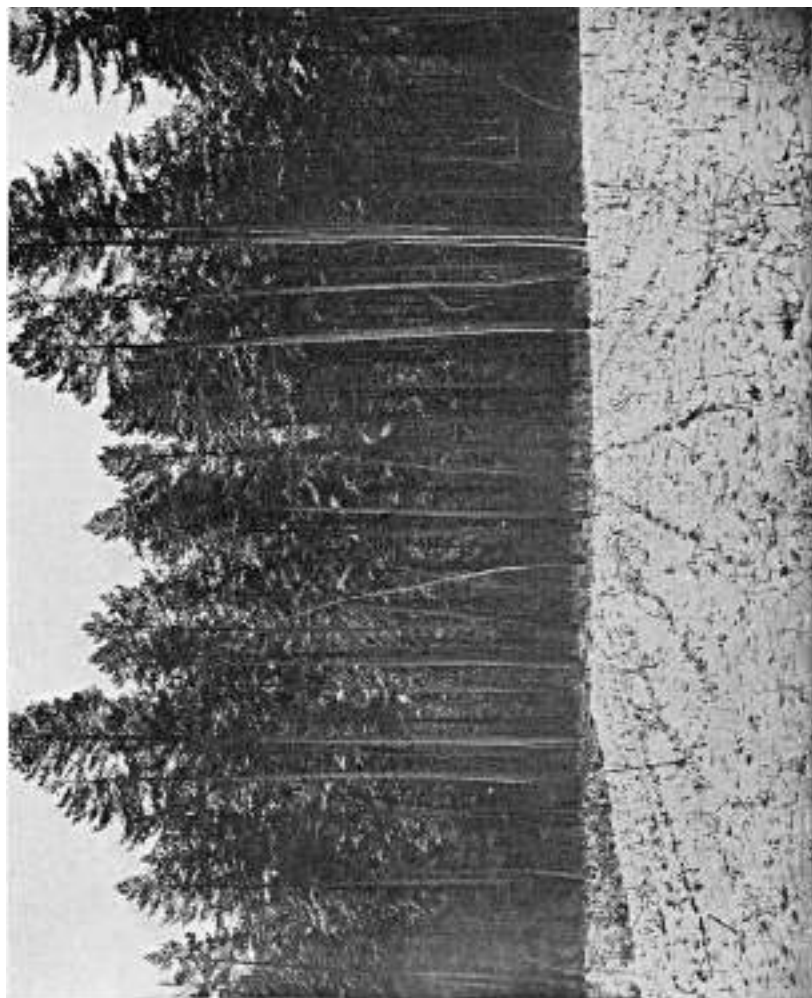

Рис. 25. Гутянскі ліс. 19 квітня, 35 літня сосновий посад.

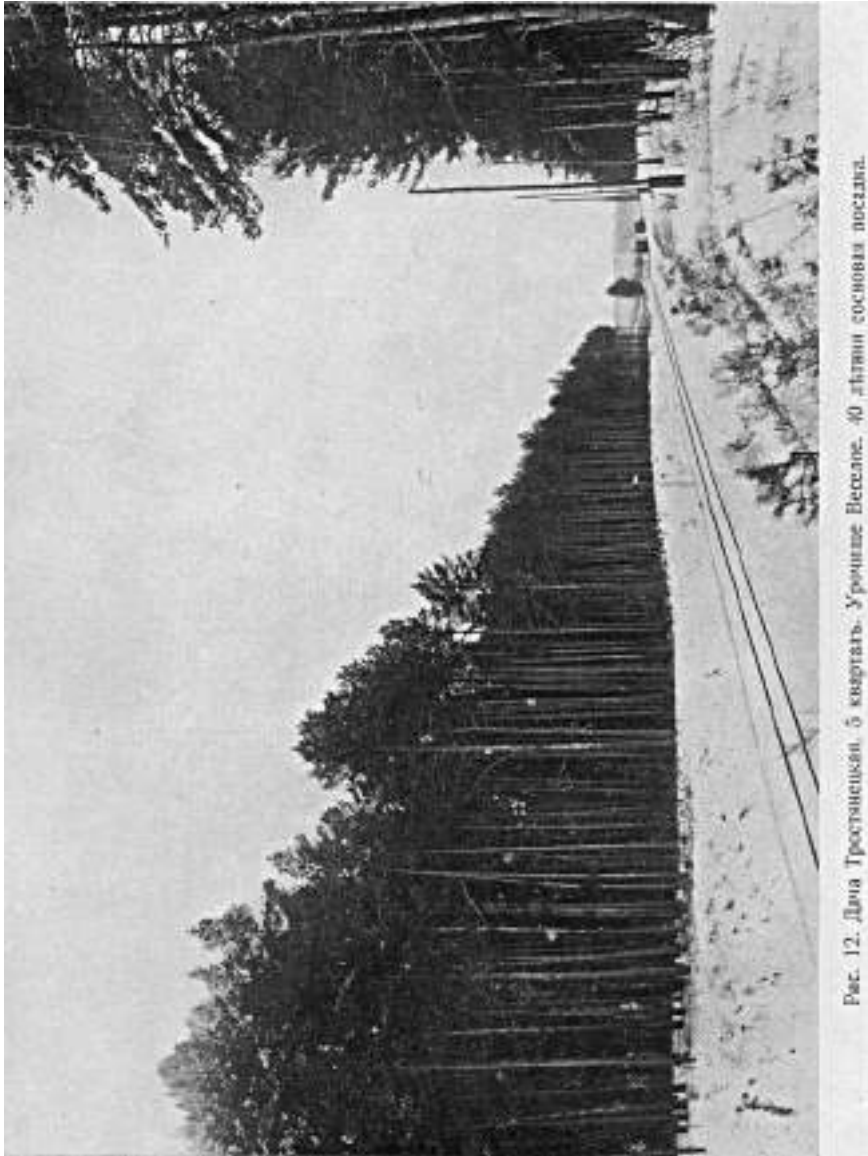

Рис. 12. Діля Троїцька, 5 квартал. Урочище Бесілля. 40 літній сосновий посад.

Рис. 20. Дача Мажові, 30 кварталъ. Урочаще Сорочій боръ, 60 літязя господаря посади

Рис. 21. Гутинський дачи, Простяга межу 1 и 2 кварталів. 100-літнє соснове насадження з нижнім прусом і подільським.

Рис. 22. Гутиїнська дача. 1 кварталъ. 100 лѣтнее чистое сосновое насаждение.

A decorative rectangular border with intricate floral and scrollwork patterns, framing the central text.

Інші породи

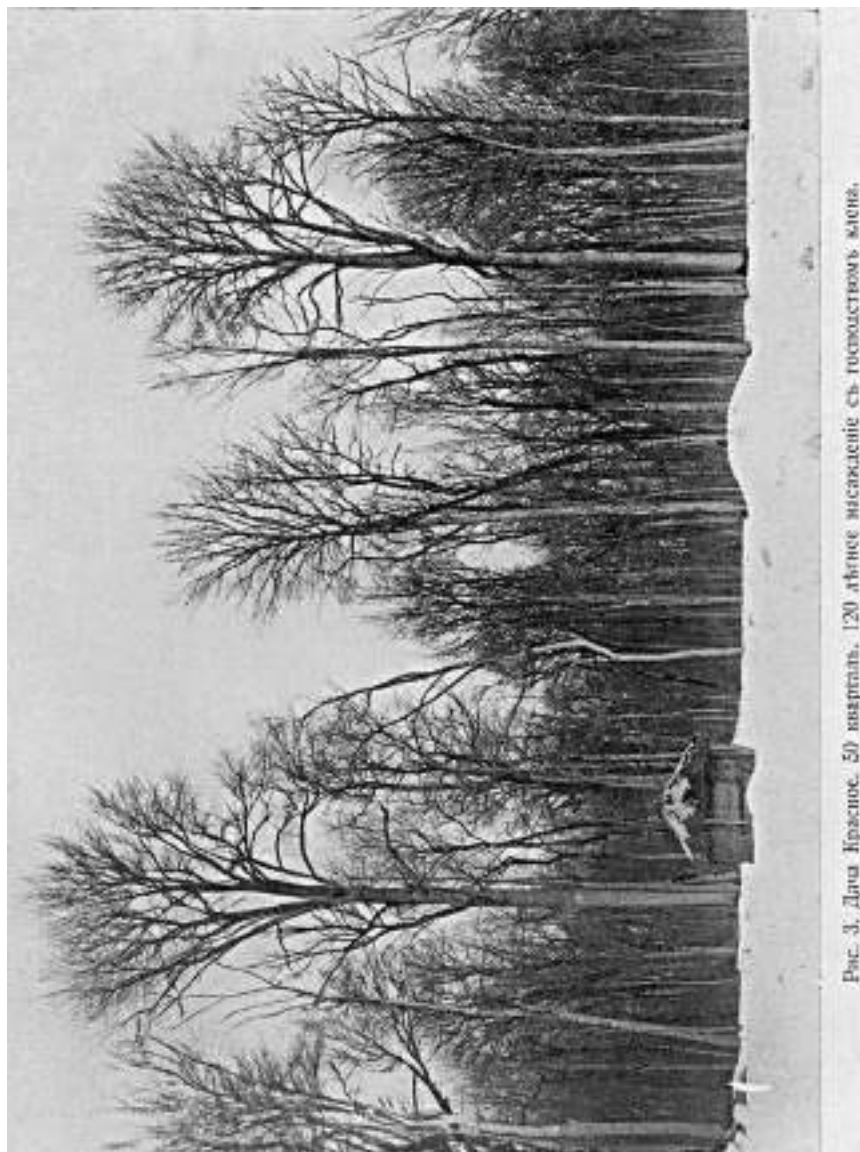

Рис. 3. Дача Красное. 50 квартал. 120-літнє насадження сь-господствомъ маіна,

Рис. 4. Дача Красное, 50 кварталъ. Кленъ высотой 40 арш., диаметр. на выс. гр. 14 верш.

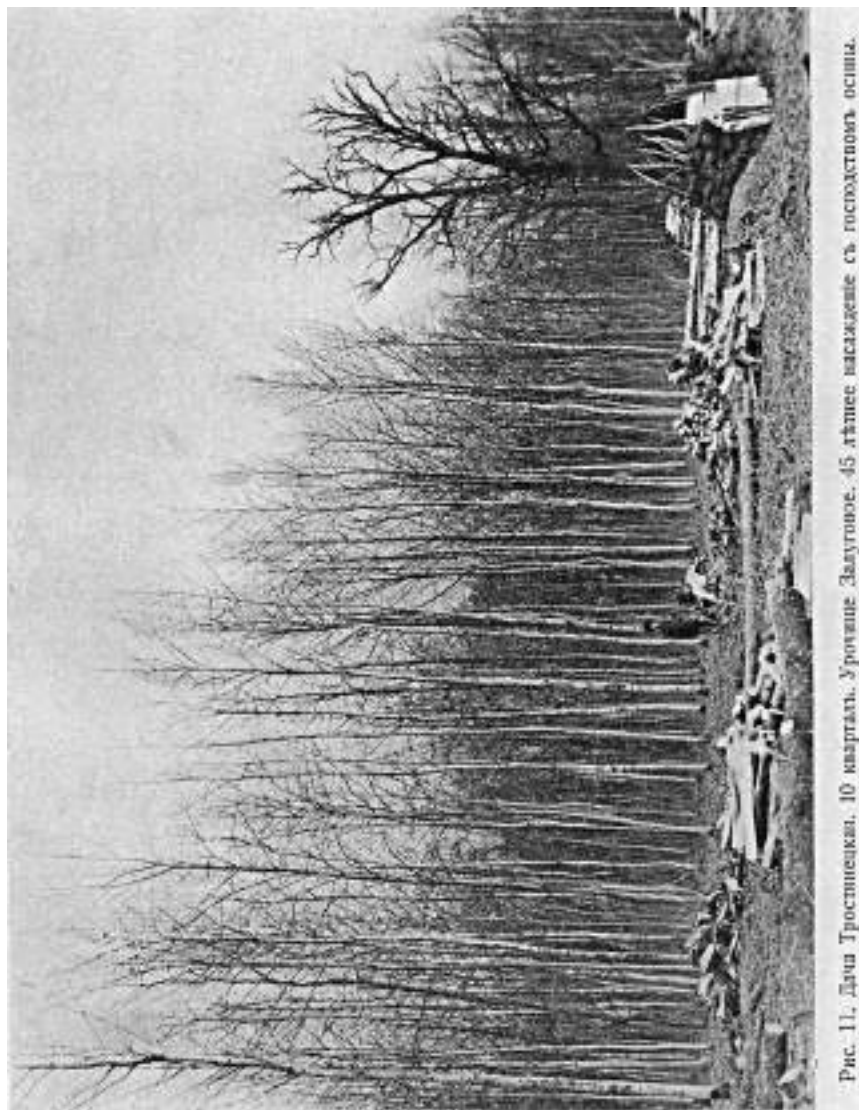

Рис. 11. Дача Тростиницкая. 10 квартал. Урочище Заутовое. 45-літнє насадження сь господарствомъ осіни.

Патріарша титанічна праця

Замість післямови

Дорогий Друже і Брате, Станіславе Івановичу!

З великою цікавістю опрацював твої книжки: «Патріарх природи» (2010) та «Патріарх природи з посестрами й братами» (сигнальне видання, 2013). Приємно втішився твоїми вагомими здобутками. Що можу сказати про ідею творів? Тільки одне висловлю великими літерами – ДЯКУЮ.

Спасибі за багатогранну й клопітку лісівничу працю, яку може створити тільки лісівник, фаховий працівник лісівництва, яким вважаю тебе, Станіславе. Ти вніс вагомий внесок у лісову науку, щиро проніс по сторінках велич дуба черешкового. Мабуть, в Україні немає кращої праці. Це поема про дубову деревну рослину – патріарха лісів і символ України, адже всі простори України багаті на цю цінну лісову породу.

На мою думку, у нас в Україні появилася нова форма лісової літератури. Твої книжки – Євангеліє про ліс! Так може написати тільки лісівник за духом – людина, яка присвятила все своє життя лісові, й уже в 75 літ живе духом природи та вірності обраній, потрібній людям професії.

Слава тобі, Друже! Слава нашим братам природи – дубові, ясену, букові й іншим побратимам і посестрам. Ти правильно оспівав їх, адже вони сформували нас, як людей. Бог тобі суддя, але ти вже зробив перший крок до вступу в райський Божий сад, де теж повинен бути дуб з України.

Твої книжки – це академічне видання. Певно, жоден доктор наук так глибоко не дослідив наші подільські діброви, за винятком, може, вченого лісівника П.Г. Вакулюка.

Я збирався і сам (ще в 1980-і роки) описати головні карпатські породи й види лісостанів та оспівати їх за народним звичаєм. Але, на жаль, не зробив цього. А ти, Станіславе, виправив і перевершив мої задуми!

Ще раз ДЯКУЮ тобі за це! Твої книжки корисні викладачеві лісівництва, студентам, практиковим, природознавцям, професору й академікам.

Ти залишаєш по собі Велику Працю, за яку тобі прийдешнє покоління низько вклониться і згадає добрим словом.

У книзі є глибокий національний патріотизм і любов до лісу, рідного села, подільського регіону, краю і всієї України. Так писати може тільки вірний син про свою матінку.

Гордися тим, що ти лісівник! Гордися, що ти український лісівник! Слава Поділля, що народило таких лісівників, Слава Україні, що має таких синів.

Згадаймо наших батьків, учителів, що привили нам любов до природи: К.К. Смагляка, В.І. Горбачова, І.І. Тарасова, Л.І. Міщенко, А.Є. Шморгу-

на, Г.О. Поріцкого, Р.В. Нагорну, Н.М. Ярову, Л.М. Ларіна, П.А. Басуна, В.С. Котляревського, І.Д. Петрика, Л.П. Бірулю, В.Б. Бірулю, Р.Є. Солтис, А.А. Близнюка, С.А. Попова, В.П. Вороніну, Б.М. Лук'янова, І.П. Селетріннікова, І.Г. Крейтера.

З повагою

твій Друг і Брат лісовий

Петро Дем'янюк з Коломиї, Прикарпаття

P.S.

Через скромність Петро Пантелемонович не висвітлює, що він за 50-річний лісівничий шлях пройшов усі щаблі лісівничого реєстру і написав 7 книг. Майже всі вони про лісівничих побратимів, особливо книга «На схилах Карпат» (у двох томах), де спогадуються за столітній відрізок лісівництва в Прикарпатських лісах понад тисяча дійових осіб-лісівників.

Автор

Зміст

Вступ	6
Дуб	11
Дуб і ліщина	18
Дуб і осика	25
Дуб і липа	34
Дуб і береза	49
Дуб і ясен	59
Дуб і клен	70
Дуб і верба	88
Дуб і калина	95
Дуб і граб	104
Дуб і ялина	112
Дуб і вільха	122
Дуб і сосна	128
Дуб і горіх	137
Дуб і черешня	146
Дуб і акація	151
Дуб і груша	157
Дуб і бук	162
Дуб і модрина	170
Заключне слово автора	176
Документальні матеріали, які відтворюють створення високопродуктивних лісонасаджень	180

Науково-художнє видання

ЗМЕРЗЛИЙ Станіслав Іванович

ПАТРІАРХ ПРИРОДИ З ПОСЕСТРАМИ Й БРАТАМИ

Редактор Наталя КОСМИНА
Комп'ютерна верстка Олександр ОНОФРІЙЧУК
Коректор Наталя ГУНЬКО

Здано в набір 16.05.2013
Підписано до друку 30.11.2013
Формат 60 x 84/16. Гарнітура Arial.
Ум. друк. аркушів 13,49. Зам. 13-08.
Тираж 500 прим.

Видавництво МКП РГ «Вінницька газета»
Вінниця, 21050, вул. Козицького, 15
Свідectво про внесення в державний реєстр
ДК № 3346 від 18.12.2008 р.

Віддруковано ФОП «Тарнашинський О.В.»
Реєстраційне свідоцтво ВОГ № 377287 від 20.02.2007 р.